

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

**Formování a rozpad domácností z dat SLDB a VŠPS
se zaměřením na osoby ve věku 20-49 let**

Disertační práce

Ondřej Nývlt

Praha 2007

Vedoucí disertační práce: RNDr. Tomáš Kučera, CSc.

Kandidát:

Mgr. Ondřej Nývlt

Český statistický úřad

Na padesátém 81, 100 82, Praha 10

e-mail: ondrej.nyvlt@czso.cz

Vedoucí disertační práce:

RNDr. Tomáš Kučera

Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

Albertov 6, 128 43, Praha 2

e-mail: kucera@natur.cuni.cz

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracoval samostatně, pod vedením RNDr. Tomáše Kučery, CSc., a že jsem všechny použité prameny řádně citoval.

Jsem si vědom toho, že případné využití výsledků, získaných v této práci, mimo Univerzitu Karlovu v Praze je možné pouze po písemném souhlasu této univerzity.

Svoluji k zapůjčení této práce pro studijní účely a souhlasím s tím, aby byla řádně vedena v evidenci vypůjčovatelů.

V Praze dne 25.11.2007

.....
podpis

PODĚKOVÁNÍ

V první řadě bych rád poděkoval mému školiteli Tomáši Kučerovi za pomoc, ale i za morální podporu během mého postgraduálního studia. Za důležité rady a zájem o mou práci děkuji paní Jitce Rychtařkové a Ludmile Fialové.

Dále děkuji všem, kteří mi během mého studia či při přípravě disertační práce pomáhali či mě podporovali, jmenovitě Martě Mlejnkové, Martinu Kopeckému, Jarce Steinbauerové, Kryštofovi Zemanovi, Bohuslavovi Mejstříkovi, Martě Petráňové, Lucii Ungrové a především mým rodičům.

FORMOVÁNÍ A ROZPAD DOMÁCNOSTÍ Z DAT SLDB A VŠPS SE ZAMĚŘENÍM NA OSOBY VE VĚKU 20-49 LET

ABSTRAKT

Tato práce je základní informací o formování a rozpadu domácností v České republice na začátku nového tisíciletí. V první řadě se zaměřuje na osoby ve věku, kdy opouštějí rodičovskou domácnost. Formováním domácnosti je zde míněno opuštění rodičovské domácnosti za účelem založení nové domácnosti. Tato nově vytvořená domácnost může být typu rodinného (úplná či neúplná rodinná domácnost) či nerodinného (domácnost jednotlivce či vícečlenná nerodinná domácnost). Rozpadem domácnosti se zde především míní vznik domácnosti jednotlivce v čele s mužem a neúplné rodinné domácnosti v čele s ženou z důvodu rozpadu úplné rodinné domácnosti s dětmi. Problematika domácností je zde posuzována jak z pohledu samotného jednotlivce a jeho postavení v censové domácnosti, tak i z hlediska vytváření jednotlivých typů censových domácností.

Změny ve formování a rozpadu domácností jsou zde nahlíženy z několika základních pohledů. Regionální hledisko založené jednak na administrativním členění (krajské členění), ale i na členění vztahující se k velikosti jednotlivých obcí, ukazuje regionální diference v pohledu na domácnosti. Další analýzy jsou vytvářeny na základě určitých charakteristických rysů osob v čele domácnosti či jejich partnerek (nejvyšší dosažené vzdělání, ekonomická aktivita, typ zaměstnání či postavení v zaměstnání). Dále je v této práci načrtnut budoucí vývoj jak absolutního počtu domácností, tak i relativního zastoupení jednotlivých typů domácností. Pro doplnění jsou zde pak uvedeny kapitoly zkoumající zakládání domácností osobami narozenými mimo území ČR a je zde nastíněna i sociální stratifikace domácností.

KLÍČOVÁ SLOVA

censová domácnost; formování a rozpad domácností; projekce domácností; postavení osoby v domácnosti; typ domácnosti; sociální status domácnosti; výběrové šetření pracovních sil.

FORMATION AND DISSOLUTION OF HOUSEHOLDS FROM DATA CENSUS AND LABOUR FORCE SURVEY, FOCUSED ON PERSONS, AGED 20-49

ABSTRACT

This work provides basic information about formation and dissolution of households in the Czech Republic at the beginning of the new millenium. It mainly focuses on persons at the age of leaving the parental household. By household formation we mean leaving the parental household with the aim of starting a new household. This newly set up household can be of a family type (complete or incomplete family household) or of a non-family type (household of an individual or multi-member non-family household). By household dissolution we mostly mean formation of a household of an individual with a man as its head and an incomplete family household with a woman as its head as a consequence of a dissolution of a complete family household with children. Household problems are looked at both from the point of view of an individual and his or her status in a census household and from the point of view of different types of census household formation.

Changes in formation and dissolution of households are viewed with regard to different aspects. The regional aspect, based first of all on administrative division (division into counties), but also on division related to the size of different settlements, shows regional differences in the view of households. Other analyses are formed according to certain distinctive features of persons at the head of households or their partners (the highest level educational attained, economic activity, type of occupation or professional status). The future development of both total number of households and relative representation of different household types is also outlined in this work. As an addition, chapters dealing with household formation by persons born outside the Czech Republic are included and also the social stratification of households is outlined.

KEY WORDS

census household, formation and dissolution of households, household projection, status of a person in a household, type of household, social status of household, labour force survey

Obsah disertační práce

Seznam tabulek a grafů	9
1. Úvod	13
2. Úvod do problematiky formování a rozpadu domácností	15
2.1. Pojetí domácností v mezinárodní statistice.....	15
2.2. Pojetí domácností v české statistice.....	17
2.3. Historie formování a rozpadu domácností v ČR od roku 1961.....	21
2.4. Teorie formování a rozpadu domácností ve vyspělých zemích.....	24
3. Metody analýzy domácností	28
3.1. Základní charakteristiky SLDB se zaměřením na domácnosti.....	28
3.2. Základní charakteristiky VŠPS se zaměřením na domácnosti.....	29
3.3. Přístupy, použité metody rozboru dat VŠPS a SLDB.....	34
4. Vývoj domácností z dat SLDB 2001 a VŠPS mezi lety 2002-2005	39
4.1. Vývoj struktury domácností z dat SLDB a VŠPS.....	39
4.2. Postavení osoby v domácnosti podle SLDB 2001.....	45
4.3. Postavení osoby v domácnosti v letech 2002 až 2005 podle VŠPS.....	48
4.4. Shrnutí.....	51
5. Domácnosti v regionálním členění	53
5.1. Domácnosti v regionálním členění podle SLDB.....	54
5.2. Domácnosti v regionálním členění v letech 2002-2005 podle VŠPS.....	58
5.3. Postavení osoby v domácnosti v rámci regionálních celků.....	62
5.4. Shrnutí.....	68
6. Vzdělanostní struktura domácností	70
6.1. Domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání osob v čele domácnosti...	70
6.2. Vzdělanostní struktura osob podle jejich postavení v domácnosti.....	72
6.3. Vliv vzdělání matky či otce na počet závislých dětí v domácnosti.....	79
6.4. Shrnutí.....	82
7. Vztah rodinného a pracovního života	84
7.1. Domácnosti podle ekonomické aktivity osob v čele domácnosti.....	84
7.2. Ekonomická aktivita osob v domácnosti.....	86
7.3. Ekonomická aktivita osob v domácnosti podle délky úvazku.....	90
7.4. Ekonomická aktivita matky či otce ve vztahu k počtu závislých dětí domácností.....	91

7.5. Domácnosti s přihlédnutím k počtu závislých dětí podle vykonávaného zaměstnání osob v čele domácnosti.....	92
7.6. Osoby podle postavení v domácnosti a vykonávaného zaměstnání	96
7.7. Domácnosti s přihlédnutím k počtu závislých dětí podle postavení v zaměstnání osob v čele domácnosti.....	98
7.8. Osoby podle postavení v domácnosti a jejich pracovního postavení	100
7.9. Shrnutí	102
8. Sociální stratifikace domácností.....	104
8.1. Použitá metoda stratifikace domácností.....	104
8.2. Analýza domácností dle jejich ekonomického a sociálního statusu.....	106
8.3. Sociální stratifikace domácností v regionálním pohledu.....	109
8.4. Shrnutí.....	111
9. Modelová projekce domácností v České republice do roku 2020.....	112
9.1. Typy modelů projekce domácností.....	112
9.2. Projekce (prognózy) domácností mimo území České republiky.....	113
9.3. Projekce domácností na území České republiky.....	114
9.4. Metodika modelované projekce domácností.....	114
9.5. Výsledky modelové projekce.....	118
9.6. Shrnutí.....	121
10. Skladba domácností podle země narození partnerů a jejich dětí	
v ČR.....	123
10.1. Historie migračních toků.....	123
10.2. Základní charakteristiky osob narozených v cizině.....	124
10.3. Partnerství osob narozených v cizině.....	128
10.4. Rodiny osob narozených v cizině.....	131
10.5. Shrnutí.....	133
11. Závěr.....	135
11.1. Shrnutí základních zjištění.....	135
11.2. Závěrečné zhodnocení změn ve formování a rozpadu domácností.....	138
Seznam použité literatury.....	140
Přílohy	

Tabulky

Tab.3.1	Odhady 95% intervalu spolehlivosti odhadů základních úhrnů za populaci 15-ti letých a starších(VŠPS).....	32
Tab.4.1	Počty osob, bytů a domácností (v tis.) v ČR (2001-2005).....	39
Tab.4.2	Členění censových domácností v ČR (2001-2005).....	41
Tab.4.3	Censové domácnosti podle věku osoby v čele domácnosti (manželky, družky) v ČR (2001, 2002, 2005).....	42
Tab.4.4	Průměrný počet závislých dětí v censových domácnostech podle věku manželky, družky v ČR (2001-2005).....	44
Tab.4.5	Průměrný počet závislých dětí v censových domácnostech podle věku manželky, družky v ČR (2001-2005).....	45
Tab.4.6	Postavení žen v censové domácnosti (%) podle věku v ČR k 1.3. 2001.....	47
Tab.4.7	Postavení mužů v censové domácnosti (%) podle věku v ČR k 1.3. 2001.....	47
Tab.4.8	Postavení žen v censové domácnosti (%) podle vybraných věkových skupin v ČR (2002-2005).....	49
Tab.4.9	Postavení mužů v censové domácnosti (%) podle vybraných věkových skupin v ČR (2002-2005).....	50
Tab.5.1	Poměry jednotlivých typů censových domácností podle věku ženy v čele domácnosti (neúplné rodiny, domácnosti jednotlivců) či podle věku manželky nebo družky (úplné rodiny) a velikostních skupin obcí v ČR k 1.3.2001.....	55
Tab.5.2	Poměry jednotlivých typů censových domácností podle věku muže v čele domácnosti a velikostních skupin obcí v ČR k 1.3.2001.....	56
Tab.5.3	Censové domácnosti podle kraje ČR (2002-2005).....	59
Tab.5.4	Počet osob na jednu censovou domácnost podle kraje ČR (2002-2005).....	60
Tab.5.5	Relativní zastoupení jednotlivých typů censových domácností (%), kde alespoň jeden rodič či osoba v čele domácnosti je ve věku 25-49 let, podle kraje ČR a typu censové domácnosti v roce 2005.....	61
Tab.5.6	Průměrný počet závislých dětí v úplných rodinných domácnostech (věk manželky, družky 25-44 let) podle kraje ČR (2002-2005).....	62
Tab.5.7	Medián odchodu z rodičovské domácnosti podle velikostních skupin obcí v ČR k 1.3. 2001 (v letech).....	63
Tab.5.8	Postavení žen v censové domácnosti (%) podle jednotek věku a vybraných velikostních skupin obcí v ČR k 1.3. 2001.....	64
Tab.5.9	Medián odchodu z rodičovské domácnosti podle vybraného kraje ČR k 1.3.2001 (v letech).....	65

Tab.5.10	Postavení mužů v censové domácnosti (%) ve věku 25-29 let podle vybraných krajů ČR (průměr let 2002-2005).....	67
Tab.6.1	Censové domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání osoby v čele domácnosti či manželky, družky ve věku 25-49 let v ČR v roce 2005.....	71
Tab.6.2	Medián odchodu z rodičovské domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání v ČR k 1.3. 2001 (v letech).....	74
Tab.6.3	Postavení žen v censové domácnosti (%) podle nejvyššího dosaženého vzdělání a vybraných věkových skupin v ČR (průměr let 2002 až 2005).....	76
Tab.6.4	Postavení mužů v censové domácnosti (%) podle nejvyššího dosaženého vzdělání a vybraných věkových skupin v ČR (průměr let 2002 až 2005).....	77
Tab.6.5	Průměrný počet závislých dětí v censové domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání osoby v čele domácnosti (manželky, družky) ve věku 25-44 let v ČR v roce 2005.....	82
Tab.7.1	Censové domácnosti podle ekonomické aktivity (délky úvazku) osoby v čele domácnosti či manželky, družky ve věku 25-49 let v ČR v roce 2005.....	85
Tab.7.2	Postavení žen v censové domácnosti (%) podle jejich ekonomické aktivity, délky úvazku za vybrané věkové skupiny v ČR (průměr let 2002-2005).....	87
Tab.7.3	Postavení mužů v censové domácnosti (%) podle jejich ekonomické aktivity, délky úvazku za vybrané věkové skupiny v ČR (průměr let 2002-2005).....	89
Tab.7.4	Průměrný počet závislých dětí ve vybraných typech censových domácností podle ekonomické aktivity a délky úvazku osoby v čele domácnosti (manželky, družky) ve věku 25-44 let v ČR v roce 2005.....	91
Tab.7.5	Censové domácnosti podle vykonávaného zaměstnání (KZAM) osoby v čele domácnosti či manželky, družky ve věku 25-49 let v ČR v roce 2005.....	94
Tab.7.6	Průměrný počet závislých dětí v úplných rodinách podle zaměstnání (KZAM) manželky či družky ve věku 25-44 let v ČR (2002-2005).....	95
Tab.7.7	Postavení osob v censové domácnosti (%) podle jejich vykonávaného zaměstnání (KZAM) ve věku 30-34 let v ČR (průměr let 2002 až 2005).....	97
Tab.7.8	Censové domácnosti podle postavení v zaměstnání osoby v čele domácnosti či manželky, družky ve věku 25-49 let v ČR v roce 2005.....	99
Tab.7.9	Průměrný počet závislých dětí v úplných rodinných domácnostech podle postavení v zaměstnání osoby v čele domácnosti (manželky, družky) ve věku 25-44 let v ČR v roce 2005.....	100
Tab.8.1	Osoby podle věku, postavení respondenta v censové domácnosti a podle typu domácnosti v ČR (průměr let 2002-2005).....	107
Tab.8.2	Průměrný počet závislých dětí v rodinách podle věku a postavení respondenta v censové domácnosti v ČR (průměr let 2002-2005).....	109

Tab.9.1	Projektovaný počet censových domácností a obyvatel v ČR do roku 2020.....	119
Tab.9.2	Projektované počty jednotlivých typů censových domácnosti podle ženy (manželky, družky) v čele domácnosti v ČR do roku 2020.....	120
Tab.9.3	Projektované počty jednotlivých typů censových domácnosti podle muže v čele domácnosti v ČR do roku 2020.....	121
Tab.10.1	Obyvatelstvo podle země narození, státního občanství a národnosti za vybrané země v ČR k 1.3.2001.....	125
Tab.10.2	Muži podle věku a země narození v ČR k 1.3. 2001.....	126
Tab.10.3	Ženy podle věku a země narození v ČR k 1.3. 2001.....	126
Tab.10.4	Vybrané charakteristiky mužů nad 15 let podle země narození v ČR k 1.3.2001.....	127
Tab.10.5	Vybrané charakteristiky žen nad 15 let podle země narození v ČR k 1.3. 2001.....	128
Tab.10.6	Partneři podle věku a země narození v ČR k 1.3.2001.....	130
Tab.10.7	Počet potomků osobám narozených v SR, Ukrajině, Polsku a Vietnamu podle země narození potomků a věku rodiče v ČR k 1.3.2001.....	132

Grafy

Graf 4.1	Podíl bezdětných vdaných žen (v %) podle věku ženy v ČR dle výsledků SLDB (1991, 2001).....	43
Graf 5.1	Průměrný počet závislých dětí podle věku manželky, družky a velikostních skupin obcí v ČR k 1.3.2001 (SLDB).....	58
Graf 5.2	Relativní zastoupení žen žijících v samostatné domácnosti (%) podle věku a kraje ČR k 1.3. 2001 (SLDB).....	66
Graf 5.3	Relativní zastoupení mužů žijících v samostatné domácnosti (%) podle věku a kraje ČR k 1.3. 2001 (SLDB).....	67
Graf 6.1	Odchod žen z rodičovské domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání v ČR k 1.3.2001 (SLDB).....	74
Graf 6.2	Odchod mužů z rodičovské domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání v ČR k 1.3.2001 (SLDB).....	75
Graf 6.3	Průměrný počet závislých dětí v úplné rodinné domácnosti podle věku manželky, družky a nejvyššího dosaženého vzdělání v ČR k 1.3.2001 (SLDB).....	79
Graf 6.4	Průměrný počet závislých dětí v úplné rodinné domácnosti podle věku manžela, druha a nejvyššího dosaženého vzdělání v ČR k 1.3. 2001 (SLDB).....	81

Graf 7.1 Průměrný počet závislých dětí v úplných rodinných domácnostech podle vykonávaného zaměstnání a věku manželky, družky v České republice (VŠPS - průměr let 2002-2005).....	95
Graf 7.2 Průměrný počet závislých dětí v úplných rodinných domácnostech podle vykonávaného zaměstnání a věku manžela, druha v České republice (VŠPS - průměr let 2002-2005).....	96
Graf 7.3 Postavení osob v cenové domácnosti (%) podle jejich postavení v zaměstnání za vybrané věkové skupiny v ČR (VŠPS - průměr let 2002 až 2005).....	101
Graf 8.1 Rozdělení závislých dětí žijících s alespoň jedním rodičem ve věku 25-49 let podle statusu domácnosti v krajích ČR (průměr let 2002-2005).....	110
Graf 8.2 Skladba domácností podle jejich statusu, kde alespoň jedna osoba je ve věku 25-49 let v krajích ČR (průměr let 2002-2005).....	111

1. Úvod

Tato práce si klade za cíl popsat proces formování a rozpadu domácností v České republice na začátku nového tisíciletí se zaměřením na osoby ve věku 20-49 let. Jednoznačná definice domácnosti srovnatelná s obecně používanými definicemi se stává základním předpokladem pro uchopení tohoto tématu. Dále je nezbytné pokusit se strukturovat domácnosti na základě již v demografii vyčleněných jednotlivých typů domácností. Domácnost může být definována různě, studium domácností není čistě demografickým tématem, neboť domácnosti mohou vytvářet celek ve smyslu biologickém, sociálním či ekonomickém.

Demografické poznání domácností směřuje k pochopení základních rodinných vazeb mezi jednotlivými členy domácnosti. Vymezení jednotlivých typů domácností na základě těchto rodinných vazeb vymezuje právě demografický aspekt poznání domácností. Utváření rodinných vazeb je dáno narozením, dospíváním v rodině, osamostatněním se, nalézáním partnera, rozpadem partnerství, stárnutím, či úmrtím. Proces formování a rozpadu domácností nelze proto založit pouze na základních demografických procesech. Uzavření sňatku nemusí být přímo spojeno se založením partnerské domácnosti a naopak rozvod nemusí znamenat rozpad domácnosti. Z opačné pozice založení společné domácnosti partnery často předchází sňatku a rozpad domácnosti často předchází rozvodu. Datová náročnost zvyšuje požadavky na získání dostatečně relevantních dat.

V České republice lze tradičně získat data za domácnosti ze sčítání lidu, domů a bytů. Změny v dotazníku výběrového šetření pracovních sil (VŠPS) umožňují od roku 2002 využít i tento zdroj (jednoznačně definované rodinné vazby v rámci censových domácností). Oba tyto zdroje umožňují sledovat formování a rozpad domácností především v závislosti na ekonomických a sociálních podmínkách. Proces formování domácností lze definovat v první řadě odchodem z rodičovské domácnosti. Rozhodnutí opustit rodičovskou domácnost je vázáno na ekonomické možnosti založení vlastní domácnosti v kombinaci s dostupností bytů. Odlišné urbanizační, vzdělanostní či ekonomické podmínky mohou ovlivňovat utváření domácností v načasování odchodu z rodičovské domácnosti, ale především ve volbě, zda vstoupit do manželství či preferovat život v kohabitaci či dokonce v samostatné domácnosti. Intenzita rozpadu partnerství je pak dána jednak úrovní rozvodovosti a jednak intenzitou rozpadu nesezdaných soužití.

Proces formování a rozpadu domácností souvisí v reprodukčním věku osob s jejich realizovanou plodností. Vymezení této práce proto směřuje k propojení vzniku a zániku

domácností vzhledem k naplnění funkce rodiny jako základního institutu pro početí a výchovu dětí. V rámci současných podmínek nelze posuzovat reprodukční chování jenom ve smyslu kvantity, ale především ve smyslu kvality. Nový rozměr posuzování reprodukce lze vztáhnout do souvislosti s odkládáním narození dětí i v rodinách s dobrými ekonomickými podmínkami. Tento problém lze tedy nahlížet také v kontrastu času stráveného při výchově dětí a času stráveného v práci.

Cílem této práce je zjistit, zda i na začátku nového tisíciletí dochází ke změnám ve formování a rozpadu domácností, a to především osob ve věku 20-49 let, neboť v tomto věku dochází právě nejčastěji k odchodu z rodičovské domácnosti, k založení partnerské domácnosti nebo později naopak k rozpadu partnerské domácnosti. Cílem práce je tedy pokusit se zachytit současný vývoj v odkládání rozhodnutí opustit rodičovskou domácnost. Potvrdit či vyvrátit, zda růst individualismu ve společnosti, jakož i růst nezávislosti žen přispívá k relativnímu růstu počtu domácností jednotlivců. Vysvětlit, jak ekonomické, sociální, kulturní a geografické podmínky přispívají k odkládání rozhodnutí odchodu z rodičovské domácnosti a po odchodu z rodičovské domácnosti k preferování založení určitého typu domácnosti (soužití v partnerské domácnosti, v pozici matky či otce v čele neúplné rodiny nebo volba svobodného života v samostatné domácnosti).

K základnímu seznámení s tímto tématem bylo pro účel připravované disertační práce vybráno pět kapitol. V první kapitole jsou uvedeny metody analýzy domácností. V této kapitole jsou popsány základní zdroje dat (SLDB, VŠPS) a nastíněny možnosti, jak analyticky přistupovat k tomuto problému. Druhá kapitola uvádí celou tuto práci a popisuje dosavadní poznání problematiky domácností. Ve třetí kapitole jsou ukázány základní charakteristiky formování a rozpadu domácností a popsány základní vývojové trendy mezi lety 2001 až 2005. Domácnosti v regionálním členění jsou obsahem čtvrté kapitoly. V páté kapitole je proces formování a rozpadu domácností nahlížen z pozice nejvyššího dosaženého vzdělání osob v čele domácnosti či jejich partnerek. Sladění rodinného a pracovního života se věnuje šestá kapitola. V sedmé kapitole jsou rodiny na základě určitých charakteristik tříděné na sociálně a ekonomicky slabé, střední a silné rodiny a analyzovány, zda se jejich odlišný status promítl i na odlišném rodinném chování. V osmé kapitole jsou navrženy možnosti, jak přistupovat k projektování budoucího počtu cenových domácností. V závěrečné kapitole je ukázáno, jak se geografické a kulturní faktory (osoby narozené mimo území České republiky) podílely na formování a rozpadu rodin na základě výsledků SLDB z roku 2001.

2. Úvod do problematiky formování a rozpadu domácností

2.1 Pojetí domácnosti v mezinárodní statistice

Nejednoznačnost definování domácnosti jako jednotky zájmu a její další strukturalizace se ukázala základním problémem při studiu domácností. Domácnost jako prvek zkoumání je mnohem hůře definovatelná než například základní demografické procesy, které vycházejí často z jednoznačně definované události (např. narození, sňatek, rozvod, úmrtí, umělé přerušování těhotenství). Základní měřicí jednotkou je tzv. bytová domácnost, vycházející z definice bytu jako samostatné jednotky, která však sama o sobě nesplňuje základní požadavek spojitosti mezi jednotlivými členy domácnosti (domácnosti např. definované buď na základě ekonomické zainteresovanosti k domácnosti či na základě rodinných vazeb v rámci této bytové domácnosti), což samozřejmě vytváří různé pohledy na to, jak domácnost definovat.

Dle metodiky sčítání v USA (U.S. Bureau of the Census 1964) se domácnost skládá z osob, které bydlí v bytové jednotce. Dům, byt, skupina místností nebo samostatná místnost jsou považovány za bytovou jednotku, pokud se jedná o separátní bytovou jednotku (obyvatelé nejí nebo nebydlí s ostatními osobami, přímý přístup z venku nebo skrze společnou halu, kuchyň nebo kuchyňské zařízení) a jednotlivé domácnosti jsou vymezeny těmito kritérii:

- a) společné vaření
- b) různé vchody do bytu
- c) počet příbuzných a nepříbuzných přítomných osob

V britském sčítání z roku 1981 je domácnost definovaná jako jedna osoba nebo více osob (můžou i nemusí být v příbuzenském vztahu) žijících spolu na stejné adrese a společně hospodařících (sdílení alespoň jednoho jídla denně, nebo bydlící sdílejí alespoň jednu místnost).

Dále například německý "Handwörterbuch der Sozialwissenschaften" vymezuje domácnost jako kulturní a sociologickou jednotku, kdy domácnost definuje jako jednotku, která je zaměřena na společné soužití k zajištění společných potřeb skupiny obyvatelstva (Kobrin 1976). Dle sociologického, ekonomického a politického přístupu může být domácnost biologickou jednotkou, kdy žena zůstává doma po celý den, zatímco muž odchází "shánět" potravu (Wilson 1975), nebo může být jejím primárním prvkem bezpečnost a ekonomický aspekt (Brower, Ruggles 2003). Hajnal definuje domácnost jako udržování domova nebo spotřebitelskou jednotku (sdílení potřeby) (Hajnal 1982).

Ačkoliv jde o různé definice, přesto jde ze zde zmíněných definic vymezit společný znak, a to znak společného hospodaření, který se promítl i v definici domácnosti dle OSN pro sčítání obyvatelstva a bytů (Ermisch 1988, Linke 1988). Tato definice v první řadě rozlišuje jednočlenné domácnosti a vícečlenné domácnosti.

Jednočlenná domácnost je definovaná osobou žijící v samostatném bytě nebo v separované místnosti či místnostech bytu nebo domu, ale nepodílí se na společné správě bytu s jiným členem bytu či ostatními členy bytu.

Vícečlenná domácnost zahrnuje dvě a více osoby, jež se podílejí na správě bytu a opatřují pro domácnost jídlo a další nezbytné věci.

Základním nedostatkem při analyzování hospodařících domácností je nerespektování základních rodinných vazeb. Jedna hospodařící domácnost může zahrnovat jednu, ale i více rodin tím způsobem, že jedna rodinná domácnost je tvořena sezdaným či nesezdaným párem s dětmi či bez dětí, nebo samotným otcem či matkou s dětmi. I když v rámci jedné hospodařící domácnosti ve vyspělých zemích dochází zřídka k soužití více rodin, přesto nejsou hospodařící domácnosti úplně vhodné k analyzování změn v rodinných domácnostech.

Z jiného pohledu lze členit domácnosti na ústavní (osoby žijící v institucionálních zařízeních, např. domovy důchodců, komunitách) a soukromé domácnosti. Podle definice ze sčítání z roku 1930 byla v USA institucionální domácnost definovaná jako pět a více osob nemající příbuzenský vztah s hlavou domácnosti.

Změny v rodině a ve struktuře domácnosti lze prezentovat jako výsledek změn u jednotlivých členů domácnosti a změn ve vztazích v rámci rodiny, domácnosti. Záleží z jakého úhlu se na problém formování rodin či domácností nahlíží. V demografii rozlišujeme, zda jednotkou našeho zájmu je jednatelce či domácnost (Willekens 1988). Životní běh událostí skupiny (rodiny, domácnosti) lze pak vyjádřit jako životní dráhy jednotlivých členů domácnosti a vztahů mezi členy domácnosti. Životní dráha (life course) je kompilací jednotlivých segmentů (partnerský, vzdělanostní, profesní, zdravotní, mateřský a bytový). Moderní koncept formování domácnosti ve vazbě na vztahy mezi jednotlivými členy domácnosti byl zformulován již v roce 1930 v USA (Ruggles, Brower 2003), když bylo rozlišeno 5 základních typů domácností:

- a) rodinná domácnost (sezdaná dvojice)
- b) nerodinná domácnost (ostatní typy domácností včetně nesezdaných soužití)
- c) druhá rodina v domácnosti příbuzensky spojená s osobou v čele domácnosti (sezdaná dvojice)
- d) druhá rodina v domácnosti nepříbuzensky spojená s osobou v čele domácnosti (sezdaná

dvojice)

e) druhá domácnost (jednotlivci, ostatní)

Postavení jednotlivce a jeho pozice ve vztahu k formování rodinných vazeb promítli například Manting a Alders ve svém článku "Households Scenarios for the European Union, 1995-2025" z roku 2003, kde použily třídění podle pozice osoby žijící v domácnosti:

a) žijící sám

b) žijící ve dvojici

c) žijící u rodičů s jedním nebo se dvěma rodiči

d) osoba bez partnera žijící s dětmi nebo i s další osobou náležející do této kategorie

e) žijící v jiné pozici

Mezi další práce zabývající se domácnostmi z pohledu jednotlivce patří článek od Heuvelina, Timberlaka a Furstenberga "Shifting Childrearing to Single Mothers.." z roku 2003 zaměřený na možná soužití dítěte a matky v domácnosti. V rámci tohoto článku vygenerovali autoři pět základních typů soužití:

a) bez matky

b) se samotnou matkou

c) s matkou a nevlastním otcem

d) s matkou žijící v nesezdaném soužití (s biologickým otcem)

e) s matkou žijící v manželství (s biologickým otcem)

Dále například na základě proměnných věku, pohlaví, rodinného stavu a soužití s rodiči (bez rodičů, s jedním, se dvěma, soužití s dětmi (0, 1, 2) a druhu domácnosti (soukromá, institucionální) vytvořil Hullen (1988) přes 100 druhů domácností pro účely projekce publikované v roce 2003 (Federal Institut for Development Research - Wiesbaden).

2.2 Historie formování a rozpadu domácností v Evropě

Z hlediska demografického výzkumu bylo vzhledem k nutnosti získání velkého množství podrobných dat složité definovat sledování změn ve formování a rozpadu domácností. Přesto lze na základě dostupných dat popsat v základních znacích proces formování domácností v evropských zemích.

Z pohledu preindustriálního systému formování domácností byla formulována tzv. Hajnalova historická linie Terst-St. Petersburg, která odlišovala dva základní systémy (Hajnal 1982). Pozdní vstup do manželství pro obě pohlaví (muži nad 26 let, ženy nad 23 let), kdy po svatbě se manžel stává osobou v čele domácnosti, byl typický pro západní směr od linie

Terst- St. Petersburg (severozápadní evropský systém). Tento systém v sobě zahrnoval i tzv. službu v pracovním poměru služka, čeledín mladých lidí před vstupem do manželství. Pozdní vstup do manželství a zároveň oddělené soužití více generací zapříčinili nižší průměrný počet osob v domácnosti. Naopak na východ od historické linie Terst-St. Petersburg se vyvinul systém společného soužití (joint household system) spočívající v soužití více rodin na základě příbuzenského vztahu s nízkým relativním počtem nepříbuzných osob. Tento systém se podle Hajnala vyznačoval časným vstupem do manželství, kdy ale osoba vstupující v mladém věku do manželství se nestává osobou v čele domácnosti. Tyto systémy samozřejmě nebyly jednoznačně oddělené, když lze například vyčlenit tzv. jihoevropský systém, který se odlišoval od klasického západního nepropojením vstupu do manželství a založením nové domácnosti.

Detailní studie poznání formování a rozpadu domácností je možná až s využitím moderních statistických přístupů, které byly založené na zjišťování rodinných vazeb v domácnosti. Analýzy formování a rozpadu domácností se v první řadě opíraly především o výsledky ze sčítání, které se podrobně zabývaly rodinnými vztahy v rámci domácností. Mezi první příklady využití tohoto datového zdroje patřila projekce obyvatelstva založená na výsledcích sčítání z roku 1930 v USA. V roce 1938 zhotovila Národní rada USA pro plánování zdrojů (United State National Resources Planning Committee) první projekci domácností na základě tzv. headship-rate method (metoda koeficientů přednostů domácností) vycházející z relativního podílu osob v čele domácnosti k celkovému počtu osob podle pohlaví a věku (Linke 1988).

Po druhé světové válce bylo sčítání jako datový zdroj pro analyzování domácností využito například v roce 1960 ve studii OSN (Population Division), kdy byla sebrána data ze 69 států převážně z Evropy (včetně tehdejšího Československa) a ze severní a střední Ameriky (Burch 1980). Tato studie postihovala rozdíly v intenzitě vytváření nových domácností mezi jednotlivými státy. Měření tohoto ukazatele bylo založeno na zjištění počtu osob, které neinklinují k vytvoření vlastní domácnosti, respektive na ukazateli průměrného počtu dospělých osob na jednu domácnost podle typu domácnosti. Případem využití dat ze sčítání pro další analýzy byla britská studie započatá v roce 1971, vycházející z výsledků sčítání (The Office of Population Censuses and Surveys). Tato longitudinální studie obsahovala data 1% populace Anglie a Walesu, přičemž na vybraný vzorek byly linkovány demografické události z období mezi lety 1971 až 1981. Pro účely analýzy struktury domácností byla dodána data i za ostatní členy domácnosti (Murphy, Sullivan, Brown 1988).

Po druhé světové válce se také začaly ve významné míře využívat k analyzování domácností jednotlivé průzkumy, které však nebyly primárně zaměřené na rodinné vazby v domácnostech. V roce 1946 byl např. ve Velké Británii započat longitudinální průzkum osob narozených ve vybraném týdnu v březnu roku 1946 (40% vzorek v rámci vybraného týdne). Mezi další průzkumy primárně nesouvisející se situací v domácnostech, které přesto poskytovaly základní informace o rodinných vazbách v domácnostech, patřily např. longitudinální studie vývoje dítěte, započata v roce 1958 (The National Child Development Study), a v roce 1970 studie příznačně nazvaná „British Cohort Study“. Oba tyto průzkumy se dotazovaly přibližně 12 tisíc osob.

Pravým šetřením primárně se zabývajícím demografickými procesy v domácnostech byl až v roce 1971 všeobecný průzkum domácností (General Household Survey) se standardním vzorkem 15 tis. domácností každý rok (Klijzing 1988), v USA dále národní průzkum rodin a domácností (The National Survey of Families and Households) (Torr, Short 2004) či nizozemský průzkum ORIN (1984), zkoumající zpětně změny ve formování a rozpadu manželství do roku 1977. Nizozemský průzkum byl založen na pravděpodobnosti přechodu z jednoho typu domácnosti do druhého, přičemž bylo zjištěno, že nejvyšší mobilita byla u mladých lidí a s přibývajícím věkem se pravděpodobnost přechodu z jednoho typu domácnosti do druhého konstantně snižovala.

Na základě dostupné literatury lze vývoj ve formování a rozpadu domácností po konci druhé světové války popsat ve stručnosti v pár základních bodech.

1) Snižování průměrné velikosti domácnosti

Snižování měr úmrtnosti vedlo ke snižování velikosti domácnosti, neboť staří lidé žijí sami nebo s partnerem bez dětí (Schwarz 1988). V padesátých a šedesátých letech bylo snižování průměrné velikosti domácnosti bržděno zvyšující se úrovní plodnosti, tzv. "baby boom", jehož efekt však začátkem sedmdesátých let ve vyspělých zemích západní Evropy vymizel a naopak snižující se úroveň plodnosti přispívala ke snižování průměrné velikosti domácnosti. Snižování průměrné velikosti domácnosti zapříčinily i ekonomické a sociální změny ve společnosti. V domácnostech již málokdy bydlely služby či osoby starající se o domácnost. Nové technologie v zemědělství přispěly k vylidňování venkova, tedy k stěhování lidí z venkova do měst (proces urbanizace), přičemž malé bytové domy ve městě nebyly vhodné pro vícegenerační soužití.

2) Snižující se podíl příbuzných osob v domácnosti ve vztahu k osobě v čele domácnosti

Rozvoj sociálního státu (welfare state) umožnil, aby nebyly rozvedené, svobodné ženy nebo vdovy závislé na svých rodičích, nebo blízkých příbuzných, jak tomu bylo v minulosti. Růst zaměstnanosti a emancipace umožňovali ženám větší ekonomickou nezávislost na svém partnerovi či příbuzných. Navíc nárok na sociální dávky poskytoval například svobodné matce možnost zajištění její vlastní ekonomické existence, ale i svého dítěte. Zmíněné skutečnosti vedly k drastickému poklesu třígeneračních a čtyřgeneračních domácností a k celkovému poklesu podílu rozšířených rodin tzv. "extended family" (nejméně dva manželské páry) a pro celé poválečné období se vžil termín "nuklearizace" (Korbin 1976). Rozšiřuje se do té doby nezvyklý způsob soužití, kdy dítě odchází od rodičů a žije s prarodičem (Schwarz 1988).

3) Zvyšování počtu domácností jednotlivců

Moderní individualistický život a ekonomická prosperita umožňovala žít převážně mladším lidem v samostatných domácnostech. V posledních letech dochází k rozšiřování relativního počtu oddělených společných soužití (Living Apart Together), tedy soužití, v němž mají partneři trvalý vztah, ale bydlí každý zvlášť. Tato forma soužití je typická ve velkých švýcarských, anglických, německých, francouzských a nizozemských městech mezi ekonomicky dobře situovanými vrstvami (Hamplová 2003). K zvyšování počtu domácností jednotlivců přispívá i zvyšující se úroveň rozvodovosti, kdy jeden rodič, převážně muž, po rozpadu domácnosti zakládá novou domácnost, často právě jednočlennou domácnost. Dále i růst chtěné bezdětnosti žen přispíval od začátku sedmdesátých let dvacátého století ke zvyšujícímu se počtu domácností jednotlivců.

4) Zvyšování podílu neúplných rodin

Společenské změny po konci druhé světové války, kdy rozvod manželství se stává společensky únosný a finančně možný, přispívaly k odlišné struktuře neúplných rodin podle rodinného stavu matky, či otce dítěte. Během sedmdesátých let se například ve Švýcarsku významně zvýšil podíl neúplných rodin v čele s rozvedenou matkou na úkor neúplných rodin v čele s ovdovělou matkou. K tomuto vývoji samozřejmě přispěla i snižující se intenzita zakládání nových domácností osamělými partnery s dětmi (Schwarz 2003, Lesthaeghe 1983).

5) Nevýznamný počet soužití žijící v komunitách

Soužití v komunitách souviselo v dřívějších dobách se životem ve skromných zemědělských společenstvích založených ke sdílení velkého obytného prostoru a dělení se o výdělek často se zemědělské činnosti (Kobrin 1976). Nahrazením tohoto stylu života životem v aglomeracích a novými životními podmínkami v průmyslových a obchodních

centrech se snížil počet soužití v komunitách na minimum. Limitovaný prostor, strach z poklesu pod obecně akceptovanou životní úroveň - jako nový fenomén konzumní společnosti - přispíval k poklesu úrovně plodnosti a k procesu nuklearizace, tedy k zániku žití v komunitách jako životního stylu.

6) Odkládání odchodu od rodičů

Jev odkládání odchodu od rodičů je vcelku nový a souvisí s ekonomickými a společenskými změnami v posledních desetiletích. V první řadě se na odkládání odchodu od rodičů podílela nejistota na pracovním trhu (růst nezaměstnanosti osob ve věku do 26 let věku), rostoucí počet dočasných pracovních kontraktů a snižující se účast mladých lidí na pracovním trhu (Galland 1997). To souviselo i s nároky na zvyšující se kvalifikaci pracovníků a s tím spojený vzrůstající význam vzdělání, kdy mladí lidé nastupovali do práce mnohem později než jejich vrstevníci před dvaceti či třiceti lety. Dalším faktorem byla i rostoucí cena vlastního bydlení, nebo malá nabídka nájemného bydlení za přiměřenou cenu (například Itálie) (Manting, Alders 2003), což vedlo k odkládání založení domácnosti, svatby a narození dítěte ve většině evropských zemích.

7) Pokles počtu manželských párů s dětmi

Společenské změny zahrnuté v pojmu individualizace a vzestup sekularizace na úkor tradičního křesťanského konzervatismu přinesly nový náhled na dříve jednoznačně odsuzované nesezdané soužití, kdy sezdané soužití bylo považováno ze jediný možný typ soužití. Důraz na individuální práva a svobodu jednotlivce přinesl v Evropě nejenom ústup manželství na úkor nesezdaného soužití, ale i jiný náhled na otázky potratů, nonkonformního sexuálního chování, euthanasie či dobrovolné bezdětnosti (Lesthaege 1983). Podobně jako při zobecnění důvodů zvyšujícího se podílu domácností jednotlivců byl růst ekonomické nezávislosti žen stimulem pro odklad, či zamítnutí institucionálního partnerského života. Naopak alternativní svazky jsou dnes schopny řešit základní majetkové vztahy i v rámci generací, dochází tedy postupně k tzv. procesu "deinstitutionalizace" (Willekens 1988).

2.3. Teorie formování a rozpadu domácností

Změny ve formování domácností odrážejí změny ve společnosti ve formě odlišných postojů při volbě způsobu života. Odklon od tradiční rodiny, kdy se po druhé světové válce začalo měnit postavení muže a ženy v domácnosti, respektive začalo postupně mizet tradiční rozdělení rolí, narušilo dominantní postavení úplných rodin vzniklých uzavřením sňatku. Příčiny změny chování jednotlivců mohou být různé. Ekonomický aspekt se stal určujícím pro

Richarda A. Easterlina v pochopení změn mezi generacemi vstupujícími na sňatkový trh v padesátých a šedesátých letech, a na druhé straně v sedmdesátých letech. Easterlin vycházel z měr plodnosti jednotlivých generací. Nízké míry plodnosti mezi lety 1930 až 1940 zapříčinily, že generace narozené v padesátých a šedesátých letech byly početně slabé a měly komparativní výhodu oproti ostatním generacím (Easterlin 1980). Jejich kariérní vzestup (career ladder) byl strmý, a to i ve finančním ohodnocení. Naopak vícečetné generace se na profesním žebříčku pomaleji posouvají, a to znamená i relativně pomalý nárůst mezd a hrozba ztráty zaměstnání.

Ve svých výpočtech vycházel Easterlin z vypočtených relativních příjmů jako podílu mzdového potenciálu dvojice a materiálních aspirací této dvojice. Jestliže příjmový potenciál je vysoký i ve srovnání s jejich očekáváním (aspirace), bude mít tato rodina (dvojice) optimistický náhled a bude svolná ke svatbě a početí dítěte, v opačném případě budou svatbu a děti odmítat. Easterlin to dokládá na příkladě vlastnictví auta, kdy rodiče si díky ekonomickému růstu mohli dovolit mít auto ve třiceti letech, jejich děti očekávají pak totéž. Relativní pokles příjmů vede ke vzestupu počtu pracujících žen a následný pokles úrovně plodnosti není primárně spojen s vyšší zaměstnaností žen, ale se snižováním relativních příjmů.

Velikost relativních příjmů se dle Easterlina podílí i na rozpadu rodiny. Pokud jsou relativní příjmy vysoké, rodina se cítí bezpečně a její ekonomická prosperita je zajištěna pro uzavření sňatku a následnou péči o děti, kdy matka zůstává v domácnosti. Zapojení žen do pracovního procesu vede z pohledu ženy k nenaplnění role ženy jako dobré matky a muž cítí vinu, že manželka nemůže trávit veškerý svůj čas péčí o děti. Nenaplnění ambicí (relativních příjmů) může být vedle růstu ekonomické nezávislosti žen a snižování počtu dětí v rodinách prvotní příčinou rozvodu. V tomto případě ovšem Easterlin uvádí, že velikost generace je pouze jedním z faktorů přispívajících v sedmdesátých letech v USA ke zvýšené úrovni rozvodovosti (dále např. sekularizace společnosti).

Dle Rona Lesthaeghe je snižování manželské plodnosti od šedesátých let, snižování počtu dětí v rodinách a odkládání vstupu do manželství výsledkem pokračujícího procesu individualizace ve smyslu například legitimizace kohabitace, potratů, či růstu dobrovolné bezdětnosti a prosazování se nonkonformního sexuálního chování (Lesthaeghe 1983). Lesthaeghe upozorňuje na propojenost demografických změn a změn ve společnosti. Upozaduje urbanizační faktor a vyzdvihuje sekularizační efekt proměňující současnou společnost. Křesťanskou rodinu vidí, jak v ekonomickém, tak kulturním smyslu, jako základní

kámen západní civilizace v boji proti zvyšující se rozvodovosti či zvyšujícímu se počtu sebevražd.

Sociologické pojetí změn ve formování domácností v pojetí Bartlema a Vossena nastiňuje proces změn z relativně jednoduché multifunkční struktury produkčně-spotřebitelské rodiny (zajišťující reprodukční a sexuální funkci) do struktury s rostoucím počtem odlišných domácností (Bartlema, Vossen 1988). Expanze sféry státních intervencí je v souladu s konceptem strukturálních rozdílů ve významu přechodu z příbuzensky dominantního systému ke státně dominantnímu sociálnímu systému. Instituce založené na příbuzenském principu, náboženství a pracovním prostředí tedy ztratily v době individuální autonomie svoji základní normativní sílu. Bartlema a Vossen uvádějí jako příklad rostoucího vlivu procesu individualismu změnu v přístupu založení domácnosti. Preference manželství, nesezdaného soužití či odloučení je výsledkem výhod z toho plynoucích.

V sociálně-psychologickém modelu dle Guttentaga a Browna hraje významnou roli poměr počtu mužů a žen. V případě nadbytku mladých mužů nedochází k porušení tradičního modelu rodiny. Při rovnosti počtu mužů a žen či při vyšším počtu žen se zvyšuje vyjednávací pozice muže s vlivem na snižující se úroveň sňatečnosti, a tím pádem k odklonu od rodinného života.

Zakladatelé "New Home Economics" viděli ve změnách v ekonomickém rozdělení role muže a ženy v domácnosti základní pilíř nové struktury fungování domácností (rodin). Cooman (cit. dle Ermisch 1988) vztahoval vyšší příjmy žen k růstu nákladů na výchovu dětí a k rozhodnutí odkládat narození dítěte na pozdější dobu. V kontrastu k tomu vedou vyšší příjmy u mužů k narození dítěte v plánovaném čase. Podle zastánců "new home economics" lze vztáhnout přílnutí ženy k placenému zaměstnání k pozdějšímu vstupu do manželství, a tím pádem k odkládání narození dítěte. Gary S. Becker poukazoval na znehodnocení významu rodiny od začátku sedmdesátých let, neboť se snižují či mizí výhody z manželství pro jednotlivé partnery, a to bezprostředně souvisí se zvyšující se úrovní rozvodovosti (Becker 1993). Rozvoj moderního státu a tržní ekonomiky, kdy stát přebírá do značné míry zodpovědnost za vzdělání, péči o děti, staré a nemocné, přispívá k poklesu významu rodiny. Dále ke snižování úrovně sňatečnosti přispívá právě rozdělení rolí, neboť žena při volbě placeného zaměstnání ztrácí motivaci pro vstup do manželství. Becker odlišuje dvě úrovně odloučení. V demografickém pojetí je odchod od rodičů vnímán jako důležitá část vývoje formování a rozpadu domácnosti. V ekonomickém pojetí je dáváno do souvislosti opuštění domova a finanční osamostatnění za účelem vstupu do manželství. Becker vidí dělbu rolí v domácnosti výhodnou v tom smyslu, že jeden partner pracuje a druhý je v domácnosti

(výhodné vzhledem k vynaloženým investicím, tzv. "efficient household"). Vzhledem k biologické orientaci žen k domácnosti spočívá ženská komparativní výhoda v rození a péči o děti. Mužská komparativní výhoda tkví v obstarávání finančních prostředků pro rodinu (vyšší mzda u ženatých mužů než u vdaných žen). V současné době jsou však zisky z manželství snižovány vyššími platy a participací žen na pracovním trhu.

Pochopení vztahu rodinného a pracovního života jako určujícího faktoru při zakládání domácností lze spatřovat i v preferenčních teoriích vyjadřujících osobní a rozhodovací procesy na mikroúrovni, přičemž primární determinant je ženský výběr (Hakim 2003). V rámci preferenční teorie je upozorněno na pět základních sociálních a ekonomických změn, které proběhly od začátku šedesátých let v Evropě a Severní Americe:

- antikoncepční revoluce (žena rozhoduje o svém reprodukčním chování)
- revoluce v rovnosti práv žen
- expanze zaměstnání "white collar", tedy typ zaměstnání vhodnější pro ženy
- možnost úpravy pracovní doby (kombinace pracovních aktivit a volného času)
- rostoucí vliv stanovisek, hodnot a osobních preferencí.

2.4 Pojetí domácnosti v české statistice

Charakterizovat vývoj formování a rozpadu domácností lze v České republice na základě výsledků SLDB. Od roku 1961 lze analyzovat domácnosti bytové členěné dále na hospodařící, které se dále člení na censové. Tato struktura členění domácností byla zachována i v následujících sčítáních.

Bytová domácnost je tvořena osobami žijícími společně v bytě. Bytová domácnost může zahrnovat jednu či více hospodařících domácností. Hospodařící domácnost je tvořena osobami společně bydlícími a hospodařícími a člení se na jednu či více censových domácností. Censová domácnost je tvořena společně bydlícími příbuznými osobami a lze ji třídit na základě rodinných vztahů v domácnosti na úplné rodiny (manželský pár resp. druh, družka) bez dětí nebo s dětmi, neúplné rodiny (jeden rodič alespoň s jedním dítětem), vícečlenné nerodinné domácnosti (dvě nebo více příbuzných i nepříbuzných osob společně hospodařících) a domácnosti jednotlivců. Dalším významným tříděním je počet závislých dětí v domácnosti. Závislé dítě je každá osoba, která má k osobě v čele rodinné domácnosti vztah syn, dcera, je ekonomicky neaktivní a je ve věku 0-25 let.

Dalším doplňujícím zdrojem pro vývoj formování a rozpadu domácností je i výběrové šetření pracovních sil (VŠPS). Předmětem výběrového šetření pracovních sil jsou všechny

osoby obvykle bydlící v domácnostech šetřených bytů. Přitom není rozhodující, mají-li v šetřeném bytě trvalý, dlouhodobý, přechodný nebo nehlášený pobyt. Každá samostatně hospodařící domácnost ve vybraném bytě je považována za samostatnou jednotku, v jejímž rámci jsou zkoumány ekonomické, ale i demografické charakteristiky.

Výhoda tohoto šetření spočívá v jeho čtvrtletní periodicitě, přičemž výsledky za jednotlivé roky lze získat jako roční průměry čtvrtletních dat. Ačkoliv se poprvé VŠPS uskutečnilo v ČR již v roce 1993, lze provést třístupňové třídění domácností až od roku 2002, kdy se v dotazníku VŠPS zjišťují otázky, které umožňují přesnou konstrukci censových domácností.

Možnost zjišťování základních změn ve formování a rozpadu domácností mezi jednotlivými sčítáními bylo dosaženo připojením k mezinárodním šetřením o domácnostech v devadesátých letech dvacátého století. V roce 1997 uskutečnil Český statistický úřad ve spolupráci s Ministerstvem zdravotnictví České republiky a výzkumnou agenturou Sofres-Factum šetření rodiny a reprodukce. Toto šetření bylo realizováno v rámci mezinárodního projektu Family and Fertility Surveys a doposud se ho zúčastnilo 21 evropských zemí spolu s USA a Kanadou. Podle mezinárodně doporučené metodiky byl průzkum zaměřen především na ženy ve fertilním věku, stejné otázky však byly položeny také partnerům. Zkoumaný soubor činil 1735 žen ve věku 15-44 let (Pikálková 2003). V roce 2000 se uskutečnila v devíti evropských zemích druhá vlna demografického výzkumu Population Policy Attitudes and Acceptance Surveys (PPA II). V České republice se výzkum konal na přelomu října a listopadu roku 2001 a podařilo se získat reprezentativní vzorek o velikosti 1094 respondentů. Dalším významným zdrojem bylo šetření Rodina a Gender role uskutečněné v rámci mezinárodního šetření International Social Survey Program v roce 2002 s nadvýběrem osob do 35 let. Ačkoliv tato šetření nebyla primárně zaměřena na situaci v domácnostech, jedná se o další zdroje, které umožňují získat základní charakteristiky rodinných domácností v desetileté periodě mezi sčítáními.

2.5 Historie formování a rozpadu domácností v ČR

V České republice byly k analýzám o vývoji domácností využívány výsledky ze sčítání lidu, domů a bytů, které se uskutečňovalo přibližně v desetiletém cyklu. První podrobnější údaje o domácnostech lze dohledat ze sčítání z roku 1930 a 1950, které například potvrdilo, že převážnou většinu domácností představovaly úplné rodiny. V ČR byly před sčítáním v roce 1960 v zájmu přesnějšího a nezpochybnitelného výpočtu "potřeby" vlastního

bytu definovány censové domácnosti rodinného typu - úplné a neúplné rodinné domácnosti s další specifikací, zda v takové domácnosti jsou nebo nejsou závislé děti (Kučera 2005). Podrobné členění bytových domácností na hospodařící a dále na censové bylo bez významnějších změn zachováno až do posledního sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001.

Vývoj v České republice mezi lety 1961-1991 byl typický dominancí úplné rodinné domácnosti se závislými dětmi v důsledku vysoké úrovně sňatečnosti a plodnosti osob do věku 25 let, kdy legislativní výhody při vstupu do manželství zapříčinily nízký podíl kohabituujících párů, ale především nízký podíl mimomanželsky narozených dětí (Šalamounová, Nývlt 2006). Dlouhodobý vzestup úrovně rozvodovosti bez následného sňatku převážně ženy s dítětem (dětmi) nebo při sňatku až po delší době vedl k růstu zastoupení neúplných rodinných domácností (Kučera 2005). Stárnutí populace a stěhování lidí do měst přispělo v letech 1961-1991 k relativnímu růstu počtu domácností jednotlivců.

K nejvýraznějším změnám v rámci období do roku 1989 docházelo až v osmdesátých letech minulého století. V období mezi lety 1980-1990 rostl především podíl domácností jednotlivců a neúplných rodin se závislými dětmi, přičemž poprvé v tomto období ubylo úplných rodin se závislými dětmi (Kučera 1994). Období od roku 1980 je mimo jiné charakterizováno úbytkem úplných rodinných domácností s dětmi a naopak zvýšením zastoupení úplných rodinných domácností bez dětí (Kučera 2005).

Změna politických a ekonomických poměrů ve společnosti po roce 1989 zcela změnila do té doby vcelku zaběhnutý model formování a rozpadu domácností. Devadesátá léta dvacátého století a začátek jednadvacátého století se v České republice dají charakterizovat několika základními společenskými změnami ovlivňujícími strukturu domácností.

Za významný prvek, který ovlivňuje vznik nových domácností, je v dnešní době považován růst individualismu ve společnosti. Růst individualismu ve společnosti se projevuje v důrazu na pracovní úspěch, zajištění životní úrovně či dosažení společenského úspěchu. V devadesátých letech znamená založení rodiny pro mnoho lidí nejenom výrazné snížení příjmů, ale i nejistotu ohledně budoucí kariéry a snížené šance na nalezení zaměstnání odpovídající jejich vzdělání (Sobotka 2006). Rozšíření samostatného bydlení, kohabitace a dalších méně tradičních, vesměs nestabilních forem soužití je též důsledkem individualizace společnosti. V důsledku toho se v devadesátých letech minulého století, dle výsledků sčítání 1991 a 2001, zvyšovalo zastoupení domácností jednotlivců na úkor úplných rodinných domácností.

V průběhu devadesátých let a na začátku nového tisíciletí neumožňují rostoucí nájmy, stejně jako nedostupnost pořízení si levného bydlení pro určitou skupinu obyvatel, racionalizovat svou potřebu bydlení. V průběhu zmíněného období došlo k prohloubení rozdílu v míře zatížení příjmově nejslabších a příjmově nejsilnějších domácností výdaji na bydlení a prohloubila se závislost mezi velikostí bydliště a zatížením domácností výdaji na bydlení (domácnosti z větších obcí vydají na bydlení v průměru větší část příjmů než domácnosti z obcí s menším počtem obyvatel) (Sunega 2003). Míra zatížení byla nejvyšší převážně u neúplných rodin s dětmi a u domácností jednotlivců seniorů. S tím může souviset i neochota mladých lidí zakládat domácnosti a preference volby společného soužití s rodiči, kdy bydlení se stalo nedostupné pro mladé lidi s nižšími příjmy. To dokumentuje nižší intenzita vytváření úplných rodinných domácností osob ve věku do 30 let v devadesátých letech minulého století (Kučera 2005).

Rodinné domy vhodné pro vícegenerační soužití utvářejí v porovnání s bytovými domy s byty o malé rozloze kontrastní podmínky pro soužití na venkově a ve městech. K tomu přispívají i stále klesající možnosti v zemědělství a stěhování obyvatelstva z venkova do měst. Výsledkem je nedostatek „levných“ bytů ve velkých městech i v důsledku neliberalizovaného bytového trhu, kdy jsou rodiny či jednotlivci nuceni žít v malých bytech. Na druhé straně se však „velkoměsta“ vyznačují koncentrací obyvatelstva se silným sociálním statusem, který dovoluje si stále dražší bydlení pořídit. Ve výsledku se pak snižují hodnoty průměrné velikosti domácnosti (Nývlt 2005). V tomto případě nezáleží, zda se jedná o domácnosti bytové, hospodařící či cenové.

Růst vzdělanosti obyvatelstva se promítl především do odkládání rozhodnutí odchodu z rodičovské domácnosti především vysokoškolsky vzdělaných osob. Vysokoškolačky totiž vzhledem k náročnější profesi obtížněji kombinují výchovu dětí se zaměstnáním. Více dětí pro ně znamená ztrátu výdělku a překážku rozvoje jejich pracovní kariéry (Rychtaříková 2003). Na druhé straně nemusí docházet k dlouhodobějšímu odkládání vstupu do partnerství, neboť vysokoškolsky vzdělané ženy vstupují do manželství později v důsledku delší doby studia. V okamžiku, kdy dokončí školu, rozdíly mezi vzdělanostními skupinami mizí (Hamplová 2003). Odlišné je postavení mužů vysokoškoláků, kdy například vazba vysokoškolák a uzavření sňatku se jeví jako výhodná, přičemž vysokoškolsky vzdělaní lidé jsou nejkonzervativněji uvažující skupinou obyvatelstva (Šalamounová, Nývlt 2006). Lze předpokládat, že růst vzdělanosti sice zapříčiňuje odchod z rodičovské domácnosti, ale především v důsledku delší doby studia.

3. Metody analýzy domácností

3.1. Základní charakteristiky SLDB se zaměřením na domácnosti

Tato práce vychází tedy ze dvou hlavních zdrojů sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) a výběrového šetření pracovních sil (VŠPS), které mohou poskytnout aktuální informace o formování a rozpadu rodin. Podobně jako v jiných analýzách zabývajících se v České republice problematikou domácnosti lze získat základní statistická data z anonymizovaných individuálních databází a oficiálních výstupů sčítání lidu, domů a bytů (SLDB). Od roku 1961 lze analyzovat domácnosti bytové členěné dále na hospodařící, které se dále člení na censové. Bytovou domácnost tvoří osoby žijící společně v jednom bytě. Hospodařící domácnost tvoří společně bydlící osoby, které na Bytovém listu uvedly, že společně hospodaří, tj. společně hradí hlavní výdaje domácnosti, jako je strava, náklady na bydlení aj. Censová domácnost (CD) je tvořena z osob společně bydlících v jednom bytě na základě jejich příbuzenských nebo jiných vztahů v rámci jedné hospodařící domácnosti. Rozlišují se čtyři základní typy censových domácností:

- úplná rodinná domácnost (manželský pár nebo soužití druha a družky)
- neúplná rodinná domácnost (jeden z rodičů alespoň s jedním dítětem)
- domácnost jednotlivce
- vícečlenná nerodinná domácnost (dvě nebo více osob příbuzných i nepříbuzných, společně hospodařících, které netvoří rodinnou domácnost)

Ve výsledcích sčítání jsou rodinné domácnosti tříděny mimo jiné podle počtu závislých dětí. Závislé dítě je každá osoba, která má k osobě v čele censové domácnosti vztah syn, dcera, je ekonomicky neaktivní a je ve věku 0-25 let.

Tato struktura členění censových domácností byla zachována i v posledním sčítání datovanému k 1.3.2001. Prvotní výstupy ze SLDB byly pro účely zpracování převedeny do tří základních databází (osoby, domy a censové domácnosti). Databáze za osoby vycházela ze sčítacího listu za osoby, databáze za domy vycházela ze sčítacího listu za domy. Databáze censových domácností vycházela ze sčítacího listu za byty, a vytvoření této databáze bylo tudíž nejsložitější. Ovšem stanovení censové domácnosti jako základní jednotky ve zmíněné databázi a následné vytvoření odvozených ukazatelů umožňovalo snadněji získat detailní informace o censových domácnostech. Podrobnější analýzy vyžadují zadat dotaz ze dvou různých databází, např. z databáze osob a censových domácností. V tomto případě je jednoznačná identifikace dána okresem, pořadovým číslem budovy, pořadovým číslem domu,

pořadovým číslem bytu, pořadovým číslem hospodařící domácnosti a pořadovým číslem cenové domácnosti. Z databáze osob pro účely této práce je základním ukazatelem Vztah k osobě v čele domácnosti. Osobou v čele domácnosti je v úplné rodině vždy manžel (druh) bez ohledu na to kdo je uživatelem bytu, v neúplných dvougeneračních rodinách vždy rodič, v třígeneračních člen prostřední generace, ve vícečlenných nerodinných domácnostech osoba, která byla vyznačena jako osoba v čele hospodařící domácnosti. Osoba může být dále dle zmíněného ukazatele ve vztahu k osobě v čele cenové domácnosti manželka, družka, syn (dcera), zeť (snacha), otec (matka), tchán (tchyně), vnuk (vnučka, pravnuk, pravnučka) či jiný příbuzný. Nezbytné pro detailní analýzu jsou pak ukazatele blíže specifikující osoby v čele domácnosti, či jejich partnerky (např. nejvyšší ukončené vzdělání, ekonomická aktivita).

Jednotlivé typy cenových domácností a následná další třídění dle těchto typů cenových domácností lze získat z databáze cenových domácností. V případě získání základních dat o domácnostech lze využít ukazatel Typ cenové domácnosti. Ukazatel Typ cenové domácnosti se člení:

- úplná rodinná domácnost dvoučlenná
- úplná rodinná domácnost bez závislých dětí
- úplná rodinná domácnost se závislými dětmi
- neúplná rodinná domácnost bez závislých dětí
- neúplná rodinná domácnost se závislými dětmi
- nerodinná domácnost s vnoučaty bez závislých vnoučat
- nerodinná domácnost se závislými vnoučaty
- nerodinná domácnost bez vnoučat
- domácnost jednotlivce

K detailnějšímu třídění je možné využít ukazatel Počet závislých dětí v domácnosti a dále ukazatele z databází osob charakterizující domácnost z pohledu např. nejvyššího ukončeného vzdělání partnera či partnerky. V tomto detailnějším třídění je ovšem nutné definovat osobu v čele cenové domácnosti pomocí ukazatele Vztah osoby v čele cenové domácnosti z databáze osob.

3.2. Základní charakteristiky VŠPS se zaměřením na domácnosti

Dalším zdrojem pro analyzování vývoje formování a rozpadu domácností je výběrové šetření pracovních sil (VŠPS). Výhoda tohoto šetření spočívá v jeho čtvrtletní periodicitě, přičemž většina výsledků je zde prezentována jako roční průměry čtvrtletních dat let 2002,

2003, 2004 a 2005. Ačkoliv se poprvé VŠPS uskutečnilo v ČR již v roce 1993, lze provést třístupňové třídění domácností až od roku 2002, kdy se v dotazníku VŠPS zjišťují otázky, které umožňují přesnou konstrukci censových domácností.

Předmětem šetření jsou všechny osoby obvykle bydlící v domácnostech šetřených bytů, které setrvávají či mají v úmyslu zůstat na území České republiky alespoň jeden rok. Přitom není rozhodující, mají-li v šetřeném bytě trvalý, dlouhodobý, přechodný nebo nehlášený pobyt. Pojem osoby obvykle bydlící v domácnosti je uplatněn zejména v případech osob, které v bytě bydlí z pracovních, ale i studijních důvodů (předmětem šetření budou i studenti, kteří sami sebe prohlásí za obvykle bydlící ve vybraném bytě). Obvyklé bydliště je posuzováno podle ekonomické zainteresovanosti jednotlivých členů k domácnosti. Tato zainteresovanost je chápána určením této domácnosti jako svojí základní domácnosti, kde přebývají, bydlí a starají se o udržování bytové jednotky. Za residenta domácnosti je považován i ten, který podniká časté cesty mimo domácnost, ale je ekonomicky zainteresován do chodu domácnosti. Dočasně nepřítomná osoba je osoba, která zůstává nebo má v úmyslu zůstat mimo domácnost, kde má obvyklé bydliště, po dobu kratší než jeden rok.

Výběr konkrétních osob vychází z dvouступňového výběru. Jednotkou výběru prvního stupně je sčítací obvod, jednotkou výběru druhého stupně je byt. Výběr na prvním stupni je prováděn metodou znáhodněného systematického výběru s pravděpodobnostmi zahrnutí přímo úměrnými počtu trvale obydlených bytů ve sčítacích obvodech. Na druhém stupni se pak provádí prostý náhodný výběr bytů.

Vážení zjištěných údajů je proces, kdy se ke každé osobě ve výběru přiřadí počet osob v české populaci, které reprezentuje. Váha je konstruována jako podíl počtu osob v populaci a počtu osob ve výběru ve stejné věkové skupině, pohlaví a okresu bydliště s výjimkou Prahy, která se pro tento účel na okresy nedělí. Počty osob v ČR jsou projektovány z koncového stavu předchozího roku na střed aktuálního čtvrtletí s promítnutím přirozeného přírůstku a úbytku a salda migrace v předcházejících letech. V případě této práce je důležité vypočítat váhy jednotlivých domácností. Váha konkrétní domácnosti je jednoduše dána součtem vah osob zahrnutých v domácnosti.

Důležité je též zmínit se o rotaci sčítacích obvodů, která má významný vliv na výpočet základních statistických ukazatelů (např. odhady intervalů spolehlivosti) sledujících kvalitu dat VŠPS. Soubor bytů a tím i respondentů vstupujících do VŠPS je pravidelně obměňován. Každý byt zůstává v souboru po dobu 5-ti po sobě jdoucích čtvrtletí. Obměna souboru je v každém čtvrtletí 20%.

Výběrové šetření pracovních sil neumožňuje v určitých případech podrobná třídění, a to z různých důvodů. Pokud je tabulka příliš detailní, může se stát, že údaj v tabulce odpovídá malému počtu osob ve výběru a výsledné hodnoty mohou mít nepříjemně vysokou výběrovou chybu. V důsledku vážení není zase možné získat výsledné údaje např. za jednotlivé věky (váhou jsou pětileté věkové skupiny) či za menší územní jednotky např. města (váhou jsou okresy). Výběrový soubor zahrnuje pro ilustraci v jednotlivých čtvrtletích roku přibližně 25 tisíc bytů, což je přibližně 63 tisíc osob.

Zda lze výsledné hodnoty v tabulce zvážené na populaci České republiky považovat za dostatečně věrohodné, určíme stanovením tzv. intervalů spolehlivosti. Výběrová šetření jsou spjata s tzv. výběrovými a nevýběrovými chybami. Nevýběrové chyby vznikají například administrativními odpady bytů z výběru, záměrným odmítnutím odpovědi nebo chybami při pořizování dotazníku. U těchto chyb nelze bez větších znalostí o základním souboru stanovit případné vychýlení odhadu. Naproti tomu výběrové chyby, vznikají vztažením charakteristik výběrového souboru na celý základní soubor (populace České republiky k polovině jednotlivých čtvrtletí), lze jej tedy interpretovat pomocí právě tzv. intervalů spolehlivosti, což jsou intervaly zkonstruované kolem odhadu tak, že s určitou pravděpodobností skutečná hodnota odhadované charakteristiky leží právě v tomto intervalu. Nejčastěji se u odhadů konstruuje 95% interval spolehlivosti, tedy interval, v němž s 95% pravděpodobností leží skutečná hodnota odhadované charakteristiky.

Pro základní úhrn lze definovat 95 % interval spolehlivosti takto:

$$95\% \text{ interval spolehlivosti odhadu } Y = y \mp 1,96 \cdot s_y, \text{ kde } s_y \cong N \cdot \sqrt{(1-f) \cdot \frac{\frac{y}{N} \cdot (1 - \frac{y}{N})}{f \cdot N}}, \quad (3.1)$$

kde: N je velikost základního souboru,

y je odhad úhrnu Y v základním souboru,

f je příslušná relativní velikost výběrového souboru

Výsledně lze pak zkonstruovat tabulku v členění za osoby a domácnosti, která stanovuje interval spolehlivosti pro velikost odhadu, respektive pro výsledné hodnoty převážené na populaci České republiky.

Tab. 3.1: Odhady 95% intervalu spolehlivosti odhadů základních úhrnů za populaci 15-ti letých a starších (VŠPS)

rok 2005		v tis.	
Velikost odhadu	Základní soubor 15-ti letých a starších		
	Osoby	Domácnosti	
5	1,4	1,4	
10	2,0	2,0	
15	2,4	2,4	
20	2,8	2,8	
30	3,4	3,4	
40	3,9	3,9	
50	4,4	4,4	
60	4,8	4,8	
70	5,2	5,2	
80	5,5	5,5	
90	5,9	5,8	
100	6,2	6,2	
125	6,9	6,9	
150	7,6	7,5	
175	8,2	8,1	
200	8,7	8,6	
250	9,7	9,5	
300	10,6	10,4	
350	11,4	11,2	
400	12,2	11,8	
450	12,9	12,5	
500	13,5	13,1	
550	14,1	13,6	
600	14,7	14,1	
700	15,8	15,0	
800	16,8	15,8	
900	17,7	16,6	
1000	18,5	17,2	
1200	20,0	18,2	
1300	20,7	18,6	
1400	21,4	19,0	
1600	22,5	19,6	
1800	23,5	20,0	
2000	24,5	20,1	
2200	25,3	20,1	
2400	26,0	19,9	
2600	26,6	19,6	
3000	27,6	18,2	
3400	28,4	15,7	
4000	29,0	8,3	

Výběr pro účely VŠPS je prováděn z registru sčítacích obvodů (RSO). V rámci každého sčítacího obvodu je vybráno šest bytů. Všechny byty vybrané pro VŠPS jsou

ve výběrech číslovány pořadovými čísly v rámci sčítacího obvodu. Na základě této jednoznačné identifikace získáme bytové jednotky v pojetí této práce tedy bytové domácnosti. Rozklad bytových domácností na domácnosti hospodařící je ve VŠPS možný na základě ukazatele Počet domácností v bytě. Ukazatel Počet domácností v bytě uvozuje počet samostatně hospodařících domácností, které společně bydlí v jedné bytové jednotce. Hospodařící domácnost je vymezena na základě ekonomické zainteresovanosti jednotlivých členů k domácnosti. Tato zainteresovanost je chápána určením této domácnosti jako svojí základní domácnosti, kde přebývají, bydlí a starají se o udržování bytové jednotky. Tato definice tedy v praxi odpovídá definici použité ve sčítání lidu, domů a bytů.

Odvození cenových domácností z hospodařících vychází z podobné konstrukce jaká je užitá v SLDB. Nejdříve je respondentům položena otázka jaký je jejich vztah k osobě v čele domácnosti. Tato otázka se zjišťuje za hospodařící domácnosti. Osobou v čele hospodařící domácnosti může být i žena. Rozhodující je vlastnické či užívatelské právo k bytu, teprve pak nastupují jiná kritéria, jako např. ekonomická závislost. Vznik této definice byl právě vázán na sčítání lidu, domů a bytů, přičemž pravidlo, zda osoba v čele partnerské domácnosti musí či nemusí být vždy muž, neovlivňuje konstruování cenových domácností. Dalším krokem k sestavení cenových domácností jsou následující otázky: Pořadové číslo partnera a rodičů šetřené osoby. Tyto ukazatele již umožňují konstruovat cenové domácnosti. Každý člen hospodařící domácnosti, jeho manžel/ka (životní partnerka), by měli být identifikováni, pokud jsou členy stejné hospodařící domácnosti. Tato identifikace je prováděna na základě pořadových čísel šetřených členů domácnosti.

Příklad:

Paní A je matkou paní B. Paní B je provdána za pana C; mají spolu dítě D. Otázka Osoba, Partner, Otec, Matka jsou pak vyplněny následujícím způsobem:

	Osoba	VzOCD	Partner	Otec	Matka
C	1	1	2	0	0
B	2	2	1	0	4
D	3	3	0	1	2
A	4	4	0	0	0

Osobou v čele cenové domácnosti je v úplné rodině vždy manžel (druh) bez ohledu na to, kdo je uživatelem bytu, v neúplných dvougeneračních rodinách rodič (pokud je rodič nepracující, rozhoduje ekonomická aktivita ostatních členů domácnosti), v třígeneračních člen

prostřední generace, ve vícečlenných nerodinných domácnostech osoba s nejmenším pořadovým číslem. Na základě takto vytvořených základních ukazatelů a definování osoby v čele censové domácnosti lze získat odvozené ukazatele vhodné pro analýzu formování a rozpadu domácností.

V první řadě jde o ukazatel Typ censové domácnosti, který zahrnuje tyto možnosti: úplná rodinná domácnost (partnerský pár bez dětí nebo s dětmi), neúplná rodinná domácnost (jeden rodič s alespoň jedním dítětem), domácnost jednotlivce, vícečlenná nerodinná domácnost (dvě nebo více osob příbuzných i nepříbuzných společně hospodařících). Jednotlivé typy censových domácností definované ve VŠPS jsou tedy ve shodě s takto definovanými typy domácností ze SLDB. Dalšími důležitými odvozenými ukazateli pro tuto analýzu jsou: Pohlaví osoby v čele censové domácnosti, Pohlaví partnerky v čele censové domácnosti, Věk osoby v čele censové domácnosti, Věk partnera v čele censové domácnosti a Počet závislých dětí v censové domácnosti.

3.3. Přístupy, použité metody rozboru dat VŠPS a SLDB

Domácnost lze definovat samozřejmě z pohledu jednotlivce či domácnosti. V České republice je častější přístup k problematice domácností v hledání tzv. rodinných jader (nukleární rodina), které vymezují jednotlivé typy domácností (např. Bartoňová 2005, Kučera 2005). V tomto kontextu není základní měřitelnou jednotkou jedinec, ale domácnost sama. K pochopení vztahů v rámci domácnosti je dobré se zaměřit i na samotného jednotlivce a jeho postavení v rámci domácnosti. Pokud se chceme zabývat například odchodem dětí od rodičů, analyzovat v jakém věku děti odcházejí od svých rodičů v závislosti na určitých charakteristikách, lze toto poměřovat pouze z pohledu jedince. Při studiu formování a rozpadu domácností lze prvotně členit osoby podle jejich postavení v domácnosti a to podle vztahu osoby k osobě v čele censové domácnosti a typu censové domácnosti na tyto základní kategorie:

- žijící sám (jednotlivec)
- žijící v partnerské dvojici (manžel, manželka, druh, družka)
- žijící sám s dítětem (matka, otec v neúplné rodině)
- žijící s jedním nebo dvěma rodiči (vztah k osobě v čele domácnosti – syn, dcera)
- žijící v nerodinné domácnosti (zahrnutí ostatních osob nespádajících do předešlých kategorií).

Osoba se statutem manžel, druh musí splňovat podmínku, že vztah k osobě v čele censové domácnosti je osoba v čele domácnosti, pohlaví muž a typ censové domácnosti je úplná rodinná domácnost. Osoba se statutem manželka, družka musí splňovat pouze podmínku, že vztah k osobě v čele censové domácnosti je manželka, družka. Matka v neúplné rodinné domácnosti musí být osobou v čele domácnosti, pohlaví žena a typ censové domácnosti neúplná rodinná domácnost se závislými či bez závislých dětí. Otec v neúplné rodině musí být osobou v čele domácnosti, pohlaví muž a typ domácnosti neúplná rodinná domácnost se závislými či bez závislých dětí. Osoba v pozici dítěte musí splňovat podmínku, že osoba je ve vztahu k osobě v čele censové domácnosti v pozici dítěte. Jednotlivec je charakterizován typem censové domácnosti domácnost jednotlivce. Kategorie žena či muž v jiném postavení pak zahrnuje ostatní osoby nespádající do předešlých kategorií.

Studiem odchodu dětí od rodičů nabývá důležitosti zvláště v posledních dekáдах. V minulosti byla provázanost mezi uzavřením sňatku a odchodem od rodičů značná. Ztráta společenské prestiže manželství je dnes viděna jako hlavní příčina nesouladu mezi uzavřením sňatku a odchodem od rodičů (Alders, Manting 2003). Podobně je tomu i v nenávaznosti narození dítěte bezprostředně po sňatku. Tento model charakteristický pro západní, severní a v poslední době i pro střední Evropu není naopak typický pro jižní Evropu (zvláště v Itálii), kde ve značné míře souvisí sňatek s opuštěním rodičovského domova a narození dítěte následuje bezprostředně po sňatku. To se v zemích vyjma jižní Evropy odráží v disproporcii mezi průměrným věkem při sňatku a věkem, kdy děti odcházejí od rodičů. Nejvyšší relativní zastoupení osob ve věku třiceti let mající vztah k osobě v čele domácnosti dcera, syn je v evropských zemích, kde osamostatnění od rodičů souvisí se vstupem do manželství. Proto například ve věku 30 let stále ještě 43 % Italů a 27 % Italek žilo u svých rodičů, ve Finsku 7 % mužů a pouhé 1 % žen, přitom v jižní Evropě začíná k odkladu odchodu od rodičů docházet až v osmdesátých letech dvacátého století (Alders, Manting 2003). Příznačný je naopak nízký podíl domácností jednotlivců v Itálii (podobně i v celé jižní Evropě), například ve věku 20 let například pouze 1 ze 100 mužů žil samostatně v domácnosti, zatímco v Dánsku a Finsku dva z deseti mužů již žilo v samostatné domácnosti.

V zemích s vysokými náklady na bydlení vznikají jen sporadicky domácnosti jednotlivců v mladém věku mužů i žen. K tomu přispívá i materiální zabezpečení rodičů, které zajišťuje mladým lidem život bez finančních problémů. Večerník (1988) na příkladu České republiky poukazuje právě na výhodnost života u rodičů a na nízké náklady s tím spojené v době studia. Nedochozí jako dříve k omezování osobní svobody mladých lidí a opuštění domova neznamena osvobození od společenských norem, s kterými mladý člověk

nesouhlasí. Z toho pramení, že vysoké finanční náklady na pronájem či koupi bytu odkládají odchod dětí z rodičovské domácnosti. Proto bude vysoký věk při odchodu dětí od rodičů v zemích, kde bydlení je drahé, nájemné ubytování limitované a kde pro založení vlastní domácnosti je nezbytné mít svůj vlastní příjem. Alders a Manting (2003) to dokumentují na příkladu zemí Itálie a Belgie. Naopak přístup k levnému bydlení (např. v Nizozemí či v severských zemích) má za následek jednak brzký odchod dětí od rodičů a založení samostatné domácnosti již v mladém věku. Manting (1994) zmiňuje vyšší pravděpodobnost vstupu do manželství u mladých lidí, co žijí sami, než u mladých lidí žijících v rodičovské domácnosti. Riziko trvalého odkládání vstupu do manželství závisí právě na neochotě opustit rodičovskou domácnost a vzdát se svých materiálních jistot. Je tedy evidentní, že v zemích s dostupným bydlením pro mladé lidi se významně zvyšuje podíl nerodinných domácností na úkor rodinných domácností z důvodu vzestupu zastoupení domácností jednotlivců a poklesu rodinných domácností se závislými dětmi (Klijzing 1988).

V České republice byla problematika domácností nahlížena převážně z pohledu konstruovaných censových domácností, v menší míře pak z pohledu jednotlivce. Základní jednotkou se stala domácnost tvořena různým počtem osob na základě existence rodinné vazby. Jednotkou zájmu zde již tedy není osoba, ale ve své podstatě se často jedná o ten samý analytický přístup, kdy např. z pohledu jednotlivce je předmětem zkoumání manželka, družka či matka (otec) v neúplné rodině a z pohledu domácnosti úplná či neúplná rodina. Rozdílná musí být ovšem interpretace dosažených výsledků. Pokud porovnáváme jednotlivé osoby dle jejich postavení v domácnosti, lze jednoznačně interpretovat například podíl osob žijících samostatně v domácnosti z celkového počtu osob žijících v domácnosti. Poté lze prokazatelně tvrdit, že v některé zemi žije samostatně v domácnosti více osob než v jiné zemi. Tento přístup již nelze uplatnit, například pokud bychom srovnávali relativní podíly domácností jednotlivců na celkovém počtu domácností a z vypočtených hodnot poukazovali na průměrný počet lidí žijících v domácnostech jednotlivců. Průměrná velikost jednotlivých typů domácností je proto dalším důležitým ukazatelem komplikujícím jednoznačnou interpretaci dosažených výsledků. Výhoda analýz dle typu domácnosti tkví právě v analyzování rodinných poměrů v jednotlivých zemích či regionech, respektive ve vytvoření určitých typů domácností na základě rozdílných rodinných či nerodinných vazeb. Podle zde formulovaných cílů lze vytvořit tyto typy censových domácností:

- úplné rodinné domácnosti se závislými dětmi
- úplné rodinné domácnosti bez závislých dětí
- neúplné rodinné domácnosti se závislými dětmi

- neúplné rodinné domácnosti bez závislých dětí
- domácnosti jednotlivců
- vícečlenné nerodinné domácnosti

Doplňujícím znakem může být průměrný počet závislých dětí v censové domácnosti. Z vypočtených hodnot tohoto ukazatele lze jen částečně vyvozovat např. změny v úrovni plodnosti a nemůže ve své podstatě nahradit například ukazatel úhrnné plodnosti. Na druhé straně návaznost na určitý typ censové domácnosti předurčuje takto definovaný ukazatel k podrobnějšímu poznání změn v rodinném chování populace, přičemž výsledek v podobě jednoho čísla je přehlednější než podrobná tabulka jednotlivých typů censových domácností členěná dle počtu závislých dětí v rodině.

V České republice byly poprvé definovány censové domácnosti rodinného typu ve sčítání 1961 (Kučera 2005). Z metodického hlediska zůstalo třídění domácností podobné i v dalších sčítáních a metodicky z toho vychází i tato práce, což umožňuje srovnávat změny ve formování a rozpadu domácností v čase. Od roku 1961 do roku 2001 vzrostl počet censových domácností o třetinu (Bartoňová 2005). Zastoupení úplných rodin v kontextu porovnání jednotlivých typů domácností se významně snižovalo v letech 1961-1980, kdy sice nadále rostl absolutní počet těchto domácností, ale snížil se jejich relativní podíl z celkového počtu domácností, a to ze 75 % v roce 1961 na 55 % v roce 1980 (Kučera 2005). Od roku 1980 se již absolutně snižoval i počet úplných rodin, a to v důsledku významného úbytku počtu úplných rodin s dětmi (Kučera 1994). Rostoucí úroveň rozvodovosti naopak zvyšovala počet i zastoupení neúplných rodinných domácností s dětmi a domácností jednotlivců (Bartoňová 2005). K poklesu počtu úplných rodin navíc přispělo snížení intenzity sňatečnosti a plodnosti mladých žen zvláště do věku 25 let a v devadesátých letech i ve věku 25 až 30 let. Výsledkem těchto trendů bylo trvalé snižování průměrné velikosti censových domácností.

Uniformita manželského života již od raného věku mužů a žen charakterizovala rodinné soužití v socialistickém Československu. Zvýšená úroveň rozvodovosti přispěla k nabourání uniformního párového soužití z důvodu rozpadu úplné rodinné domácnosti na neúplnou rodinnou domácnost převážně v čele s matkou a na domácnost jednotlivce muže. To, že je dnes uniformita párového života nabourávána, svědčí o skutečnosti, že se objevily nové strukturní a kulturní faktory, které tuto proměnu vyvolávají a determinují (Rabušic 1996). Za alternativní formy soužití lze považovat život matky či otce v neúplné rodině, život v samostatné domácnosti či dosud v České republice nerozšířený již zmíněný typ soužití Living Apart Together (LAT). V devadesátých letech se navíc zhoršilo finanční postavení rodin s dětmi. Snižování úrovně plodnosti mimo jiné v důsledku vysoké finanční

náročnosti zajistit rodinu se promítlo na dosud dominantním postavení úplných rodin s dětmi. Změny v hodnotovém systému směrem k pluralizaci hodnot (cit. dle Jitky Rychtařkové 2001) a zvýšené finanční požadavky na založení a udržení životního standardu rodiny se promítly na významném snížení relativního počtu úplných rodin s dětmi v devadesátých letech dvacátého století.

4. Vývoj domácností z dat SLDB 2001 a VŠPS mezi lety 2002-2005

4.1. Vývoj struktury domácností z dat SLDB a VŠPS

Vzhledem k různé definici bydliště respondenta se diametrálně liší počty hospodařících a censových domácností dle SLDB (2001) a VŠPS (2002). V roce 2001 bylo podle výsledků SLDB v České republice 4270,7 tis. censových domácností, v roce 2002 dle výsledků VŠPS 4052,6 tis. censových domácností, přitom rozdíl v počtu trvale obydlených bytů byl významně nižší (2001 - 3827,7 tis, 2002 - 3913,4 tis.). SLDB bylo založeno na pojetí trvalého či dlouhodobého bydliště. Osoby s dlouhodobým pobytem byli pouze cizinci s přechodným pobytem na území České republiky, pokud doba jejich pobytu přesáhla 90 dnů. Osoby s trvalým pobytem jsou osoby, které měly k datu sčítání na území České republiky trvalý pobyt, bez ohledu na státní občanství. VŠPS naopak vychází z pojmu obvyklého bydliště a přitom není rozhodující, má-li respondent v šetřeném bytě trvalý, dlouhodobý, přechodný či nehlášený pobyt. Pojem osoby obvykle bydlící se zejména uplatňuje v případech osob, které v bytě bydlí z pracovních, ale i ze studijních důvodů. Tento koncept bydliště přímo ve své definici postihuje skutečnou situaci v bytě, respektive přesně zaznamenává rodinné vazby v domácnostech. Pojem trvalého bydliště zdaleka nevystihuje skutečný pobyt respondenta (např. studijní, pracovní pobyt v jiné obci), a to i v důsledku regulace bytového trhu v České republice. Například v případě, kdy osoba vlastní dekret na regulovaný byt přihlásí k trvalému pobytu např. svou vnučku, vnuka.

Tab. 4.1: Počty osob, bytů a domácností (v tis.) v ČR (2001-2005)

	2001	2002	2003	2004	2005
Bytové domácnosti	3827,7	3913,4	3976,0	4019,9	4062,5
Hospodařící domácnosti	4162,8	3954,7	4015,3	4066,3	4103,1
Censové domácnosti	4270,7	4052,6	4102,5	4150,5	4186,7
Počet obyvatel	10230,0	10202,4	10208,6	10209,1	10226,7
Počet osob na 1 byt	2,67	2,61	2,57	2,54	2,52
Počet osob na 1 hosp. domácnost	2,46	2,58	2,54	2,51	2,49
Počet osob na 1 cens. domácnost	2,40	2,52	2,49	2,46	2,44
Index censových domácností/ hospodařící domácnosti	1,026	1,025	1,022	1,021	1,020
Index censových domácností/ byt	1,088	1,011	1,010	1,012	1,010

Zdroj: SLDB 2001, VŠPS 2002-2005

V SLDB 2001 byl zjištěn jen nepatrný počet nesezdaných soužití. To mohlo souviset s neochotou přiznávat společné soužití (už z důvodu pro někoho pejorativního označení druh, družka na tiskopisu SLDB), či právě s rozdílným trvalým bydlištěm osob, které žily společně v jednom bytě. Tyto zmíněné faktory zapříčinily významné rozdíly v počtu hospodařících domácností a censových domácností ve srovnání roku 2001 (zdroj SLDB) a roku 2002 (zdroj VŠPS). V rámci srovnání let 2002 až 2005 se celkově nesnižuje pouze už tak malý počet případů soužití dvou censových domácností v jedné hospodařící, ale i hodnota ukazatele porovnávající hospodařící a bytové domácnosti. V roce 2002 činila hodnota indexu srovnávající počet rodinných a hospodařících domácností 1,025, v roce 2005 již 1,020. To na jedné straně značí snižování počtu často nechtěných soužití dvou rodin v jednom bytě, respektive neochotu mladých lidí vstupovat do partnerského vztahu za předpokladu soužití s rodiči partnera či partnerky. To dokresluje i postupné snižování průměrného počtu osob na jeden byt, jednu hospodařící domácnost, tak na jednu censovou domácnost. Například v roce 2002 žilo v jedné hospodařící domácnosti v průměru 2,58 osob, v roce 2005 2,49 osob, v jedné censové domácnosti v roce 2002 2,52 osob, v roce 2005 2,44 osob.

Rozdílná metodika ve stanovení bydliště osoby se projevila i v základním třídění dle relativního zastoupení jednotlivých typů censových domácností. Výsledkem byl výrazně vyšší podíl úplných rodin z výsledků VŠPS v roce 2002 ve srovnání s výsledky SLDB 2001, a to zvláště na úkor domácností jednotlivců. V roce 2001 bylo z celkového počtu domácností 54,6 % úplných rodinných domácností, v roce 2002 64,6 %. Naopak podíl domácností jednotlivců v roce 2001 činil 29,9 % z celkového počtu všech censových domácností, v roce 2002 pouze 22,9 %. Podíl neúplných rodin byl v roce 2002 nepatrně nižší než v roce 2001 (13,5 % versus 11,0 %) a nízký podíl vícečlenných nerodinných domácností zůstal zachován. Na výsledcích mezi lety 2002 až 2005 se dále zračily změny v rodinném životě započaté po změně režimu v roce 1989. Možnosti vlastní seberealizace v pracovním životě (Sobotka 2006, Rabušic 1996), ale i vyšší finanční náklady na založení rodiny (např. koupě bytu) (Červenka 2006, Sunega 2003) a snížení rodinných příspěvků během devadesátých let (Kocourková 2004, Hiršl 2004), přispěly k odkládání narození dítěte na pozdější dobu, a tím došlo i k výraznému poklesu úrovně sňatečnosti a plodnosti v devadesátých letech minulého století. To se projevilo i na začátku tohoto tisíciletí v pozvolném poklesu počtu úplných rodin a naopak ve vzestupu počtu domácností jednotlivců mezi roky 2002 až 2005. V roce 2002 činil podíl úplných rodin z celkového počtu rodinných domácností 64,6 %, v roce 2005 již jen 62,5 %.

Tab. 4.2: Členění censových domácností v ČR (2001-2005)

Typ censové domácnosti	2001	2002	2003	2004	2005
v tis.					
Celkem	4270,7	4052,6	4102,5	4150,5	4186,7
Úplná rodina	2333,6	2620,0	2605,3	2605,7	2617,0
Neúplná rodina	576,4	447,5	457,0	471,7	473,1
Domácnost jednotlivce	1276,2	927,8	981,1	1018,0	1049,1
Vícečlenná nerodinná domácnost	84,5	57,4	59,1	55,1	47,4
v %					
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Úplná rodina	54,6	64,6	63,5	62,8	62,5
Neúplná rodina	13,5	11,0	11,1	11,4	11,3
Domácnost jednotlivce	29,9	22,9	23,9	24,5	25,1
Vícečlenná nerodinná domácnost	2,0	1,4	1,4	1,3	1,1

Zdroj: SLDB 2001, VŠPS 2002-2005

Bez věkového vymezení se však jedná pouze o hrubé nastínění změn ve formování a rozpadu domácností. V případě censových domácností lze věkový aspekt zabudovat při přihlédnutí k věku osoby v čele censové domácnosti či manželky (družky). Dále lze upřesnit posun v rozložení jednotlivých typů domácností v posledních letech specifikací věku osoby v čele censové domácnosti či věku manželky (družky).

I zde se ukazují významné rozdíly mezi dvěma hlavními zdroji této práce. Nesoulad mezi obvyklým a trvalým bydlištěm byl nejvíce patrný právě ve věku 15-24 let (z tohoto důvodu je zde výjimečně brána v potaz i věková skupina 15-19 let). Nesoulad mezi trvalým bydlištěm a skutečným bydlištěm mladých lidí zapříčinil zejména nesoulad mezi počtem domácností jednotlivců. Dle SLDB žilo v roce 2001 ve věku 15-24 let v samostatné domácnosti 42,3 tis. žen a 45,1 tis. mužů, dle VŠPS v roce 2002 to bylo 16,5 tis. žen a 13,2 tis. mužů. Ve věkových skupinách 25-34 let a 35-44 let významné rozdíly přetrvávaly, přesto rozdíly byly ve srovnání s věkovou skupinou 15-24 let mnohem menší.

Nejvýraznější změny mezi roky 2002-2005 (zdroj VŠPS) byly zaznamenány též ve věku 15-24 let osoby v čele censové domácnosti (manželky, družky). V tomto věku zakládají dříve závislé děti domácnosti od začátku devadesátých let velmi zřídka a i jejich celkový podíl se v období 2002 až 2005 snižoval. V roce 2002 činil počet censových domácností v čele s ženou ve věku 15-24 let (v případě úplných rodin manželka, družka) 134,8 tis., v roce 2005 pouze 115,4 tis., naopak počet mužů v čele censové domácnosti ve věku 15-24 let se mezi lety 2002 až 2005 tak významně snižoval (v roce 2002 63,7 tis.,

v roce 2005 58,9 tis.). Tento pokles nelze přisoudit k určitému typu cenové domácnosti, neboť relativní podíly jednotlivých typů cenových domácností se významněji nezměnily.

Tab. 4.3: Cenové domácnosti podle věku osoby v čele domácnosti (manželky, družky) v České republice (2001, 2002, 2005)

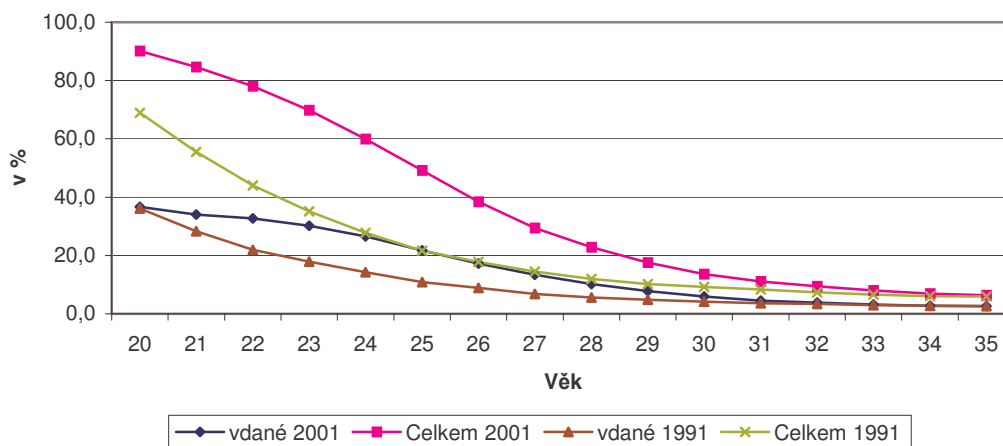
Rok, typ cenové domácnosti	Žena			Muž		
	15-24 let	25-34 let	35-44 let	15-24 let	25-34 let	35-44 let
v tis.						
2001						
celkem	163,7	653,4	654,2	90,8	529,6	618,4
úplná rodina	87,9	472,2	503,6	37,9	380,8	489,0
neúplná rodina	29,4	117,9	117,2	1,0	8,1	20,1
domácnost jednotlivce	42,3	59,9	32,1	45,1	130,6	103,8
vícečlenná nerodinná dom.	4,2	3,5	1,3	6,8	10,0	5,5
2002						
celkem	134,8	662,6	668,6	63,7	524,1	611,1
úplná rodina	95,0	545,1	550,9	43,2	439,9	532,8
neúplná rodina	20,4	88,0	98,8	5,1	23,9	28,0
domácnost jednotlivce	16,5	25,4	16,5	13,2	55,1	48,0
vícečlenná nerodinná dom.	2,9	4,1	2,4	2,1	5,1	2,2
2005						
celkem	115,4	689,0	667,9	58,9	541,6	618,7
úplná rodina	83,2	563,3	534,0	33,3	445,4	528,2
neúplná rodina	15,8	88,7	113,7	4,4	22,5	31,5
domácnost jednotlivce	14,1	35,1	19,8	18,3	69,4	56,9
vícečlenná nerodinná dom.	2,3	2,0	0,4	3,0	4,3	2,1
v %						
2001						
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
úplná rodina	53,7	72,3	77,0	41,7	71,9	79,1
neúplná rodina	17,9	18,0	17,9	1,1	1,5	3,2
domácnost jednotlivce	25,8	9,2	4,9	49,7	24,7	16,8
vícečlenná nerodinná dom.	2,6	0,5	0,2	7,4	1,9	0,9
2002						
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
úplná rodina	70,5	82,3	82,4	67,8	83,9	87,2
neúplná rodina	15,1	13,3	14,8	8,1	4,6	4,6
domácnost jednotlivce	12,3	3,8	2,5	20,8	10,5	7,9
vícečlenná nerodinná dom.	2,2	0,6	0,4	3,4	1,0	0,4
2005						
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
úplná rodina	72,1	81,7	80,0	56,5	82,2	85,4
neúplná rodina	13,7	12,9	17,0	7,4	4,2	5,1
domácnost jednotlivce	12,2	5,1	3,0	31,0	12,8	9,2
vícečlenná nerodinná dom.	2,0	0,3	0,1	5,1	0,8	0,3

Zdroj: SLDB 2001, VŠPS 2002, 2005

Naopak ve věku 25-34 let a 35-44 let žijí ženy i muži v domácnostech, ve kterých jsou partnery či po rozpadu manželství osobami v čele neúplné domácnosti či hospodaří samostatně v domácnosti. Ve věku 35-44 let se již projevuje trend oslabení dominantní pozice úplné rodiny, ve věku 25-34 let významně méně. Vzestup hodnoty průměrného věku při vstupu do prvního manželství (mezi lety 2002 až 2005 se zvedl o celý 1 rok u mužů i žen dle dat z Pohybů obyvatelstva 2002 až 2005) se ve věkové skupině 25-34 let projevil v mírném poklesu neúplných rodin v čele s ženou a celkový vzestup podílu tohoto typu domácnosti byl právě až ve věku 35-44 let matky v čele cenové domácnosti. V roce 2002 činil podíl neúplných rodin v čele s matkou ve věku 35-44 let 14,8 %, v roce 2005 17,0 %. Ve věkové skupině 25-34 let se z pohledu žen v čele cenové domácnosti zvýšil podíl domácností jednotlivců, přesto zůstal jejich relativní podíl velmi nízký, v roce 2005 to bylo pouhých 5,1 %. Naopak podíl domácností jednotlivců mužů byl významně vyšší ve všech věkových skupinách, a to s ohledem na časný vznik neúplné rodinné domácnosti v čele s ženou a domácnosti jednotlivce v čele s mužem po rozpadu partnerství.

Neúplná rodina v čele s otcem se svými relativními četnostmi podobala domácnostem jednotlivců v čele s ženou. Podíl tohoto typu domácnosti byl v roce 2005 ve věku muže 35-44 let v čele domácnosti 5,1 %. Rozpad rodiny mohl vést nejenom ke vzniku domácnosti jednotlivce v čele s mužem, ale i ke vzniku jiných typů domácnosti, např. v případě přestěhování se k rodičům. Z tohoto důvodu byl v roce 2005 relativní podíl úplných domácností v čele s mužem ve věku 35-44 let 85,4 %, v čele s manželkou (družkou) ve věku 35-44 let jen 80,0 %.

Graf 4.1: Podíl bezdětných vdaných žen (v %) podle věku ženy v ČR dle výsledků SLDB (1991, 2001)

Úplné a neúplné rodiny lze dále členit podle počtu závislých dětí v domácnosti. Brzký vstup do manželství a bezprostřední narození dítěte po sňatku charakterizovaly demografický vývoj před rokem 1989. Finanční výhodnost sňatku (např. novomanželské půjčky, vyšší pravděpodobnost získání bytu) zapříčinila nízký počet nesezdaných soužití v České republice. Například v roce 1989 činil podíl mimomanželsky narozených dětí na celkovém počtu živě narozených dětí necelých 8 %, v roce 2004 již přes 30 % (Šalamounová, Nývlt 2006). Podpora mladých manželství s dětmi, ale i nemožnost budování pracovní kariéry přispěly k nízké úrovni bezdětnosti zvláště v manželství. Podle výsledků SLDB 1991 a 2001 se pohybovala úroveň bezdětnosti vdaných žen od věku 35 let pod hranicí 3 % (viz graf 1). Ale například u vdaných žen ve věku 28 let byla úroveň bezdětnosti z výsledků SLDB 1991 a 2001 odlišná (5,6 % - 1991, 10,3 % - 2001). Odkládání narození dítěte i po uzavření sňatku odlišilo demografické chování generace dvacátníků v osmdesátých a devadesátých let minulého století. Dle Sobotky (2003) ukázala kohortní analýza, že „zlomovými“ kohortami, jejichž prokreativní chování se nejvíce odklonilo od „socialistického modelu“ časně a vysoké úrovně plodnosti předchozích generací, jsou především ženy narozené v letech 1971-1976.

Tab. 4.4: Průměrný počet závislých dětí v censových domácnostech podle věku manželky, družky v České republice (2001-2005)

Věková skupina	2001	2002	2003	2004	2005
20-24 let	0,79	0,70	0,67	0,60	0,55
25-29 let	1,35	1,27	1,20	1,15	1,09
30-34 let	1,81	1,76	1,71	1,69	1,66
35-39 let	1,88	1,89	1,86	1,87	1,85
40-44 let	1,22	1,32	1,39	1,40	1,45

Zdroj: SLDB 2001, VŠPS 2002-2005

Zmíněné změny v demografickém chování generací se projevily i na výsledcích VŠPS z let 2001 až 2005. Odlišná metodika ohledně charakteru pobytu osoby (trvalé versus obvyklé bydliště) mezi SLDB a VŠPS se promítla i u ukazatele průměrného počtu závislých dětí v domácnostech, přestože rozdíly nebyly takového rozsahu jako v předchozích kapitolách. Z tohoto důvodu je lepší porovnávat změny až v časovém období 2002-2005 z VŠPS a hodnoty z roku 2001 (SLDB) brát pouze ilustrativně. Ukazatelem charakterizujícím soužití rodičů a dětí je tedy průměrný počet závislých dětí připadajících na jednu rodinu. Tento ukazatel jenom dokresluje pokles počtu závislých dětí v „mladých rodinách“, pokračující i na začátku nového tisíciletí. Mezi lety 2002 až 2005 klesl průměrný počet závislých dětí v rodině s manželkou (družkou) ve věku 25-29 let o 0,18 bodu, s manželem (druhem) ve věku

25-29 let o 0,19 bodu. Tento fakt byl způsoben odkládáním narození především prvního dítěte. Podle Bongaartse (2002) byl v devadesátých letech tempo efekt zohledňující posun v odkládání narození dítěte v ČR roven 0,4, což znamenalo nárůst upraveného ukazatele úhrnné plodnosti právě o 0,4 bodu. V devadesátých letech minulého století se zastoupení rozvodů manželů s nezletilými dětmi mírně snižovalo, a naopak rostl podíl rozvodů bezdětných manželství (Šťastná 2006). V důsledku toho k rozpadu rodiny dochází v menší míře u rodin se dvěma a více závislými dětmi a více v rodinách bezdětných či s jedním dítětem, přičemž průměrný počet závislých dětí u matek v neúplné rodině byl ve všech věkových skupinách výrazně nižší ve srovnání s úplnými rodinami.

Tab. 4.5: Průměrný počet závislých dětí v censových domácnostech podle věku manžela, druhu v České republice (2001-2005)

Věková skupina	2001	2002	2003	2004	2005
20-24 let	0,75	0,61	0,55	0,57	0,48
25-29 let	1,14	1,07	1,04	0,95	0,88
30-34 let	1,60	1,58	1,49	1,45	1,44
35-39 let	1,83	1,78	1,76	1,76	1,77
40-44 let	1,60	1,63	1,67	1,66	1,66

Zdroj: SLDB 2001, VŠPS 2002-2005

Počet dětí v rodinách rodičů ve věku 35-44 let, jak napovídala struktura censových domácností podle počtu závislých dětí, se nesnižoval a v případě manželek (družek) ve věku 40-44 let se i zvýšil z 1,32 v roce 2002 na 1,45 v roce 2005, a to v důsledku setrvávání mladých lidí v rodičovské domácnosti (ve věku 35-39 let, 2002, 1,89 a v roce 2005, 1,85). Ukázalo se tedy, že model nízké bezdětnosti a vysoké koncentrace na dvě děti byl dlouhodobě charakteristickým rysem v České republice pro ženy a muže narozené před rokem 1970. Je však pravděpodobně, že silné generace ze sedmdesátých let pozmění dosud platný model dominantního postavení dvou dětí v domácnosti.

4.2. Postavení osoby v domácnosti podle SLDB 2001

Dále lze domácnosti zkoumat podle postavení osoby v censové domácnosti. V roce 2001 (zdroj SLDB) lze získat podrobné údaje za jednotky věku. Jak bylo již dříve řečeno, podle postavení osoby v censové domácnosti lze vidět osobu jako partnera/ku, otce či matku v neúplné rodině, dítě, jednotlivce v domácnosti a osoby s jiným statutem než zde zmíněným. Do věku 15 let má drtivá většina osob postavení v domácnosti jako dítě, nízké procento osob může být ve vztahu k osobě v čele censové domácnosti v pojetí této práce v jiné pozici

v domácnosti. Tento případ nastává, pokud v domácnosti nejsou rodinné vazby, či se o dítě starají prarodiče. Sčítání by umožňovalo zahrnout do kategorie děti i vnuky a vnučky, ale VŠPS to neumožňuje. Preferování co nejjednodušší metodiky zapříčinilo vzdání se detailnějších výsledků ze SLDB.

Jestliže v prvotní fázi věku osoby je jeho postavení v domácnosti jednoznačně dané, dochází již dále k rozměňování jednotlivých kategorií. Odchod od rodičů může být chápán jako odchod z bytové domácnosti za účelem nabytí nového bydlení a založení domácnosti o jednom členu či založení domácnosti na základě partnerského soužití, či se může jednat o jinou formu domácnosti (např. přestěhování se k prarodičům, soužití bez příbuzenských či rodinných vazeb). Jinou možností ve smyslu opuštění rodičovské domácnosti může být pozice ženy v postavení svobodné matky, přičemž nemusí dojít k odchodu matky z bytu rodičů, a přestože v rámci bytu může být pouze jedna hospodařící domácnost, jde již o soužití dvou cenových domácností (dále jen domácnosti) v rámci jedné hospodařící domácnosti. První domácnost je tvořena prarodiči, druhá pak matkou a jejím dítětem.

Překlenutí z modelu, kdy drtivá většina osob odchází z rodičovské domácnosti v mladém věku do modelu, kdy naopak zůstává v rodičovské domácnosti významné procento osob, charakterizovalo devadesátá léta minulého století a začátek nového tisíciletí. Před rokem 1989 docházelo k odchodu od rodičů již v brzkém věku. Nízký věk matky či otce při narození dítěte a vysoká úroveň sňatečnosti jednostranně definovala tento přechod. Zatímco v bývalých socialistických zemích se dítě rodilo v průměru ve věku 23 let, v západní Evropě byl průměrný věk prvorodičky přibližně 27 let (Hamplová 2001). Po pádu komunistického režimu a v důsledku sociálních, společenských a ekonomických změn se charakter zakládání nových domácností pozměnil. Vážnou překážkou pro možnost založit si rodinu představovalo jednak bydlení, těžko dostupné pro mladé lidi s nižšími příjmy (Červenka 2006, Večerník 1998), nebo založení rodiny přinášelo nejistotu ohledně budoucí kariéry a snížené šance na nalezení zaměstnání odpovídající jejich vzdělání (Sobotka 2006).

Tab. 4.6: Postavení žen v cenové domácnosti (%) podle věku v ČR k 1.3. 2001

Jednotky věku	Manželka, družka	Dítě	Jednotlivec	Matka v neúplné rodině	Žena v jiném postavení	Celkem
20	7,7	77,7	6,1	3,5	5,1	100,0
25	42,9	30,7	11,2	11,3	3,8	100,0
27	57,0	16,3	9,5	14,6	2,5	100,0
30	68,4	6,5	6,7	16,9	1,5	100,0
32	71,3	4,4	5,6	17,5	1,2	100,0
35	74,2	2,7	4,7	17,4	0,9	100,0
40	74,9	1,9	4,6	17,6	0,9	100,0
45	74,7	1,6	6,0	16,5	1,3	100,0
Medián odchodu od rodičů (v letech)		24,1				

Zdroj: SLDB 2001

Proto dle výsledků sčítání z roku 2001 docházelo v brzkém věku dítěte k odchodu z rodičovské domácnosti (z pohledu postavení muže i ženy k osobě v čele cenové domácnosti) jen zřídka. S postupem věku se ukázalo odlišné postavení mužů a žen. Medián věku odchodu dětí od rodičů to jednoznačně dokumentuje. Tento ukazatel vyjadřuje stav, kdy přesně 50 % osob je ve vztahu k osobě v čele domácnosti v pozici dítěte. Jedná se pouze o ukazatel pomocný, neboť v sobě skrývá určité nedostatky. V první řadě se jedná pouze o průřezový ukazatel a z hlediska metodiky nebere v potaz návrat do rodičovské domácnosti. V roce 2001 činil medián odchodu dětí od rodičů u mužů 26,5 let, u žen 24,1 let, rozdíl činil tedy 2,5 roku. Tento rozdíl je dán převážně mladším věkem žen při uzavření partnerství.

Tab. 4.7: Postavení mužů v cenové domácnosti (%) podle věku v ČR k 1.3. 2001

Jednotky věku	Manžel, druh	Dítě	Jednotlivec	Otec v neúplné rodině	Muž v jiném postavení	Celkem
20	1,9	87,7	5,3	0,1	5,1	100,0
25	24,5	54,5	14,9	0,4	5,7	100,0
27	38,9	38,6	17,0	0,7	4,7	100,0
30	55,4	22,8	17,1	1,1	3,6	100,0
32	61,8	17,0	16,6	1,5	3,0	100,0
35	67,0	12,7	15,8	2,0	2,6	100,0
40	71,5	8,7	14,7	2,9	2,2	100,0
45	73,0	6,2	14,6	4,1	2,1	100,0
Medián odchodu od rodičů (v letech)		26,5				

Zdroj: SLDB 2001

Ve věku 20 let žilo 7,7 % žen se svým partnerem v samostatné domácnosti (z celkového počtu žen v tomto věku), u mužů žila v partnerském vztahu pouze necelá dvě procenta z celkového

počtu mužů ve věku 20 let. Pokud v brzkém věku (20 let) muži zakládali domácnosti, tak převážně domácnosti jednotlivců (5,3 %) na rozdíl od žen, kde podíl žen žijících samostatně byl nižší než počet žen žijících v postavení manželka, družka.

Ve věku 25 let již více žen žilo s partnerem v jedné domácnosti než zůstávalo v rodičovské domácnosti. Z pohledu muže došlo k postupnému vyrovnání osob žijících v rodičovské domácnosti a v partnerském vztahu ve věku 27 let. Tento věk (přibližně 25 let u žen, 27 let u mužů) byl tedy příznačný nedominancí jedné kategorie. Pokud v brzkém věku žila převážná většina osob v rodičovské domácnosti, tak např. ve třiceti letech naopak převažoval počet osob v postavení partner, partnerka. V tomto věku (25-30 let) bylo i nejvýznamnější postavení osob žijících samostatně v domácnosti. Zatímco u žen žít v samostatné domácnosti pramenilo z rozhodnutí odkládat soužití v partnerském životě, u mužů docházelo hlavně v pozdějších letech k osamostatnění po rozluce partnerství. Proto podíl žen žijících samostatně v domácnosti z celkového počtu žen byl nejvyšší právě ve věku 25 let (11,2 %), kdy žena měla prostředky na samostatné hospodaření a zatím nechtěla vstoupit do partnerské domácnosti. V průběhu dalších let podíl žen žijících samostatně v domácnosti klesal, ve věku 40 let činil např. 4,6 %. Naopak u mužů zůstal tento podíl jak ve věku 25 let, tak i ve věku 40 let vysoký a pohyboval se kolem 15-17 %.

4.3. Postavení osoby v domácnosti v letech 2002 až 2005 podle VŠPS

V šedesátých letech již v západní Evropě docházelo k odkládání odchodu dětí z rodičovského domu, a tím i ke snižování úrovně plodnosti (Billari, Kohler 2004). Nejistota na pracovním trhu v důsledku zvyšování nezaměstnanosti vedla ke strachu opustit rodičovskou domácnost a vystavit se ekonomickým nejistotám současného i budoucího života. Proces individualizace, kdy jedinci již plánují svůj život ne výlučně z hlediska dítěte, ale především z hlediska svého blaha, pozměnil intenzitu formování nových domácností (Rabušic 1996). V důsledku těchto změn mizí hlavní důvody pro založení domácnosti a mladí lidé ztrácí motivaci i vzhledem k značným ekonomickým nákladům na založení nové domácnosti. Zvyšování kvalifikace a delší doba nutná pro ukončení svého studia odrazuje mladé lidi od opuštění rodičovské domácnosti. V České republice podobně jako v ostatních východoevropských zemích se ekonomické a sociální změny ve společnosti projevíly v demografickém chování společnosti výrazněji než v západní Evropě, kde probíhaly v delším časovém horizontu. Míry plodnosti klesly na rekordně nízkou úroveň a východoevropské

země se vyznačovaly i pozdějším odchodem dětí od rodičů ve srovnání se západní Evropou (Hamplová 2001).

Tab. 4.8: Postavení žen v cenové domácnosti (%) podle vybraných věkových skupin v ČR (2002-2005)

Postavení ženy v domácnosti	2002	2003	2004	2005
20-24 let				
Manželka, družka	23,3	22,3	23,4	22,8
Dítě	63,6	64,2	65,8	67,5
Jednotlivec	3,9	4,5	3,7	3,7
Matka v neúplné rodině	4,7	4,7	4,6	4,0
Žena v jiném postavení	4,5	4,2	2,4	2,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0
25-29 let				
Manželka, družka	61,7	60,5	59,2	58,2
Dítě	19,3	20,1	21,6	23,7
Jednotlivec	4,1	4,7	4,8	5,0
Matka v neúplné rodině	9,0	8,7	8,9	8,2
Žena v jiném postavení	5,9	6,0	5,5	5,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0
30-34 let				
Manželka, družka	78,6	78,1	76,9	76,1
Dítě	3,5	5,2	5,3	4,8
Jednotlivec	2,1	2,3	2,5	3,3
Matka v neúplné rodině	13,9	13,9	13,3	13,0
Žena v jiném postavení	1,9	0,6	2,1	2,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: VŠPS 2002-2005

V první řadě je nutné se zmínit o rozdílech mezi SLDB a VŠPS, které neumožňují zcela jednoznačně srovnávat data z těchto dvou šetření. Pojetí obvyklého (skutečného) bydliště se promítá ve sníženém relativním počtu osob žijících v samostatné domácnosti a naopak se zvyšuje relativní zastoupení osob v pozici partner, partnerka. To je navíc dáno faktem, že sčítání nedokázalo v celé řadě případů podchytit rodiny žijící společně, neb měli partneři odlišné trvalé bydliště. To bylo nejvíce patrné v případě nesezdaných soužití.

V České republice dle výsledků VŠPS i na začátku nového tisíciletí mladí lidé odkládali rozhodnutí založit si vlastní domácnost. Tyto změny probíhaly v podobné míře u žen i mužů. Česká republika se před rokem 1989 vyznačovala nízkým věkem osob při založení nové domácnosti, kdy získání bytu bylo podmíněno založením rodiny a narozením dítěte. Po roce 1989 byl tento princip opuštěn a získání bytu se stalo ekonomickou záležitostí či získáním práva žít v bytě s regulovaným nájmem často na základě příbuzenských vztahů.

Přestože již od začátku transformace uběhl značný počet let, vliv nových ekonomických a společenských změn na odkládání odchodu od rodičů byl dle výsledků z let 2002 až 2005 relativně značný. V roce 2002 ve věku 20-24 let ženy žilo v rodičovské domácnosti 63,6 % žen, v roce 2005 už 67,5 % žen. Podobně tomu bylo i ve věku 25-29 let, kdy rozdíl mezi lety 2002 až 2005 činil 4,4 procentního bodu. Při interpretování takto definovaného ukazatele je nutné vzít do úvahy nerovnoměrné rozložení dětí zůstávajících v rodičovské domácnosti v průběhu jejich věku 25 až 29 let. Pokud by odcházely v průběhu let z této věkové skupiny silné ročníky a do této věkové skupiny přicházely též silné ročníky a zůstávaly v průběhu právě těchto čtyř let ve věkové skupině 25 až 29 let slabé ročníky, zapříčinilo by to významné nadsnadnění získaných výsledků. V případě let 2002 až 2005 naopak posouvání početně silných kohort 1974 a 1975 do věkové skupiny 30-34 let spíše snižovalo výši rozdílu v odchodu dětí od rodičů mezi lety 2002 až 2005 podle zde získaných dat. I u mužů se zcela jednoznačně prokázal setrvávající trend odkládání odchodu z rodičovské domácnosti. Ve věkové skupině 25-29 let se ukázal zmíněný trend nejvýrazněji, když v roce 2002 zůstávalo 41,2 % mužů v tomto věku zůstávalo v rodičovské domácnosti, v roce 2005 to bylo již 45,8 %.

Tab. 4.9: Postavení mužů v cenové domácnosti (%) podle vybraných věkových skupin v ČR (2002-2005)

Postavení muže v domácnosti	2002	2003	2004	2005
25-29 let				
Manžel, druh	42,4	40,7	38,7	37,9
Dítě	41,2	42,8	44,5	45,8
Jednotlivec	6,7	7,1	8,0	7,9
Otec v neúplné rodině	2,8	2,7	2,6	2,5
Muž v jiném postavení	6,9	6,8	6,2	5,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0
30-34 let				
Manžel, druh	68,0	68,4	67,7	64,2
Dítě	15,1	15,8	16,6	16,9
Jednotlivec	6,8	7,3	7,5	8,0
Otec v neúplné rodině	3,0	2,8	2,8	2,6
Muž v jiném postavení	7,1	5,7	5,4	8,2
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: VŠPS 2002-2005

I přes zvyšující se podíl osob zůstávajících v letech 2002 až 2005 v rodičovské domácnosti a i přes vysoké finanční náklady na zajištění nové domácnosti se intenzita tvorby zakládání domácností jednotlivců zvýšila, a to již ve věku 25-29 let. Odklad vstupu

do prvního partnerství, růst rozvodovosti a pokles pravděpodobnosti opětovného vstupu do partnerství přispívali ke zvyšování počtu domácností jednotlivců (Lesthaeghe 1983). V České republice dle výsledků censů od roku 1961 se vysoká úroveň rozvodovosti prvořadě podílela na vzniku domácností jednotlivců. Proto v posledních desetiletích převažovaly přibližně do věku 60 let domácnosti jednotlivců mužů nad domácnostmi jednotlivců žen. Ve starším věku vyšší úroveň úmrtnosti mužů než žen daný trend obrátila.

Odkládání vstupu do prvního svazku, a tím snížení rizika rozpadu partnerství, by mělo přispívat k poklesu počtu osob žijících samostatně v domácnosti ve věku 25-29 let. Přesto i v ČR lze vyzorovat pozvolný růst počtu osob žijících samostatně v domácnosti ve věku, kdy můžeme předpokládat, že domácnosti jednotlivců vznikají jako mezistupeň mezi soužitím v rodičovské domácnosti a soužitím v partnerském vztahu. Tento nárůst mezi lety 2002 až 2005 činil jak u mužů, tak u žen přibližně jeden procentní bod. Na úkor vzestupu počtu osob zůstávajících v rodičovské domácnosti a osob žijících samostatně v domácnosti poklesl podíl osob žijících ve vztahu partner, partnerka. Podíl osob ve vztahu partner činil v roce 2002 ve věkové skupině 25-29 let 42,4 %, přičemž v roce 2005 jen 37,9 %, u partnerek to byl pokles z 61,7 % v roce 2002 na 58,2 % v roce 2005.

4.4. Shrnutí

Zcela jednoznačně se prokázalo, že ženy dříve než muži opouštějí rodičovskou domácnost. Tento rozdíl ve vyjádření mediánu činil přibližně 2,5 roku. Rostoucí nároky na vzdělání (vyšší počet let strávený na škole), zvyšující se náklady na založení nové domácnosti, alternativní způsoby seberealizace ve věku 20-30 let, odsouvání narození prvního dítěte, a tím pádem založení nové domácnosti, přispívaly i na začátku nového tisíciletí k odkladu rozhodnutí opustit rodičovskou domácnost. Odklad vstupu do partnerství se projevil nejenom v rozhodnutí setrvat v rodičovské domácnosti, ale i v rozhodnutí žít v mladém věku (25-29 let) již v samostatné domácnosti. Založení domácnosti jednotlivce se v mladém věku stává pro mladé lidi mezistupněm před vstupem do partnerské domácnosti. To lze postřehnout nejenom z dat sčítání, ale i z dat VŠPS, která vycházejí z přesnější definice obvyklého bydliště. Z pohledu formování domácností u mužů vznikají s rostoucím věkem domácnosti jednotlivců převážně z důvodu rozpadu úplných rodinných domácností.

Již výsledky posledního sčítání ukázaly nízký rozdíl mezi celkovým počtem bytových, hospodařících a cenových domácností. Jednoznačně se i v letech 2002 až 2005 snižoval počet případů soužití více cenových domácností v jedné hospodařící domácnosti či více

hospodařících domácností v jedné bytové domácnosti. Během let 2002 až 2005 se nadále oslabuje pozice úplných rodinných domácností. V důsledku odkládání narození dětí se snižuje průměrný počet závislých dětí žijících v úplných rodinách ve věku 25-29 let partnerky či partnera, snižuje se i relativní podíl úplných rodin se závislými dětmi především do věku 34 let partnerů. Na rozdíl od osmdesátých, ale i začátku devadesátých let minulého století, neplatil model bezprostředního narození prvního dítěte po vstupu do partnerství.

5. Domácnosti v regionálním členění

V historické demografii se často setkáváme s problémem vymezení regionálních celků lišících se svým demografickým chováním. Například zmiňovaná linie Terst - St. Petersburg rozdělovala tehdejší území Evropy na dva demograficky odlišné celky (Hajnal 1982). Datová základna v 19. století poprvé umožnila definovat západní vzorec formování a rozpadu rodiny. Pozdní vstup do manželství, nízký počet osob v domácnosti a relativně vysoký podíl nikdy nesezdaných osob charakterizoval tento model. Česká republika ležela na hranici, když oblast Čech se více přikláněla k západnímu modelu formování rodin. Industrializace společnosti byla dalším prvkem diferencující formování a rozpad domácností. Vznik průmyslových měst se svým specifickým prostředím zapříčinil rozbití tradičních forem zakládání domácností.

Industrializace v Evropě přinesla snížení věku při zakládání domácností, snížil se i průměrný věk při narození prvního dítěte. Zažitý model nízkého věku při sňatku a při narození prvního dítěte se začal v západní Evropě s nastupující vlnou nových ekonomických a sociálních podmínek v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století pozvolna měnit. Mimo jiné se změnila i funkce měst. Převážně industriální funkce měst byla nahrazena funkcí administrativní. Do měst se začaly stahovat veškeré významné finanční aktivity, k proměně mnoha velkých měst přispěl i růst turismu. Snižování počtu pracovních příležitostí na venkově a hledání nových příležitostí ve městech změnilo sídelní strukturu většiny evropských zemí. Pokles rolnictví nahrazený životem v aglomeracích a novými podmínkami v průmyslových a obchodních centrech zvyšoval tlak na velikost rodiny (Schmid 1988). Limitovaný prostor ve městech a tlak společnosti na jedince se projevily v odkládání manželství a narození dítěte. Vysoké finanční prostředky nutné k zajištění rodiny (např. vysoký nájem) a k tomu nutné zvyšování kvalifikace pro získání dobře placeného zaměstnání se promítly v mladém věku jedince v podřízení rodinného života pracovním povinnostem. Rostoucí diverzita životních stylů ve městech tedy produkovala mnohem komplexnější schéma utváření domácností (např. domácností jednotlivců).

V České republice byla nahrazena Hajnalova linie jiným rozdělením, totiž čarou železné opony (Večerník 1998). Západoevropský typ rodiny byl zvláště v 70. a 80. letech minulého století nahrazen modelem rodiny s brzkým vstupem osob do manželství a bezprostředním narozením prvního dítěte, nízkým počtem nikdy nesezdaných osob a mírou bezdětnosti na hranici míry biologické bezdětnosti. K přilnutí k západoevropskému modelu postupně docházelo až v devadesátých letech minulého století. Po roce 1989 se také začal významněji projevovat kontrast života ve městě a života na venkově.

K zjištění regionálních kontrastů v rámci České republiky lze použít v zásadě dva přístupy. Odvozovat regionální rozdíly lze na základě administrativně daných územních celků či se lze zaměřit přímo na charakter osídlení (počet obyvatel v obci) jednotlivých obcí. Česká republika (NUTS1) je v současné době tvořena 14 kraji (NUTS3). Toto základní členění umožňuje vymezit určité kraje odlišující se svými charakteristickými rysy. V rámci členění město versus venkov lze čistě za městský typ považovat kraj Hlavní město Praha, naopak v kraji Vysočina převažují obce do 1000 obyvatel a nejedná se o kraj s velkými městskými aglomeracemi. Kraj Vysočina a podobně i kraj Jihomoravský, patří mezi nejreligióznější kraje v České republice. Ústecký kraj patří mezi kraje s vysokou nezaměstnaností, nízkou religiozitou, či nízkým podílem osob s vyšším sociálním statusem (např. nízký počet vysokoškolsky vzdělaných osob či podnikatelů). Výhodou tohoto administrativního členění je možnost využití obou hlavních zdrojů (SLDB, VŠPS). Z dat sčítání lze navíc využít desetistupňovou klasifikaci ukazatele Velikostní kategorie obce. Deset velikostních skupin obcí je zde shrnuto do čtyř základních typů charakterizujících sídelní strukturu ČR (0-9 tis. obyvatel, 10-49 tis. obyvatel, 50-99 tis. obyvatel, 100 tis. a více obyvatel). Jednotlivé velikostní kategorie zde nahrazují určitý typ sídelní struktury. První vymezuje buď vesnice či malá města, druhá kategorie vymezuje města převážně okresního významu, třetí kategorie města převážně krajského významu a čtvrtá kategorie města dosahující celorepublikového významu.

5.1. Domácnosti v regionálním členění podle SLDB

Z výsledků sčítání 1991 a 2001 byl zřejmý posun ve vytváření domácností během devadesátých let minulého století. Celkový posun od úplných rodin se závislými dětmi, které vznikaly před rokem 1989 již v brzkém věku partnerů, k většímu zastoupení domácností jednotlivců, neúplných rodin, či vícečlenných nerodinných domácností, byl zřejmý i z celkových hodnot za Českou republiku. Přesto lze dojít k bližšímu, respektive detailnějšímu pohledu v rámci jednotlivých územních regionů v třídění podle věku osoby v čele domácnosti. Analýzy v těchto případech vychází ze zúžené územní klasifikace. Deset velikostních skupin obcí je tedy shrnuto do čtyř základních typů sídelních struktur (0-9 tis. obyvatel, 10-49 tis. obyvatel, 50-99 tis. obyvatel, 100 tis. a více obyvatel) a z krajů lze vyčlenit vzhledem k jejich specifickému postavení kraje Hlavní město Praha, Ústecký, Vysočina a Moravskoslezský.

Tab. 5.1: Poměry jednotlivých typů cenových domácností podle věku ženy v čele domácnosti (neúplné rodiny, domácnosti jednotlivců) či podle věku manželky nebo družky (úplné rodiny) a velikostních skupin obcí v ČR k 1.3.2001

Věk ženy v čele domácnosti či manželky nebo družky	domácnosti jednotlivců/úplné rodiny					neúplné rodiny/úplné rodiny				
	0-9 tis.	10-49 tis.	50-99 tis.	100 tis a více	ČR	0-9 tis.	10-49 tis.	50-99 tis.	100 tis. a více	ČR
20	0,504	0,878	1,083	1,833	0,784	0,338	0,517	0,665	0,715	0,450
25	0,136	0,277	0,396	0,610	0,261	0,211	0,281	0,332	0,380	0,263
27	0,080	0,165	0,247	0,393	0,167	0,205	0,274	0,304	0,362	0,256
30	0,047	0,090	0,131	0,228	0,098	0,185	0,263	0,299	0,364	0,246
32	0,038	0,072	0,095	0,181	0,078	0,183	0,259	0,304	0,357	0,246
35	0,031	0,059	0,082	0,137	0,064	0,170	0,246	0,304	0,338	0,234
40	0,037	0,056	0,079	0,126	0,062	0,160	0,258	0,303	0,367	0,235
45	0,052	0,082	0,105	0,135	0,081	0,154	0,240	0,269	0,332	0,220
Celkem	0,250	0,297	0,343	0,423	0,304	0,164	0,218	0,241	0,291	0,209

Zdroj: SLDB 2001

Poměrné vyjádření základních typů cenových domácností (neúplné rodiny versus úplné rodiny nebo domácnosti jednotlivců versus úplné rodiny) je jedním ze způsobů získání hodnot pro detailní analýzu v třídění podle věku (v analýze použity vybrané věky či věkové skupiny) a územního hlediska. V rámci srovnání úplných a neúplných rodin podle věku ženy v čele domácnosti (domácnosti podle věku manželky či družky) se názorně ukazuje vliv velikosti sídla na utváření rodin. Sídla s počtem obyvatel 0-9 tis. se vyznačují nízkým zastoupením počtu neúplných rodin k počtu úplných rodin, a to i ve srovnání se sídly s počtem obyvatel 10-49 tis. K 1.3.2001 činil tento ukazatel u sídel 0-9 tis. obyvatel u žen ve věku 20 let 0,338, u sídel 10-49 tis. obyvatel 0,517 a v sídlech nad 100 tisíc obyvatel 0,715. Obecně relativně vysoký poměr, kdy v průměru na jednu úplnou rodinnou domácnost připadaly dvě neúplné rodinné domácnosti, souvisí s odkládáním vstupu do partnerství a v souvislosti s tím i odkládáním narození prvního dítěte na pozdější dobu. S rostoucím věkem ženy v čele cenové domácnosti (domácnost podle věku manželky či družky) se hodnoty samozřejmě snižovaly v rámci všech velikostních kategorií sídel, ale celková disproporce mezi jednotlivými typy sídel, načrtnuta ve věku 20 let, zůstala zachována. Ve věku 40 let činil popsáný ukazatel u sídel s počtem obyvatel 0-9 tis. 0,16 a u sídel nad 100 tisíc obyvatel 0,367.

V rámci administrativního členění (podle krajů) vyčnívá kraj Hlavní město Praha, a to i s vyššími hodnotami ukazatele poměru neúplných a úplných rodin než u sídel nad 100 tisíc obyvatel. Výrazněji se projevil vliv „velkého anonymního města“ na nízkém podílu úplných rodin. Naopak v kraji Vysočina se příznivé podmínky pro vytváření úplných rodin (málo

velkých měst, vyšší rigoróznost ve srovnání s ostatními kraji) promítly na nízkém počtu neúplných rodin ve srovnání s úplnými rodinami, ale vyššími ve srovnání se sídly s počtem obyvatel 0-9 tis. obyvatel. Celkově měl tedy na poměr mezi počtem neúplných rodin a úplných rodin největší vliv kontrast poklidnějšího vesnického stylu života a hektického městského života. Rozdíly dle velikosti bydliště jsou též spojeny s mírou tradicionalismu (Vobecká 2006).

Odlíšná bytová skladba v kombinaci s již dříve popsanými charakteristikami zapříčinily diametrálně nerovnoměrné rozložení domácností jednotlivců žen. V sídlech s počtem obyvatel do 10 tis. obyvatel se domácnosti jednotlivců vyskytovaly ojediněle. Od věku 27 let dle dat SLDB poměr mezi počtem domácností jednotlivců a úplných rodinných domácností nepřesáhl v roce 2001 0,1 bodu, naopak v sídlech s počtem obyvatel vyšší než 100 tisíc činil tento poměr ve věku 27 let 0,393. Tak velký nepoměr přetrvával i se zvyšujícím se věkem žen. Podobně tomu bylo v krajské analýze v kontrastu krajů Hlavní město Praha a Vysočina. Ústecký kraj se částečně vymykal relativně vysokým počtem neúplných rodin bližším spíše kraji Hlavní město Praha, ale na druhé straně relativně nízkým podílem domácností jednotlivců bližší kraji Vysočina. Promítl se zde faktor kumulace „negativních“ rysů tohoto regionu (vysoký podíl žen se základním vzděláním, vysoký podíl osob bez vyznání) zapříčiňující v častější míře rozpad tradiční rodiny.

Tab. 5.2: Poměry jednotlivých typů censových domácností podle věku muže v čele domácnosti a velikostních skupin obcí v ČR k 1.3.2001

Věk muže v čele censové domácnosti	domácnosti jednotlivců/úplné rodiny					neúplné rodiny/úplné rodiny				
	0-9 tis.	10 tis.-49 tis.	50 tis.-99 tis.	100 tis. a více	ČR	0-9 tis.	10 tis.-49 tis.	50 tis.-99 tis.	100 tis. a více	ČR
20	1,870	2,878	4,361	5,583	2,801	0,028	0,079	0,082	0,046	0,047
25	0,389	0,605	0,878	1,284	0,606	0,013	0,016	0,022	0,023	0,016
27	0,279	0,445	0,618	0,847	0,438	0,013	0,019	0,022	0,030	0,018
30	0,209	0,296	0,416	0,541	0,308	0,015	0,020	0,026	0,032	0,020
32	0,183	0,257	0,353	0,476	0,269	0,019	0,026	0,027	0,039	0,025
35	0,162	0,223	0,314	0,395	0,236	0,024	0,029	0,030	0,044	0,030
40	0,153	0,202	0,245	0,319	0,205	0,034	0,040	0,048	0,055	0,041
45	0,160	0,196	0,238	0,290	0,201	0,047	0,056	0,062	0,077	0,056
Celkem	0,193	0,233	0,288	0,348	0,243	0,031	0,036	0,041	0,054	0,038

Zdroj: SLDB 2001

Svěřování dětí v drtivé většině případů matce ovlivnilo nízký počet neúplných rodin v čele s mužem bez ohledu na věk. Z hlediska regionálních rozdílů platily již dříve popsané rozdíly u žen jen v nepoměrně menší míře. Rozpad manželství se závislými dětmi vedl

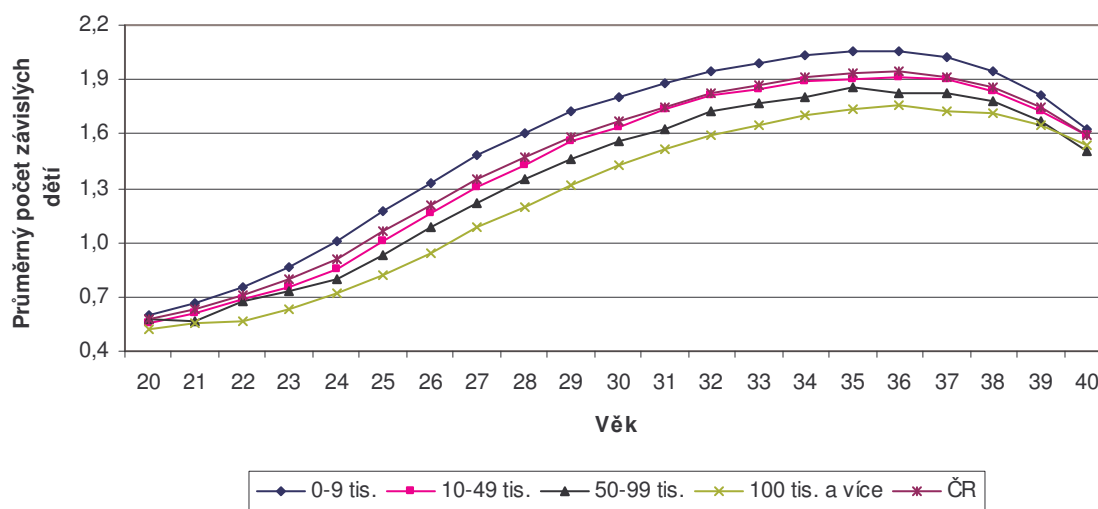
s velkou pravděpodobností ke vzniku dvou typů censových domácností – neúplné rodiny s matkou v čele domácnosti a domácnosti jednotlivce v čele s mužem. Proto ukazatel počtu domácností jednotlivců k úplným rodinám u žen byl kolem třiceti let až čtyřnásobně nižší ve srovnání s tímto ukazatelem pro muže. Velikostní kategorie sídla neovlivnila v tak velkém měřítku hodnoty ukazatele počtu domácností jednotlivců k počtu úplných rodin podle věku muže v čele domácnosti a nepotvrdilo se ani výlučné postavení sídel s počtem obyvatel do 1 tis. obyvatel, když hodnoty s velikostí sídla rostly rovnoměrněji. Jestliže ve věku 30 let byl u žen rozdíl mezi sídly do 1 tis. obyvatel a nad 100 tisíc obyvatel až pětinásobný u mužů byl pak výrazně nižší dle dat z roku 2001 (30 let, 0-9 tis. obyvatel – 0,209, 50-99 tis. obyvatel – 0,416, 100 tisíc obyvatel a více – 0,541).

Přechod od jednoho modelu úrovně plodnosti k druhému neprobíhá většinou na celém území rovnoměrně. S vlivem odlišných výchozích podmínek (například struktura obyvatelstva podle vzdělání, náboženského vyznání, ekonomické aktivity či velikosti sídla) by se daly předpokládat odlišné modely poklesu úrovně plodnosti v jednotlivých regionálních celcích v devadesátých letech v ČR. Pokles úrovně plodnosti probíhal podobně dle výsledků běžné statistiky v celé České republice, přičemž úroveň plodnosti se snižovala s rostoucí velikostí obce dle ukazatelů srovnávacího indexu plodnosti (Roubíček 2002). Výsledky sčítání to z části potvrzují.

V ČR sice měla velikost sídla vliv na hodnoty průměrného počtu závislých dětí podle typu censové domácnosti v závislosti na věku ženy v čele domácnosti (domácnost podle věku manželky nebo družky). Celkové rozdíly ale byly například ve srovnání s rozložením jednotlivých typů domácností neporovnatelně nižší. Trend odkládání narození prvního dítěte i po uzavření partnerství (ukazatel průměrný počet závislých dětí v úplných rodinách podle věku manželky nebo družky) charakteristický pro městský způsob života přispěl k odklonění od průměrných hodnot zmíněného ukazatele podle velikostní kategorie sídla v době vysoké pravděpodobnosti narození prvního a druhého dítěte (2001, 30 let, 0-9 tis. obyvatel – 1,8, 100 tisíc obyvatel a více – 1,43). Pokles úrovně plodnosti způsobený v první řadě právě odkládáním narození prvního i druhého dítěte se projevil na regionálních rozdílech, ale ve vyšších jednotkách věku se hodnoty opětovně vyrovnaly. Potvrdilo se tím doposud dominantní postavení dvoudětné rodiny na celém území České republiky.

Vysoká úroveň rozvodovosti (avšak většinou bezdětných párů či s jedním dítětem), nízký počet osob žijících v nesezdaném soužití ovlivnily při zvyšující se úrovni mimomanželské plodnosti v posledních letech ukazatel průměrného počtu závislých dětí

Graf 5.1: Průměrný počet závislých dětí podle věku manželky nebo družky a velikostních skupin obcí v ČR k 1.3.2001 (SLDB)

v neúplných rodinách podle věku matky v domácnosti. Celkové hodnoty ukazatele pro neúplné rodiny byly ve srovnání s úplnými rodinami nižší i přes to, že možnost vzniku neúplné rodiny bez závislého dítěte je do věku 35 let žen víceméně nemožný. Vliv velikosti sídla se ukázal méně zřetelný než u úplných rodin s podobným vlivem městského hektického života na nižších hodnotách zmíněného ukazatele kolem věku 25-35 let v sídlech nad 100 tisíc obyvatel a v kraji Hlavní město Praha.

5.2. Domácnosti v regionálním členění v letech 2002-2005 podle VŠPS

Podobně jako v celé České republice se absolutní počet censových domácností během prvních let nového tisíciletí zvyšoval ve všech krajích ČR, přestože vývoj nebyl rovnoměrný. Rozdíly se projeví i v nejzákladnějším členění na dva velké regionální celky Čechy a Morava. V oblasti Čech rostl počet domácností významnějším tempem. Pokud použijeme index srovnávací roky 2005 a 2002, nejvyšších hodnot dosahoval kraj Karlovarský (index roven 1,059), Jihočeský (1,058), Hlavní město Praha (1,052), ale i Ústecký kraj (1,043), přičemž důvody tohoto růstu můžou být zcela odlišné. Karlovarský kraj se dle statistiky bytové výstavby vymyká vysokým podílem modernizovaných bytů. V roce 2004 činil počet nově zrekonstruovaných bytů na 1000 obyvatel 2,28, ve srovnání například s krajem Libereckým (0,20) (Vybrané charakteristiky bydlení 2005). Lze předpokládat, že významný podíl těchto modernizací bytů proběhl z důvodu neobydlenosti bytů. Jihočeský kraj se stal během posledních desítek let s ohledem k zdravému životnímu prostředí migračně atraktivním

krajem, stejně tak i kraj Hlavní město Praha, a to z důvodu nabídky pracovních míst. Oba tyto kraje, ale i kraj Středočeský a Plzeňský, se vyznačovaly vysokým podílem dokončených bytů. V roce 2004 se v kraji Hlavní město Praha dokončilo 5,08 nových bytů na 1000 obyvatel, v kraji Ústeckém 1,08, a proto překvapuje Ústecký kraj významným růstem počtu censových domácností v letech 2002 až 2005. Důvody mohou být různé, např. vysoká míra rozvodovosti (respektive rozpad jedné censové domácnosti na dvě), nebo i nízké ceny bytů v tomto regionu. Naopak nejnižší nárůst počtu domácností mezi lety 2002 až 2005 byl zaznamenán v kraji Jihomoravském (1,014) a Olomouckém (1,016).

Tab. 5.3: Censové domácnosti podle kraje ČR (2002-2005)

Kraj	v tis.				
	2002	2003	2004	2005	Index 2005/2002
ČR	4052,6	4102,5	4150,5	4186,7	1,033
Hlavní město Praha	505,5	512,2	522,1	531,6	1,052
Středočeský	448,5	452,2	461,4	464,9	1,037
Jihočeský	246,8	253,6	259,1	261,1	1,058
Plzeňský	224,5	225,3	226,6	228,9	1,020
Karlovarský	122,5	124,9	126,5	129,7	1,059
Ústecký	339,4	348,5	353,0	353,8	1,043
Liberecký	165,5	167,9	169,5	170,2	1,028
Královéhradecký	215,3	215,3	218,3	219,9	1,021
Pardubický	194,9	194,6	195,3	198,0	1,016
Vysočina	195,0	194,3	197,1	199,0	1,020
Jihomoravský	420,5	424,4	423,5	426,5	1,014
Olomoucký	245,5	246,6	248,7	249,4	1,016
Zlínský	225,8	228,1	229,1	233,7	1,035
Moravskoslezský	502,9	514,5	520,1	520,1	1,034

Zdroj: VŠPS 2002-2005

Stagnace počtu obyvatel České republiky a růst počtu censových domácností přispěly ke snižování průměrného počtu osob na jednu censovou domácnost. Ve všech krajích České republiky nepřekročil index srovnávající hodnoty roku 2005 a roku 2002 hodnotu 1. Hodnoty tohoto ukazatele jen potvrdily celkový trend snižování průměrné velikosti censové domácnosti. Nepřekvapí nejnižší hodnoty tohoto ukazatele v kraji Hlavní město Praha (2,21) (Struktura domácností v rámci... 2005), “baště“ domácností jednotlivců, a v Ústeckém kraji s vysokým podílem neúplných rodin. Naopak kraje s nízkým podílem neúplných rodin a domácností jednotlivců, ale i třeba vysokým podílem rodinných domů, byly na opačném pólu (Jihomoravský kraj 2,64, Vysočina 2,59).

Tab. 5.4: Počet osob na jednu censovou domácnost podle kraje ČR (2002-2005)

Kraj	2002	2003	2004	2005	Index 2005/2002
ČR	2,52	2,49	2,46	2,44	0,970
Hlavní město Praha	2,30	2,27	2,23	2,21	0,961
Středočeský	2,51	2,50	2,47	2,47	0,984
Jihočeský	2,53	2,47	2,41	2,40	0,947
Plzeňský	2,45	2,44	2,42	2,40	0,981
Karlovarský	2,48	2,44	2,40	2,35	0,947
Ústecký	2,41	2,35	2,33	2,33	0,963
Liberecký	2,58	2,55	2,52	2,51	0,974
Královéhradecký	2,55	2,55	2,51	2,49	0,976
Pardubický	2,60	2,60	2,59	2,55	0,981
Vysočina	2,66	2,66	2,62	2,59	0,975
Jihomoravský	2,67	2,64	2,65	2,64	0,988
Olomoucký	2,60	2,58	2,56	2,55	0,982
Zlínský	2,63	2,60	2,58	2,53	0,961
Moravskoslezský	2,51	2,45	2,42	2,41	0,960

Zdroj: VŠPS 2002-2005

K detailnější analýze je nutné použít jemnější, respektive podrobnější věkové vymezení v členění censových domácností na úplné rodinné domácnosti, neúplné rodinné domácnosti, domácnosti jednotlivců a vícečlenné nerodinné domácnosti. V rámci analýzy jednotlivých typů censových domácností byla stanovena podmínka, kde alespoň jeden rodič či osoba v čele domácnosti dosáhla věku 25-49 let, neboť v tomto věku rodičů se nejčastěji utváří úplné či neúplné rodinné domácnosti s dětmi či bez nich. Detailnější věkové vymezení není možné vzhledem k výběrovosti použitého zdroje, neboť vypočtené hodnoty za podrobné věkové skupiny by se v krajském členění vyznačovaly velkou výběrovou chybou. Za tradiční formu rodiny lze považovat úplný manželský pár (či nesezdaný pár), kde se na výchově dětí podílejí oba rodiče. Toto tradiční uspořádání rodiny bylo nejpevnější v religiózních oblastech, rurálních oblastech, ale i například v oblastech s vyšší úrovní vzdělanosti obyvatelstva (respektive v oblastech s nízkým podílem osob se základním vzděláním).

Dominantním typem censové domácnosti se stává úplná rodinná domácnost v kraji Pardubickém, Královéhradeckém, Jihomoravském a kraji Vysočina. V Královéhradeckém kraji bylo 80,5 % úplných rodinných domácností z celkového počtu všech censových domácností, pokud alespoň jeden rodič či osoba v čele domácnosti byla ve věku 25-49 let (průměr let 2002-2005). Zcela odlišným typem, co se týče rozložení jednotlivých typů censových domácností, byl kraj Hlavní město Praha (63,3 % úplných rodin). Ačkoliv jde

o kraj s vysokým podílem osob s vyšším dosaženým typem vzdělání, převážil v tomto kraji fenomén individuálního městského života, spojený i u žen s preferencí profesního života před rodinným životem. Nízký podíl úplných rodin v kraji Hlavní město Praha byl zapříčiněn také vyšší pravděpodobností rozpadu rodiny na dva odlišné typy (neúplná rodina ve většině případů v čele s ženou, domácnost jednotlivce mužů). Zmíněné závěry v poněkud jiném třídění a v jiné metodice odpovídají ve své podstatě i závěrům z předchozí kapitoly, kdy výsledky byly získány ze sčítání 2001.

Tab. 5.5: Relativní zastoupení jednotlivých typů censových domácností (%), kde alespoň jeden rodič či osoba v čele domácnosti je ve věku 25-49 let, podle kraje ČR a typu censové domácnosti v roce 2005

Kraj	Typ censové domácnosti				Celkem
	Úplná rodina	Neúplná rodina	Domácnost jednotlivce	Vícečlenná nerodinná domácnost	
Hlavní město Praha	63,3	16,9	18,9	0,9	100,0
Středočeský	74,8	15,6	9,2	0,5	100,0
Jihočeský	71,7	14,6	13,0	0,7	100,0
Plzeňský	71,8	15,7	12,3	0,2	100,0
Karlovarský	65,9	15,9	17,8	0,4	100,0
Ústecký	65,2	18,6	15,5	0,7	100,0
Liberecký	73,8	17,2	8,7	0,4	100,0
Královéhradecký	80,5	11,1	8,1	0,3	100,0
Pardubický	79,0	12,6	7,9	0,5	100,0
Vysočina	74,3	14,9	10,3	0,4	100,0
Jihomoravský	79,2	14,5	6,1	0,2	100,0
Olomoucký	75,2	16,2	7,7	0,8	100,0
Zlínský	77,7	13,3	8,8	0,3	100,0
Moravskoslezský	69,2	17,1	13,3	0,5	100,0
ČR	72,2	15,6	11,6	0,5	100,0

Zdroj: VŠPS 2005

Přes pozvolný vzestup úrovně plodnosti v posledních letech se v České republice snižuje počet závislých dětí v úplných rodinách. Krajské srovnání ukazuje, že tento vývoj neprobíhal v celé České republice rovnoměrně. Vzhledem k výši hodnot po celé sledované období se ukázaly významné rozdíly v hodnotách ukazatele průměrného počtu závislých dětí na 1 úplnou rodinu ve věku 25-44 let manželky či družky. V tomto případě byl věkový interval omezen na 25-44 let, vzhledem k tomu, že ve věku 45 let a více rodičů se jejich děti s větší pravděpodobností začínají uplatňovat v pracovním procesu či přesáhnou věkovou hranici 25 let. Na celkovém poklesu počtu závislých dětí v rodině v České republice se nejvíce podílel kraj Hlavní město Praha, a to i přes nejnižší hodnoty v rámci všech krajů

České republiky již v roce 2002. V roce 2002 činil tento ukazatel v kraji Hlavní město Praha 1,36, v roce 2005 1,23. V ostatních krajích nedošlo během posledních čtyř let k významnému skoku v hodnotách ukazatele průměrného počtu závislých dětí na 1 úplnou rodinu ve věku 25-44 let a manželky či družky. Hodnoty průměrného počtu závislých dětí na 1 úplnou rodinu ve věku manželky (družky) 25-44 let byly vyšší na Moravě než v Čechách. Nejvyšších hodnot dosahoval v roce 2005 kraj Vysočina (1,75), dále kraj Zlínský (1,64) a Olomoucký (1,63). Hodnoty ukazatele počtu závislých dětí v neúplných rodinách nevykazovaly významné regionální odchylky a hodnoty za jednotlivé kraje se nelišily od hodnot za celou Českou republiku.

Tab. 5.6: Průměrný počet závislých dětí v úplných rodinných domácnostech (věk manželky, družky 25-44 let) podle kraje ČR (2002-2005)

Kraj	2002	2003	2004	2005	Index 2005/2002
ČR	1,55	1,53	1,52	1,51	0,97
Hlavní město Praha	1,36	1,28	1,24	1,23	0,91
Středočeský	1,54	1,53	1,53	1,50	0,97
Jihočeský	1,59	1,58	1,52	1,54	0,97
Plzeňský	1,49	1,47	1,48	1,46	0,98
Karlovarský	1,51	1,49	1,49	1,51	1,00
Ústecký	1,41	1,39	1,39	1,39	0,99
Liberecký	1,55	1,53	1,50	1,60	1,03
Královéhradecký	1,60	1,61	1,53	1,60	1,00
Pardubický	1,63	1,63	1,71	1,59	0,97
Vysočina	1,74	1,80	1,69	1,75	1,01
Jihomoravský	1,65	1,60	1,62	1,56	0,95
Olomoucký	1,65	1,61	1,63	1,63	0,99
Zlínský	1,64	1,62	1,63	1,64	1,00
Moravskoslezský	1,55	1,55	1,53	1,51	0,97

Zdroj: VŠPS 2002-2005

5.3. Postavení osoby v domácnosti v rámci regionálních celků

Z pohledu jednotlivce lze v první řadě zkoumat jak velikost obce ovlivňuje odchod dětí od rodiny. Odchod od rodiny podmiňuje finanční dostupnost získání bytu či jeho pronájem. Koncentrace pracovních příležitostí do měst má nepochybně za následek dostupnější bydlení v menších obcích (Večerník 1988). Zatímco před rokem 1989 byly náklady na bydlení relativně nízké vzhledem k celkovým příjmům domácnosti, po roce 1989 se jejich relativní podíl zvýšil, zvláště pokud jednatel či osoba nežila v bytě s regulovaným nájemným. Domácnosti z větších obcí vydají přitom na bydlení v průměru větší část příjmů než

domácnosti z obcí s menším počtem obyvatel (Sunega 2003). Na druhé straně sociální polarizace společnosti, citelnější v městských aglomeracích, umožňovala určité skupině osob možnost samostatného bydlení. V souvislosti s procesem deinstitucionalizace, založeném na růstu individualismu a ekonomické nezávislosti žen (Willekens 1988), se jedná o procesy, které přispívají na jedné straně k odchodu z rodičovské domácnosti, ale i k odkládání vstupu do partnerství.

Je nutné zmínit, že v kontextu censových domácností může být za odchod z rodičovské domácnosti považován i případ, kdy dítě bydlí s rodiči, ale žije v samostatné hospodařící domácnosti. Na druhé straně se jedná pouze o ojedinělé případy, neboť rozdíl v celkovém počtu hospodařících a censových domácností na území České republiky byl velmi nízký. Opuštění rodičovského domova však nelze jednoduše charakterizovat čistě na způsob kontrastu venkov versus město.

Sídla do 10 tis. osob a naopak obce nad 100 tis. osob se vyznačovala pozdějším odchodem od rodičů. Ačkoliv z pohledu žen byl tento rozdíl zcela marginální, významný byl již z pohledu mužů, kdy medián odchodu mužů od rodičů (stav, kdy přesně 50 % osob je ve vztahu k osobě v čele domácnosti v pozici dítěte) v obcích do 10 tis. obyvatel byl dle SLDB z roku 2001 27,2 roku, naopak nejnižší byl v městech krajského významu (50-99 tis.), a to jak u mužů (26,1 let), tak i u žen (23,8 let). Lze se domnívat, že v městech krajského významu nedocházelo v takové míře k nasycení poptávky po bytech a ekonomické možnosti dovolovaly zároveň mladým lidem zakládat ve větší míře nové domácnosti.

Tab. 5.7: Medián odchodu z rodičovské domácnosti podle velikostních skupin obcí v ČR k 1.3. 2001 (v letech)

Pohlaví	0-9 tis.	10-49 tis	50-99 tis.	100 tis. a více
Žena	24,0	24,1	23,8	24,4
Muž	27,2	26,5	26,1	26,5

Zdroj: SLDB 2001

Diferenciace mezi venkovem a městem tedy nespočívala v načasování odchodu dětí od rodičů. Základní kontrast spočíval v rozhodnutí, jaký typ soužití zvolit po odchodu z domova. Pro vesnický způsob života se ukázala zcela marginální volba života v samostatné domácnosti. Přispíval k tomu jednak "rodinnější" život na vesnicích, ale i nízký počet bytů s malou obytnou plochou. Avšak pokud srovnáme i relativní podíly osob v pozici partner, partnerka k velikosti sídla, zjistíme, že motiv "snadnějšího" nalezení partnera na venkově se jeví zřejmý. Například ve věku 25 let byla již více než polovina žen (50,7 %) v obcích do

10 tis. obyvatel v pozici partnerka, v obcích nad 100 tis. obyvatel to bylo pouze 29,1 %. Podobně tomu bylo i v případě, pokud srovnáváme muže podle postavení v domácnosti.

Mezistupeň v podobě života v samostatné domácnosti mezi odchodem od rodičů a vstupem do partnerství byl v sídlech převážně venkovského charakteru nevýznamný, naopak ve větších městech život v samostatné domácnosti po odchodu od rodičů tvořil mezistupeň k uzavření partnerství a v tomto smyslu se jednalo o přiblížení k západní Evropě. Odkládání vstupu do manželství, podobně jako odkládání narození dítěte přináší riziko, že nakonec nedojde již z různých důvodů ke vstupu do partnerství. Z tohoto důvodu byl v obcích do 10 tis. obyvatel relativní podíl osob v postavení partner, partnerka přibližně o 10 % vyšší i ve věku 30 až 40 let než v sídlech nad 100 tisíc obyvatel a nezáleží jestli srovnáváme postavení muže či ženy v domácnosti. Vyšší úroveň rozvodovosti v sídlech s vyšším počtem obyvatel přispívala jednak k nižšímu počtu osob v postavení partner, partnerka, ale hlavně k nárůstu podílu osob s postavením matka a částečně i otec v čele neúplné rodiny. Například ve věku 35 let ženy činil podíl žen v čele neúplné domácnosti v obcích do 10 tis. obyvatel 13,6 %, v obcích nad 100 tis. obyvatel pak 21,9 %.

Tab. 5.8: Postavení žen v cenové domácnosti (%) podle jednotek věku a vybraných velikostních skupin obcí v ČR k 1.3. 2001

Jednotky věku	Manželka, družka		Dítě		Jednotlivec		Matka v neúplné rodině		Žena v jiném postavení		Celkem	
	0-9 tis.	100+ tis.	0-9 tis.	100+ tis.	0-9 tis.	100+ tis.	0-9 tis.	100+ tis.	0-9 tis.	100+ tis.	0-9 tis.	100+ tis.
20	9,7	4,1	78,9	76,0	4,9	7,5	3,3	2,9	3,3	9,5	100,0	100,0
25	50,7	29,1	29,4	34,4	6,9	17,8	10,7	11,1	2,3	7,6	100,0	100,0
27	64,8	43,2	15,3	19,3	5,2	16,9	13,3	15,6	1,5	4,9	100,0	100,0
30	75,0	56,3	6,4	7,9	3,5	12,9	13,9	20,5	1,1	2,5	100,0	100,0
32	77,1	60,4	4,7	5,2	3,0	10,9	14,1	21,5	1,1	1,9	100,0	100,0
35	80,1	64,8	2,9	3,1	2,5	8,9	13,6	21,9	0,9	1,4	100,0	100,0
40	81,1	64,8	1,9	2,1	3,0	8,2	13,0	23,8	0,9	1,1	100,0	100,0

Zdroj: SLDB 2001

Alternativou k analýze podle ukazatele Velikostní kategorie obce může být analýza formování a rozpadu domácností podle krajů ČR. Výběr jednotlivých krajů spočívá v jejich specifičnosti. Na příkladu Ústeckého kraje, kraje Hlavní město Praha a Vysočina se zračí k jak velké proměně došlo po roce 1989. Odlišný vývoj po roce 1989 v jednotlivých regionech České republiky umožnil jinak definovat trendy ve formování a rozpadu domácností. Srovnáme-li postavení jedince v domácnosti, charakterizuje Ústecký kraj časný odchod dětí z rodičovské domácnosti. Nízká úroveň vzdělanosti a relativně vysoký počet osob

s nízkým sociálním statusem v Ústeckém kraji se projeví na formování a rozpadu domácnosti.

Podle výsledků VŠPS za rok 2005 u osob starších 15 let se Ústecký kraj vyznačoval významně vyšším podílem osob s dosaženým základním vzděláním (Ústecký kraj, muži - 19,3 %, ženy - 29,2 %, ČR, muži - 14,4 %, ženy - 25,2 %) a naopak významně nižším podílem osob s dosaženým vysokoškolským vzděláním (Ústecký kraj, muži - 6,8 %, ženy - 5,1%, ČR, muži - 12,1 %, ženy - 8,8 %). Nízký počet let strávených ve škole předurčuje mladé lidi k časnému založení domácnosti, ale v průběhu let i k nízkému relativnímu počtu osob žijících v partnerství. První hypotéza se zcela jednoznačně potvrdila a medián odchodu dětí od rodičů vypočtený z dat SLDB 2001 byl v Ústeckém kraji u žen pouze 23 let (ČR, 24,1 let) u mužů 25,3 let (ČR, 26,5 let). Na druhé straně se jednoznačně neprokázala druhá hypotéza, že by se s rostoucím věkem měla snižovat relativní váha kategorie partner, partnerka ve srovnání s průměrem za Českou republiku. Nízká poptávka po bytech, ale i výrazně nižší ceny bytů v tomto kraji zcela jistě motivují mladé lidi k opuštění domova a eliminují nezaložení společné domácnosti z důvodu malé nabídky levných bytů.

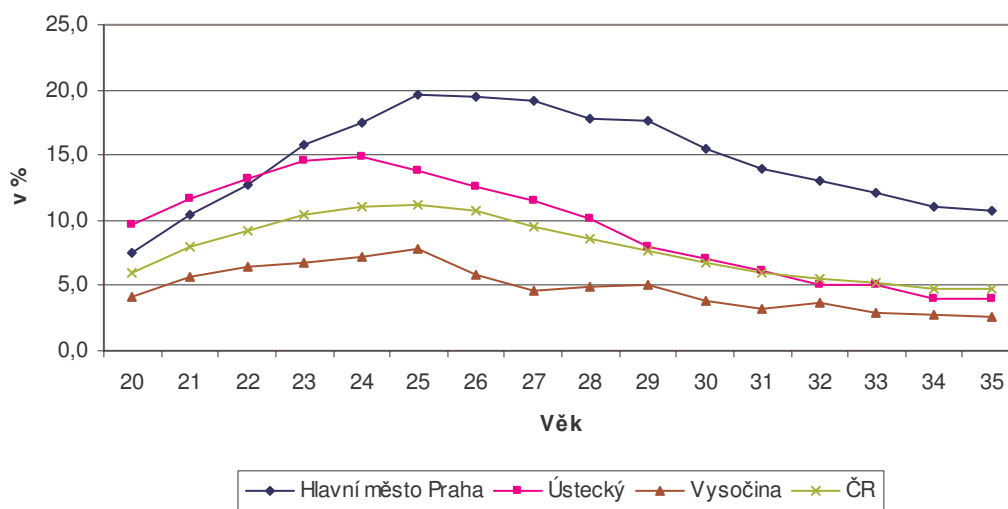
Tab. 5.9: Medián odchodu z rodičovské domácnosti podle vybraného kraje ČR k 1.3. 2001 (v letech)

Pohlaví	Hlavní město Praha	Ústecký	Vysočina	Moravskoslezský
Muž	26,6	25,3	26,9	26,2
Žena	24,7	23,0	24,3	23,7

Zdroj: SLDB 2001

Kraj Hlavní město Praha je podle atraktivity jednotlivých krajů na opačném konci. Značný rozestup mezi mzdovou úrovní v hlavním městě a ostatních krajích je dominantním znakem charakterizujícím nerovnoměrné rozdělení mezd (Holý, Mejstřík 2005). Praha je od všech obcí odlišná, neboť se v ní koncentrují všechny vyšší a střední kategorie sociálního postavení (nadbytek zaměstnavatelů, vyšších odborníků a řadových úřednic) (Machonin, Gatnar, Tuček 2000). Atraktivita na druhé straně přináší nárůst nákladů v Praze především na bydlení. Nepřekvapí, že kraj Hlavní město Praha se jednoznačně vymyká pozdějším odchodem dětí od rodičů a zároveň vysokým podílem osob žijících samostatně v domácnosti především na úkor kategorie partner, partnerka. Právě vysoký podíl vysokoškolsky vzdělaných osob stojí v první řadě za pozdějším odchodem dětí od rodičů, život v samostatné domácnosti může být důsledkem městského života, který přeje rozmanitým typům soužití či „nesoužití“ v domácnostech.

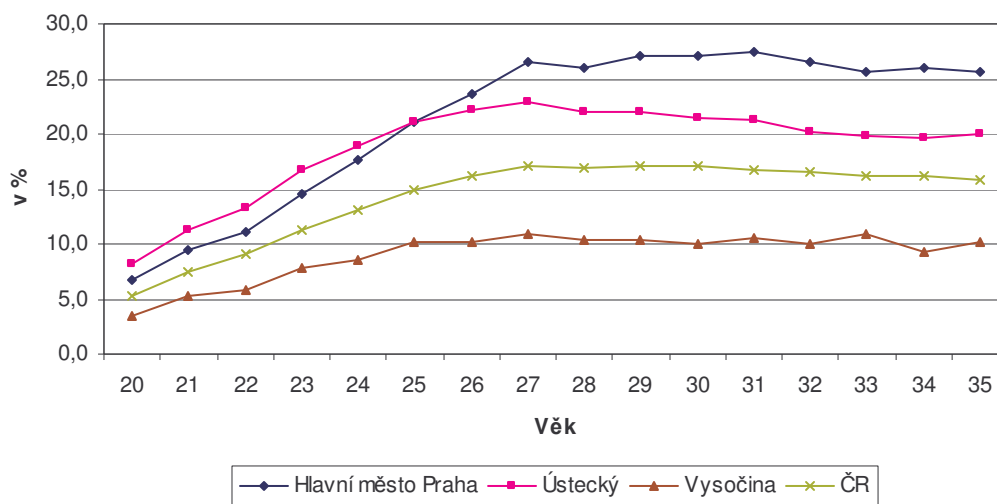
Graf 5.2: Relativní zastoupení žen žijících v samostatné domácnosti (%) podle věku a kraje ČR k 1.3. 2001 (SLDB)

Ve věku 30 let dle dat SLDB (2001) v kraji Hlavní město Praha byl podíl mužů žijících samostatně v domácnosti 27,7 %, žen 15 %. Ve srovnání právě s "venkovským" krajem Vysočina, kde činila hodnota tohoto ukazatel u mužů 10 % a u žen 3,8 %, se tento rozdíl jeví obrovský. Z toho je patrné, že forma utváření domácností je zcela odlišná podle regionu České republiky, a výsledné hodnoty za Českou republiku tak mohou dávat poněkud pokřivený obraz o formě zakládání a rozpadu domácností v ČR.

Důležité zjištění spočívá v tom, že ačkoliv např. zakládání domácností jednotlivců odlišuje formu zakládání a rozpadu domácností ve srovnání např. krajů Vysočina a Hlavní město Praha, proces odchodu dětí od rodičů probíhá v obou krajích podobně. Z různých důvodů se oba dva kraje vyznačují pozdějším odchodem dětí od rodičů. V Praze to byla v první řadě vysoká úroveň vzdělanosti a relativně vysoké náklady na samostatné bydlení, v kraji Vysočina především neexistence samostatného bydlení jako mezistupně mezi životem u rodičů a vstupem do partnerství. V kraji Hlavní město Praha v roce 2001 činila hodnota mediánu odchodu dětí od rodičů u mužů 26,6 let, v kraji Vysočina 26,9 let. Podobně tomu bylo i z pohledu žen, kdy hodnoty zmíněného ukazatele i zde významně překročily hodnotu mediánu za celou Českou republiku (Hlavní město Praha 24,7 let, Vysočina 24,3 let).

Graf 5.3: Relativní zastoupení mužů žijících v samostatné domácnosti (%) podle věku a kraje ČR k 1.3. 2001 (SLDB)

Doposud byly všechny výsledky prezentovány za rok 2001, konkrétně k 1.3.2001, kdy proběhlo na území České republiky sčítání lidu, domů a bytů. Odlišná definice bydliště osoby vymezila základní rozdíl v metodice mezi VŠPS a SLDB. Pro účely zachycení trendů ve formování domácností se ukázalo vhodnější použít definici obvyklého bydliště. Proto je nutné se ve zkratce podívat na výsledky dle VŠPS za průměr let 2002 až 2005. Ačkoliv rozdíly mezi těmito dvěma zdroji jsou největší právě u osob žijících v samostatné domácnosti, nemění se postavení jednotlivých krajů podle převažujících tendencí. Například ve věku 25-29 let muže byl podíl osob žijících v samostatné domácnosti v ČR pouze 7,4 %, v kraji Hlavní město Praha byl tento podíl skoro dvojnásobný (12,4 %), v kraji Vysočina pak pouze 4,5 %.

Tab. 5.10: Postavení mužů v cenové domácnosti (%) ve věku 25-29 let podle vybraných krajů ČR (průměr let 2002-2005)

Kraj ČR	Manžel, druh	Dítě	Jednotlivec	Otec v neúplné rodině	Muž v jiném postavení	Celkem
Hlavní město Praha	36,2	40,3	12,4	2,7	8,6	100,0
Ústecký	50,2	27,3	8,6	2,9	11,0	100,0
Vysočina	40,4	48,4	4,5	1,6	5,0	100,0
Moravskoslezský	43,1	38,7	8,4	3,1	6,7	100,0
ČR	40,0	43,6	7,4	2,6	6,4	100,0

Zdroj: VŠPS 2002-2005

Podobně tomu bylo i v případě Ústeckého kraje, který byl charakteristický nízkým podílem osob v pozici dítě ve vztahu k osobě v čele domácnosti ve věkových skupinách

20-24 let a 25-29 let u mužů i žen. Ukázalo se tedy, že pokud nahradíme trvalý pobyt respondenta (formální pobyt) obvyklým bydlištěm respondenta (skutečný pobyt) sníží se v první řadě podíl domácností jednotlivců na úkor partnerských domácností, ale nelze říct, že by jiné pojetí bydliště významně vedlo k jiným závěrům v regionálním třídění podle toho, zda výsledné hodnoty ukazatelů vycházejí buď ze zdroje SLDB či VŠPS.

5.4. Shrnutí

Odlišnost venkovského a městského stylu života se odrážela i v prvotním zakládání domácností. Z hlediska kontrastu poklidného venkovského a rušného městského života přitom nelze rozlišit odlišnou strategii v načasování odchodu od rodičů, neb jak města republikového významu (100 tis. a více), tak i sídla s nízkým počtem obyvatel (0-9 tis.) se vyznačovala nepatrně pozdějším odchodem z rodičovské domácnosti. V tomto kontextu se ve velkých městech (např. Praha, Brno) mohl projevit vliv nedostatku levných nájemných bytů. Co však zcela odlišovalo sídla dle jejich velikosti, byl způsob založení cenové domácnosti. V sídlech venkovského charakteru jen zřídka docházelo k odchodu z rodičovské domácnosti do nerodinné domácnosti, ve většině případů byl zde spojen odchod z domova vstupem do partnerské domácnosti. Venkovský styl života charakteristický i nižší úrovní rozvodovosti se projevil i významně nižším podílem neúplných rodin v obcích do 9 tis. obyvatel ve srovnání s městy okresního (10-49 tis.), krajského (50-99 tis.) i celorepublikového (100 tis. a více) významu.

Krajská analýza jen dokresluje odlišnosti jednotlivých regionů České republiky. V mnoha ohledech se v rámci formování a rozpadu domácnosti vymykají Ústecký kraj, kraj Vysočina a kraj Hlavní město Praha. Velmi brzký odchod dětí z rodičovské domácnosti charakterizoval právě Ústecký kraj, naopak odkládání odchodu z rodičovské domácnosti zbylé dva zmíněné kraje. Kraj Hlavní město Praha se zcela odlišoval relativně vysokým podílem osob žijících ve věku zakládání rodiny v samostatné domácnosti. Naopak v "rurálním" kraji Vysočina byl podíl domácností jednotlivců, ale i neúplných domácností, ve věku zakládání rodiny nevýznamný. Lze tvrdit, že i v dnešní době stále přetrvává v sídlech s nízkým počtem obyvatel ve srovnání např. s hlavním městem České republiky Prahou tradiční forma zakládání domácnosti vstupem do partnerského vztahu bezprostředně po odchodu z rodičovské domácnosti.

Trend odkládání narození dítěte i po vstupu do partnerství se projevil především v městských regionech, což zapříčinilo nižší hodnoty ukazatele průměrného počtu závislých

dětí ve věku kolem 30 let partnera či partnerky v městech převážně krajského nebo celorepublikového významu.

6. Vzdelanostní struktura domácností

Jedním z nejvýznamnějších faktorů, které ovlivňují proces formování a rozpadu domácností, je stupeň dosaženého vzdělání. Vyrůstající význam vzdělání ovlivnil po druhé světové válce demografický vývoj v celé Evropě. To vedlo k odkládání založení domácností, svatby a narození dítěte ve většině evropských zemích (Alders, Manting 2003). Faktor vzdělání se v České republice promítl například na formování domácností na začátku sedmdesátých let, kdy ženy se vzděláním vysokoškolským a středoškolským s maturitou nejcitlivěji reagovaly na vlnu propopulačních opatření (Rychtaříková 2003). To se promítlo v časném zakládání sňatků a narození dítěte často i během vysokoškolské studia. Mzdová nivelizace před rokem 1989 snižovala význam vzdělání jako nezbytného předpokladu pro získání dobře placeného zaměstnání, respektive získání nějakého zaměstnání. Zvyšování kvalifikace nebylo nezbytné pro dosažení žádoucí životní úrovně. Naopak v západní Evropě již od začátku sedmdesátých let vedla nejistota na pracovním trhu, tím pádem zvýšené požadavky na získání pracovního místa, k sociální stratifikaci často na základě získané kvalifikace (vzdělání). Vysoká nezaměstnanost či nízké mzdy na nekvalifikovaných pozicích byly typické spíše pro osoby s nízkým stupněm dosaženého vzdělání.

V České republice byl tento proces nastartován po roce 1989. Počáteční nízká diferenciace v příjmech osob byla již začátkem devadesátých let silně narušena a ekonomická liberalizace trhu přinesla nejenom nárůst bohatství pro segmentovanou skupinu obyvatel, ale i růst chudoby. Převažujícím trendem od roku 1989 bylo neustálé zvyšování diferenciace mezd. Mzdy nejhůře odměňovaných rostly nejpomaleji, zatímco mzdy velmi dobře odměňovaných rostly nejrychleji, přičemž stupeň dosaženého vzdělání byl nejsilnějším faktorem ovlivňujícím výši mezd (Holý, Mejstřík 2006). Stupeň dosaženého vzdělání se tedy stává klíčovým k pochopení procesů ve společnosti, neboť jde o vymezení skupin zásadně se od sebe lišících svými postoji, hodnotami či dosaženou ekonomickou úrovní.

6.1. Domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání osob v čele domácnosti

Dle výsledků SLDB z roku 2001 a VŠPS z roku 2005 se jako významný faktor jevil nejvyšší stupeň dosaženého vzdělání v rozlišení typů cenových domácností. Preference jednotlivých typů soužití podle úrovně dosaženého vzdělání byla odlišná z pohledu muže v čele domácnosti či ženy v čele domácnosti (manželky, družky). Důležitost rodiny jako trvalého svazku při výchově rodiny ctily v nejvyšší míře ženy vysokoškolsky vzdělané. Pokud porovnáme počty úplných rodinných domácností a neúplných rodinných domácností, kde věk

manželky (družky) v úplných rodinách či ženy v čele domácnosti (v neúplných rodinách) byl 25-49 let (data z VŠPS za rok 2005), zjistíme zásadní diferenci. Hodnota indexu neúplné rodiny/úplné rodiny u žen s dosaženým základním vzděláním včetně nedokončeného (dále jen základní) dosáhla 0,24, u žen s vysokoškolským vzděláním téměř dvakrát méně (0,125). Pro ženy s vyšším stupněm vzdělání se z těchto dat může zdát nežádoucí model výchovy dítěte pouze jedním rodičem.

Tab. 6.1: Censové domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání osoby v čele domácnosti či manželky, družky ve věku 25-49 let v ČR v roce 2005

Nejvyšší dosažené vzdělání	Typ censové domácnosti				Celkem	Neúplná rodina/ úplná rodina	Domácnost jednotlivce/ úplná rodina
	Úplná rodina	Neúplná rodina	Domácnost jednotlivce	Nerodinná domácnost			
v tis.							
Žena v čele censové domácnosti, partnerka							
Celkem	1382,3	248,5	74,9	3,1	1708,7	0,180	0,054
z toho:							
základní ^{*)}	113,9	27,3	7,0	0,3	148,5	0,240	0,061
střední bez maturity	503,0	97,5	18,0	0,9	619,4	0,194	0,036
střední s maturitou	597,8	102,7	35,5	1,1	737,0	0,172	0,059
vysokoškolské	167,6	21,0	14,4	0,9	203,8	0,125	0,086
Muž v čele censové domácnosti							
Celkem	1251,2	68,9	161,8	7,2	1489,1	0,055	0,129
z toho:							
základní ^{*)}	58,3	3,7	14,4	0,5	77,0	0,064	0,247
střední bez maturity	610,8	39,9	69,7	3,7	724,1	0,065	0,114
střední s maturitou	397,2	16,8	53,1	1,1	468,3	0,042	0,134
vysokoškolské	184,4	8,4	24,6	2,0	219,4	0,045	0,134

^{*)} včetně neukončené

Zdroj: VŠPS 2005

Dalším možným vysvětlením byl nižší věk osob vstupujících do manželství u osob se základním dosaženým vzděláním (dle výsledků SLDB 2001), často za účelem získání legitimacy očekávaného dítěte. U těchto svazků se pravděpodobnost rozpadu v budoucnu zvyšuje, a tím se zvyšuje i pravděpodobnost vzniku neúplné rodiny v čele s matkou. Navíc ženy s nižším vzděláním v daleko větší míře žijí v nesezdaném soužití, tedy soužití, které se může snadněji rozpadnout. Přiznávané soužití druha a družky je v Čechách charakteristické právě pro vrstvy se základním vzděláním, zatímco mezi lidmi s vyšším vzděláním se vyskytuje jen okrajově (Hamplová 2003). Navíc v České republice se respondenti žijící v nesezdaném soužití neztotožnili s názorem, že manželství je zastaralá instituce, a tak lze předpokládat, že jejich kohabitanace v době šetření byla jen jakousi předeherou k manželství

(Černá 2006). Ženy s vyšším vzděláním nepreferují zvláště po narození dítěte život v nesezdaném soužití (Šalamounová, Nývlt 2006).

Dle výsledků SLDB činila v roce 2001 hodnota ukazatele počtu družek k počtu všech žen ve věku 30-34 let s dosaženým vysokoškolským vzděláním 2,4 %, s dosaženým základním vzděláním 9,8 %. Z pohledu extrémnosti vytváření neúplných rodin podle jednotlivých typů vzdělání vyčnívají ženy s dosaženým základním vzděláním, neboť osoby s dosaženým středoškolským vzděláním (ať s maturitou či bez ní) se blížily svým rodinným chováním ženám s vysokoškolským vzděláním. Vysokoškolsky vzdělané ženy se naopak odlišovaly významnějším zastoupením domácností jednotlivců. Hodnota indexu domácností jednotlivců k úplným rodinným domácnostech ve věku 25-49 let žen činila v roce 2005 (VŠPS) 0,086, u žen s ukončeným středním vzděláním s maturitou pouze 0,059 .

Situace muže v rámci jeho postavení v domácnosti podle jeho nejvyššího dosaženého vzdělání byla zcela odlišná. V tomto případě se jeví okrajové sledovat neúplné rodiny v čele s mužem z důvodu svěřením dětí při rozvodu či rozchodu v drtivé většině případů matce. Z tohoto důvodu byly hodnoty indexu neúplných rodin k úplným rodinám (věk osoby v čele domácnosti 25-49 let) nízké a celkové rozdíly v závislosti na dosaženém vzdělání byly výrazně nižší než u žen. Přesto celkový trend, kdy neúplné rodiny byly typické především pro osoby se základním vzděláním, ale i pro osoby se středním vzděláním bez maturity, zůstal zachován (základní – 0,064, střední bez maturity – 0,065, vysokoškolské – 0,045 v roce 2005). Rozpad úplné rodiny na neúplnou rodinu v čele s matkou a domácnost jednotlivce v čele s mužem se projevil na vyšších hodnotách indexu domácností jednotlivců k domácnostem úplným rodinným. Celkové rozdíly byly srovnatelné jako v případě indexu neúplných rodin k úplným rodinám žen i z důvodu rozdílné pravděpodobnosti vstupu do partnerství podle dosaženého vzdělání. Rozdíl indexu domácností jednotlivců k úplným rodinám mezi muži v čele domácnosti ve věku 25-49 let v roce 2005 s dosaženým základním a vysokoškolským vzděláním byl podobně téměř dvojnásobný (0,247 ku 0,134).

6.2. Vzdělanostní struktura osob podle jejich postavení v domácnosti

Délka studia předurčuje odlišný postoj k časování zakládání rodiny v podmínkách, kdy založení domácnosti je často podmíněno významným finančním příjmem. Analyzovat formování domácností z pohledu stupně dokončeného vzdělání např. ve věkové skupině 15-19 let i 20-24 let by bylo zavádějící bez uvědomění si odlišných možností k založení domácností. Z pohledu ženy je podobně jako v ostatních případech nejzásadnější odchod

z rodičovské domácnosti, který je spojen s osamostatněním se a životem mimo rodičovskou domácnost. Načasování, ale i celkový průběh odchodu dětí od rodičů, je právě významně předurčen dosaženým vzděláním. V prvotní fázi (žen do věku 25 let) platí čím nižší dosažené vzdělání, tím vyšší pravděpodobnost odchodu od rodičů. Jednoznačně se zde projevuje nejenom vliv časného či pozdního ukončení studia, ale i provázanost mezi narozením dítěte a vstupem do partnerství. Založení rodiny je často spojeno s narozením dítěte. Ženy se základním vzděláním se vyznačují významně vyšší úrovní plodnosti než nejenom ženy s vysokoškolským, ale i ženy se středoškolským vzděláním (Šalamounová, Nývlt 2004). Tento fakt může být v prvních letech po ukončení studia spojován s náročnější profesí u lépe vzdělaných žen, kdy se hůře kombinuje výchova dětí se zaměstnáním. Odkládání narození dítěte může vést i k odkládání vstupu do rodiny. Dále se může jevit významným nalezení vhodného partnera pro společné soužití, kdy zajištěné ekonomické postavení nenutí ženu k založení domácnosti z důvodu ekonomické nesoběstačnosti.

V České republice představuje vysokoškolsky vzdělaná populace nejkonzervativnější složku populace (nejstabilnější rodinné prostředí) (Rychtaříková 2003, Šalamounová, Nývlt 2006). To představuje mimo jiné i důkladný výběr partnera při vstupu do partnerství a následného uzákonění tohoto vztahu. Podle dat ze SLDB preferují ženy s vyšším stupněm dosaženého vzdělání (vysokoškolské, střední s maturitou) v menší míře nesezdané soužití jako svazek pro výchovu dětí. V manželství žily nejčastěji vysokoškolačky a ženy s maturitou se dvěma dětmi. U žen s jedináčkem bylo mezi matkami s maturitou oproti ženám s vysokoškolským diplomem více těch, které žily samy nebo nebyly za partnera provdány. Chování žen s nejnižším stupněm vzdělání se zcela odlišovalo. Pouze třetina žen se základním vzděláním s jedním potomkem žila v manželství, mezi těmi se dvěma potomky bydlela s manželem přibližně každá druhá. Výrazně více žen se základním vzděláním s dětmi tedy žilo jak samo, tak ve faktickém manželství (Šalamounová, Nývlt 2006).

Z celkového počtu žen ve věku 26 let opustilo k 1.3.2001 (SLDB) podle stupně nejvyššího dosaženého vzdělání domov již 85,9 % osob se základním vzděláním, ale pouze 75 % žen se středním vzděláním s maturitou a 59 % žen s vysokoškolským vzděláním. Věk, kdy 50 % žen opustilo rodičovskou domácnost (medián), byl u žen se základním vzděláním 21,6 let, se středním bez maturity 22,8 let, se středním s maturitou 24,7 let a u vysokoškolsky vzdělaných žen 26,2 let. S přibývajícím věkem se však rozdíly snižovaly a docházelo k postupnému sblížení hodnot, kdy od věku 35 let jen nepatrné procento žen zůstávalo v rodičovské domácnosti. Tento podíl nepřesáhl ani u jedné vzdělanostní skupiny 5 %.

Tab. 6.2: Medián odchodu z rodičovské domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání v ČR k 1.3. 2001 (v letech)

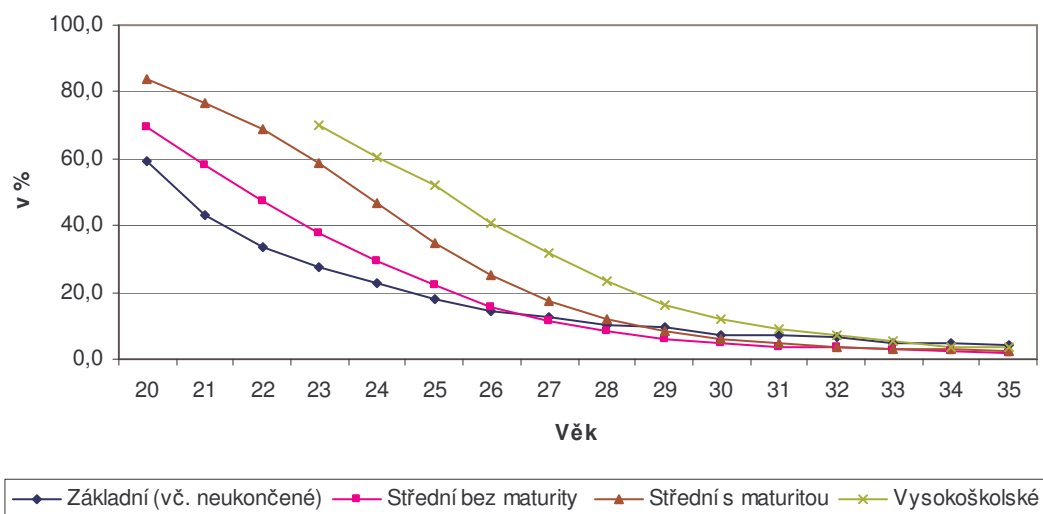
Pohlaví	Základní*)	Střední bez maturity	Střední s maturitou	Vysokoškolské
Muži	26,5	26,3	26,6	27,5
Ženy	21,6	22,8	24,7	26,2

*) včetně neukončené

Zdroj: SLDB 2001

Delší doba studia, ale i prodlužování odchodu od rodičů u mužů s vysokoškolským vzděláním v kontrastu s ostatními stupni ukončeného vzdělání se projevily podobně jako u žen. Medián odchodu od rodičů byl u mužů se základním vzděláním 26,5 let, se středním bez maturity 26,3 let, se středním s maturitou 26,6 let a u vysokoškoláků 27,5 let. Na druhé straně sehrály výše dosaženého vzdělání, respektive finanční soběstačnost a atraktivita na partnerském trhu roli při získání partnerky.

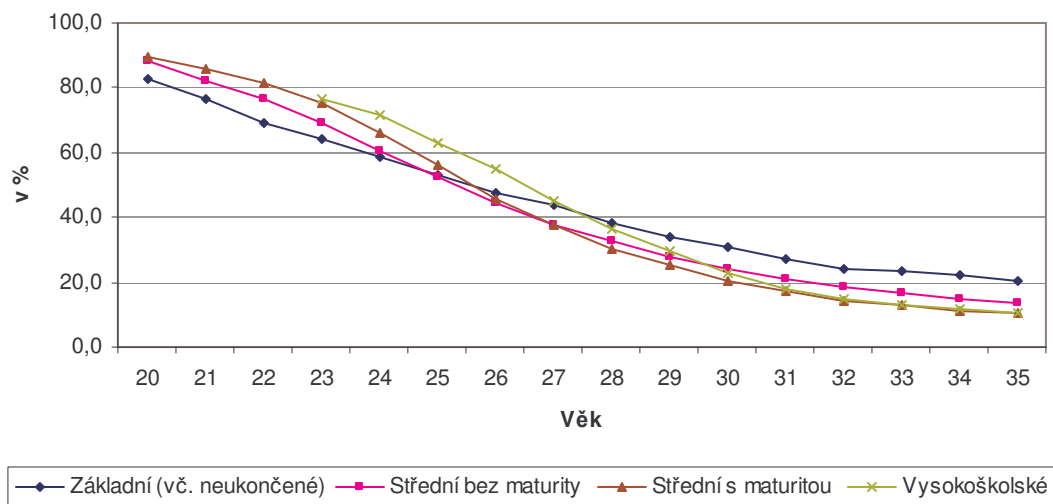
Graf 6.1: Odchod žen z rodičovské domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání v ČR k 1.3.2001 (SLDB)

Jistota zajištění životní úrovně pro manželku, ale hlavně zajištění péče o děti je nadále důležitým faktorem zohledňujícím preference ženy na partnerském (sňatkovém trhu) (Hamplová 2006). Tato "evoluční" výhoda spojená s větším finančním příjmem osob s vyšším vzděláním, např. při zakládání domácností jednotlivců, zapříčinila významné odchylky v zakládání domácností podle dosaženého vzdělání ve věku mužů 30 až 39 let. Na jedné straně zůstával stále vysoký podíl mužů ve věku 35 let se základním vzděláním žijících v rodičovské domácnosti (20,4 %) a středním vzděláním bez maturity (13,8 %), na

druhé straně pak významně méně osob s ukončeným středním vzděláním s maturitou (10,3 %) a vysokoškolským (10,4 %) nadále žilo alespoň s jedním ze svých rodičů.

Graf 6.2: Odchod mužů z rodičovské domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání v ČR k 1.3.2001 (SLDB)

Takto formulované závěry jsou platné i z dat VŠPS. Vzhledem k výběrovosti souboru a povinnosti definovat ukazatele za vybrané pětileté věkové skupiny bylo nutné vypočítat průměrné hodnoty za jedno souhrnné období let 2002 až 2005 (průměr čtvrtletních dat). Výhoda VŠPS tkví, jak již bylo dříve zmíněno, v definici pobytu. Narozdíl od sčítání je zjišťováno skutečné bydliště respondenta, tzv. obvyklé bydliště respondenta. Zde zvolené dvě základní věkové skupiny 25-29 let a 30-34 let jednoznačně vymezují zcela odlišné formování rodin, ale i jejich rozpad. Ve věku 25-29 let je pro ženy se základním vzděláním charakteristický nejenom již zmiňovaný odchod od rodičů a zakládání domácnosti s partnerem, ale i život samotné matky v jedné domácnosti s dítětem nebo dětmi. Dotazník VŠPS neumožňuje rozlišit zda matka v neúplné rodině s dítětem žila sama po celou dobu nebo došlo k rozluce partnerů. Přesto lze předpokládat, že významná část těchto matek žila v dřívější době s partnerem (Šalamounová, Nývlt 2006). Výlučnost žen se základním vzděláním při vytváření neúplných rodin, např. oproti ženám s vysokoškolským vzděláním ve věku 25-29 let, ale i ve věku 30-34 let, byla zřejmá. Z celkového počtu žen se základním vzděláním žilo ve věku 30-34 let v pozici svobodné (rozvedené) matky 19,7 % žen, z celkového počtu žen s vysokoškolským vzděláním ve věku 30-34 let pouze 5,7 % (průměr let 2002 až 2005).

Neslučitelnost pracovního života s rodinným z hlediska naplnění ambicí žen se promítá do chtěné bezdětnosti těchto žen. Ve věku 30 až 50 let (podle dat ze sčítání 2001) zůstávaly nejčastěji bez narození potomka ženy s vysokoškolským vzděláním, v detailnějším oborovém třídění absolventky společenských věd a dále právničky a politoložky (Šalamounová, Nývlt 2004). Preference profesní kariéry u vysokoškolsky vzdělaných žen vedla k nesrovnatelně vyššímu počtu žen žijících samostatně v domácnosti, i když tento podíl ve věku 30-34 let dosáhl pouze 6,6 %, přesto byl více než dvojnásobně vyšší než u žen s ukončeným středoškolským vzděláním s maturitou (2,9 %) či trojnásobně vyšší ve srovnání se ženami se základním vzděláním (1,7 %).

I přes relativně vysokou míru rozvodovosti po celá devadesátá léta a rozšiřování preference samostatného bydlení u osob s vyššími příjmy či naopak nemožnost získat samostatné bydlení, např. ve velkých městech u osob s nízkými příjmy, se převažující postavení žen v roli manželek a družek podle stupně dosaženého vzdělání nezměnilo. Pouze u nejméně početné skupiny žen se základním vzděláním způsobil nezvykle vysoký podíl žen žijících v neúplné rodině, že dle dat z let 2002 až 2005 byl podíl žen ve věku 30-34 let v pozici partnerka pouze 66,2 %, u ostatních typů vzdělání se pohyboval kolem 78 %. Počet žen žijících mimo základní nukleární rodinu byl celkově nízký a nedocházelo ani k významné diferenciaci podle stupně dosaženého vzdělání jako např. u osob žijících v samostatné domácnosti.

Tab. 6.3: Postavení žen v cenové domácnosti (%) podle nejvyššího dosaženého vzdělání a vybraných věkových skupin v ČR (průměr let 2002 až 2005)

Nejvyšší dosažené vzdělání	Manželka, družka	Dítě	Jednotlivec	Matka v neúplné rodině	Žena v jiném postavení	Celkem
25-29 let						
Základní ^{*)}	58,8	12,3	2,5	21,3	5,0	100,0
Střední bez maturity	65,5	14,0	2,9	12,1	5,4	100,0
Střední s maturitou	58,1	24,3	6,1	6,0	5,5	100,0
Vysokoškolské	48,9	36,2	6,5	2,3	6,1	100,0
Celkem	59,9	21,2	4,6	8,7	5,6	100,0
30-34 let						
Základní ^{*)}	66,2	9,6	1,7	19,7	2,8	100,0
Střední bez maturity	77,0	3,8	1,5	15,1	2,5	100,0
Střední s maturitou	78,1	4,9	2,9	12,9	1,2	100,0
Vysokoškolské	78,2	7,6	6,6	5,7	1,9	100,0
Celkem	77,3	4,7	2,6	13,5	1,9	100,0

^{*)} včetně neukončené

Zdroj: VŠPS 2002-2005

Nižší věk žen než mužů při vstupu do partnerství se projevil na pozvolném poklesu podílu mužů odcházejících od rodičů ve věku 20-34 let. Ekonomický tlak na zajištění domácnosti či nechuť opouštět rodičovský byt a přicházet o významnou část svých příjmů se projevil především v prvotní fázi u mužů s vyšším vzděláním. Materiální zabezpečení domácnosti a podpora rodičů, kombinovaná s velkým množstvím osobní svobody v soužití s rodiči, nenutí mladé lidi opouštět rodný dům (Galland 1997). Je logické, že rodiče, kteří umožní svým dětem dosáhnout patřičné vzdělání a zabezpečí jejich životní úroveň během studia, zajistí svým dětem i materiální podporu během začátku jejich pracovní kariéry. V tomto případě jde především o nalezení vhodného bydlení, kdy stávající situace na trhu bydlení v České republice znevýhodňuje nové zájemce o bydlení a je například pro mladé rodiny velmi problematická (Večerník 2001). Proto pokud mladí muži mají možnost a nedochází ke konfliktním situacím či nezakládají rodinu při očekávaném narození dítěte, preferují v počáteční fázi společné soužití s rodiči či alespoň jedním rodičem. Ve věku 25-29 let více než 50 % mužů s dosaženým vysokoškolským vzděláním žilo nadále v jedné cenové domácnosti s rodiči, což znamená, že s nimi nejenom žili, ale i společně hospodařili a nevytvářeli dvě separované domácnosti v rámci jednoho bytu. Naopak v tomto věku již necelá jedna třetina mužů s dosaženým základním vzděláním žila v rodičovské domácnosti (31,8 %).

Tab. 6.4: Postavení mužů v cenové domácnosti (%) podle nejvyššího dosaženého vzdělání a vybraných věkových skupin v ČR (průměr let 2002 až 2005)

Nejvyšší dosažené vzdělání	Manžel, druh	Dítě	Jednotlivec	Otec v neúplné rodině	Muž v jiném postavení	Celkem
25-29 let						
Základní ^{*)}	48,6	31,8	7,5	1,5	10,5	100,0
Střední bez maturity	41,1	42,1	6,3	3,5	7,0	100,0
Střední s maturitou	37,3	46,3	9,2	1,9	5,4	100,0
Vysokoškolské	33,2	52,2	8,4	1,9	4,3	100,0
Celkem	40,0	43,6	7,4	2,6	6,4	100,0
30-34 let						
Základní ^{*)}	59,5	19,8	7,9	3,8	9,1	100,0
Střední bez maturity	65,1	18,2	6,9	3,1	6,6	100,0
Střední s maturitou	70,8	13,1	7,7	2,3	6,1	100,0
Vysokoškolské	67,3	14,8	9,9	2,2	5,8	100,0
Celkem	67,0	16,1	7,4	2,8	6,6	100,0

^{*)} včetně neukončené
Zdroj: VŠPS 2002-2005

Podobně jako z dat sčítání se ukázalo, že od třiceti let věku muže se situace radikálně změnila. Muži s ukončeným středoškolským vzděláním s maturitou a vysokoškoláci si již

získali výhodné postavení v rámci své práce a jejich finanční situace byla dostačující pro osamostatnění a založení rodiny. Ve věku 30-34 let jen nepatrné procento takto vzdělaných lidí zůstává ve společné domácnosti s rodiči (méně než 15 % - průměr let 2002-2005). U osob s nižším ukončeným vzděláním už nedochází po prvotní vlně odchodu od rodičů v mladém věku k další významné vlně. Jejich finanční možnosti se často nemění a naopak s požadavky společnosti na zvyšující se kvalifikaci se jejich relativní příjmy mohou i snižovat. Proto je pro tyto "neúspěšné" osoby často jednodušší zůstat i po věku třiceti let u svých rodičů. K tomu přispívá i zmiňovaná vyšší pravděpodobnost rozluky párů s nižším vzděláním, kdy důvodem k rozluce se může stát špatná finanční situace rodiny. Muži se po rozchodu už kvůli své nedobré finanční situaci mohou vracet zpátky k rodičům, a i z tohoto důvodu žila téměř jedna pětina mužů z celkového počtu mužů se základním vzděláním ve věku 30-34 let u svých rodičů (19,8 %).

Klasickým případem rozpadu úplné rodiny je vznik neúplné rodiny v čele s matkou a domácnosti jednotlivce v čele s mužem. Neúplných rodin v čele s mužem je významně méně a nepodílí se na diferenciaci ve formování a rozpadu domácností v závislosti na stupni dosaženého vzdělání. Na vytváření domácností jednotlivců podle této logiky by se měli podílet tedy především muži s nižším vzděláním, neboť u této skupiny osob je pravděpodobnost rozluky partnerství mnohem vyšší. Přesto tomu tak není, a to ze dvou základních důvodů. Nedostatečné finanční prostředky často neumožňují osobám s nižším vzděláním žít v samostatné domácnosti a vrací se zpět do rodičovské domácnosti nebo vytvářejí jiný typ soužití v domácnosti (např. sourozenecká domácnost či domácnost nezaložená na rodinném ani příbuzenském typu soužití).

Další předpoklad vychází z podobné situace v západní Evropě, kde se začal prosazovat nový trend zakládání domácností jednotlivců mladými ženami i muži. Dle Mantinga (2004) mají ovšem ti, co žijí v samostatné domácnosti, vyšší pravděpodobnost, že vstoupí do manželství než ti, co žijí v rodičovské domácnosti. To může znamenat, že mladí lidé odkládají vstup do partnerství s tím, že současná svoboda a volba nezávislého života se stává v jejich mladém věku prioritním cílem. S rostoucím věkem ale jejich "svobodomyšlná duše" ustupuje touze po založení rodiny a dětech.

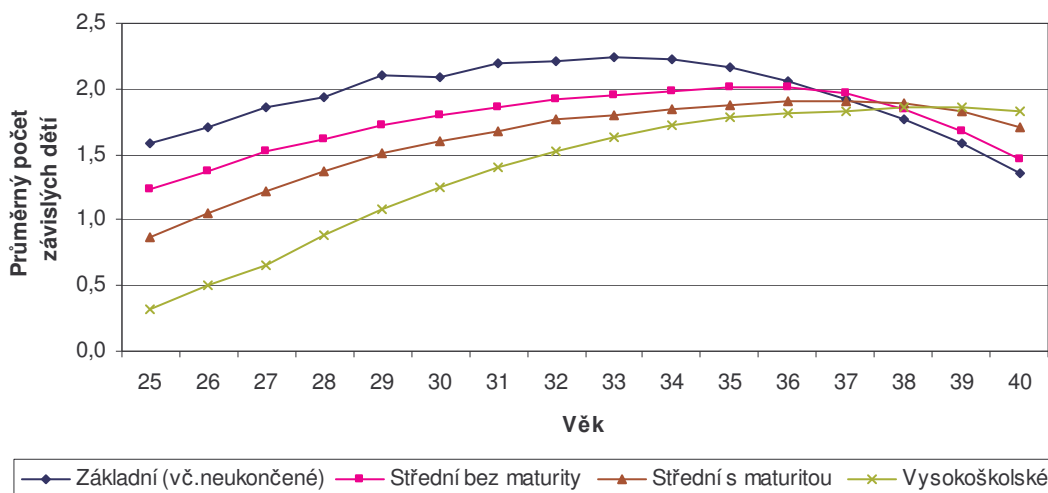
Zůstat po delší čas v rodičovské domácnosti může mít za následek sníženou možnost osamostatnění se. Ve věku 30-34 let (průměr let 2002-2005) byl nejvyšší podíl mužů žijících samotných v domácnosti u vysokoškolsky vzdělaných osob (9,9 %), nejméně naopak u mužů se středním vzděláním bez maturity (6,9 %). V tomto případě se spíše ukázala výlučnost specifického okruhu osob s vysokoškolským vzděláním, kteří i v tomto věku nezakládají

rodinu a věnují se své profesní či vědecké kariéře. Může to být dáno i tím, že možnost jejich kariérního a profesního růstu se koncentruje do určitých lokalit (např. Praha, Brno), proto často nemohou bydlet v rodičovské domácnosti.

6.3. Vliv vzdělání matky či otce na počet závislých dětí v domácnosti

Stupeň dosaženého vzdělání významně ovlivňuje úroveň plodnosti. V České republice byla intenzita plodnosti u všech pozorovaných generací žen negativně korelovaná s výší vzdělání, čím nižší vzdělání, tím vyšší plodnost (Rychtaříková 2003, 2004). Na této diferenciaci se podílí mnoho faktorů. V prvé řadě ženy s vysokoškolským vzděláním se vyznačují vyšší bezdětností (Šalamounová, Nývlt 2004). Vzdělanější ženy přikládají manželství relativně vysokou hodnotu, avšak jeho naplnění, totiž děti, považují výrazně méně často za hlavní smysl a cíl života, než je tomu u nižších vzdělanostních skupin. Obecně se ženy podle dosaženého vzdělání liší v pohledu na ideální počet dětí v rodině. Dvoudětný model považovaly za ideální nejčastěji "prostřední" vzdělanostní kategorie, tzn. ženy se středoškolským vzděláním maturitním či nematuritním. Vysokoškolačky častěji než ženy se středním vzděláním považovaly za ideální jedno dítě a tři děti na úkor dvoudětného modelu (Pikálková 2003). Přestože hodnotily vysokoškolačky význam rodiny ze všech žen nejvýše, byly jedinou skupinou žen, u nichž ideální počet dětí klesl pod hranici 2,0 dítěte (Hamplová 2002). Zmíněný rozpor dokumentuje právě zmiňovaný vyšší podíl mužů i žen ve věku 30-34 let se středoškolským a vysokoškolským vzděláním žijících v úplné rodině a v rámci úplných rodin volí častěji vzdělanější skupiny obyvatel život v sezdaném soužití.

Graf 6.3: Průměrný počet závislých dětí v úplné rodinné domácnosti podle věku manželky, družky a nejvyššího dosaženého vzdělání v ČR k 1.3.2001 (SLDB)

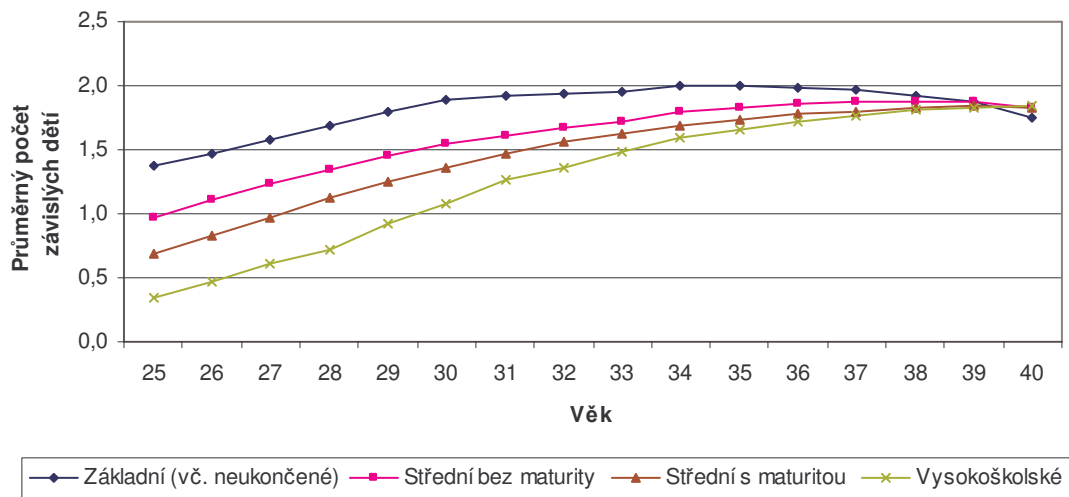
Časování narození dítěte je z velké části způsobeno odlišnou dobou studia u žen se základním vzděláním, středoškolaček a vysokoškolaček (Pikálková 2003). Ukazatel průměrný počet závislých dětí podle typu censové domácnosti není ukazatel přesně vyjadřující úroveň plodnosti podle dosaženého vzdělání, přesto lépe postihuje proces formování a rozpadu domácností. V prvotní fázi se plně projevuje vliv doby studia na počet dětí v úplné rodině dle výsledků SLDB 2001. Nezanedbatelnou měrou sem však vstupuje životní styl a kulturně hodnotové vzorce u jednotlivých skupin žen (Pikálková 2003). Ve věku 30 let matky s dosaženým základním vzděláním činila průměrná hodnota ukazatele počtu závislých dětí v úplné rodině 2,09, se středoškolským vzděláním bez maturity 1,86, se středoškolským vzděláním s maturitou 1,61 a s vysokoškolským vzděláním 1,26. To nelze zdůvodnit pouze odkládáním narození dítěte, ale spíše zaměřením se na profesní kariéru či odkládáním narození dítěte i po uzavření sňatku.

I když je pro ženy s vysokoškolským vzděláním nejsložitější skloubit pracovní a rodinný život a nejvíce odkládají narození dítěte, zmiňuje Joshi (2002), že vysoce vzdělané ženy mají nejnižší peněžní ztrátu z mateřství. To znamená, že brzy po návratu z mateřské či rodičovské dovolené mají stejný plat jako bezdětné. Na druhé straně nemožnost získat stejně dobře placené zaměstnání u méně vzdělaných žen může vést k rozhodnutí setrvávat na rodičovské dovolené a neodkládat narození dalšího dítěte na delší dobu. To potvrzuje fakt, že ženy s vysokoškolským vzděláním se vyznačují častou preferencí "jednodětného" modelu rodiny.

Ačkoliv podle dat sčítání z roku 2001 byly ve věku 25-30 let významné rozdíly v hodnotách průměrného počtu závislých dětí v úplných rodinách podle stupně dosaženého vzdělání ženy, ve věku 40 let a více tomu tak není, a to v důsledku dřívějšího odchodu dětí z rodin matek s nižším vzděláním. Celkové rozdíly ve výsledných hodnotách však byly nepatrné a jen podporují tezi o rozdílech v úrovni plodnosti dle vzdělání. V rámci úplných rodin mají ženy s nižším vzděláním vyšší počet dětí než ženy s vyšším vzděláním.

Ukazatel průměrného počtu závislých dětí v úplné rodině u mužů podle stupně dosaženého vzdělání v podstatě kopíruje trendy popsané u žen. Pokud se ženy a muži liší ve formování a rozpadu domácností podle stupně dosaženého vzdělání, neliší se již svým reprodukčním chováním v rámci úplných rodin.

Graf 6.4: Průměrný počet závislých dětí v úplné rodinné domácnosti podle věku manžela, druha a nejvyššího dosaženého vzdělání v ČR k 1.3. 2001 (SLDB)

Výsledné ukazatele úrovně plodnosti se z výsledků SLDB 2001 a 1991 lišily dle stupně nejvyššího dosaženého vzdělání. Podobně tomu bylo i v detailní analýze zaměřené na věk osoby v čele domácnosti či manželky (družky) a počtu závislých dětí v těchto domácnostech podle dat VŠPS. Z hlediska reprodukční strategie byly „nejúspěšnější“ ženy se základním vzděláním, kde hodnota ukazatele průměrného počtu závislých dětí na jednu úplnou rodinnou domácnost (manželka, družka ve věku 25-44 let) činila v roce 2005 1,7. Se zvyšujícím se stupněm nejvyššího dosaženého vzdělání se hodnoty tohoto ukazatele plynule snižovaly, u žen s ukončeným vysokoškolským vzděláním hodnota zmíněného ukazatele dosahovala pouze 1,37. Tento ukazatel byl ovlivněn nejenom výslednou generační plodností, kde se dle výsledků SLDB ženy s vysokoškolským vzděláním vyznačovaly nejnižší úrovní konečné plodnosti ve věku 45-49 let, ale i trendem odkládání narození prvního dítěte na pozdější dobu. To bylo právě vlastní ženám s vysokoškolským vzděláním.

Z hlediska pohledu muže v čele úplné domácnosti nelze mluvit o výlučnosti mužů s dosaženým stupněm vysokoškolského vzdělání, neboť hodnoty zmíněného ukazatele byly podobné pro manžele (druhy) ve věku 25-44 let v roce 2005 s vysokoškolským vzděláním a středním vzděláním s maturitou či bez maturity (mezi 1,39 až 1,52). Zůstala však výlučnost osob se základním vzděláním, kde hodnota ukazatele průměrného počtu závislých dětí na 1 úplnou rodinnou domácnost ve věku 25-44 let manžele (druha) se základním vzděláním činila 1,78, tedy více než tomu bylo z pohledu manželek (družek) v tom samém věkovém rozpětí.

Tab. 6.5: Průměrný počet závislých dětí v cenové domácnosti podle nejvyššího dosaženého vzdělání osoby v čele domácnosti (manželky, družky) ve věku 25-44 let v ČR v roce 2005

Nejvyšší dosažené vzdělání	Typ cenové domácnosti		
	úplná rodina		neúplná rodina
	manželka (družka)	manžel (druh)	žena v čele domácnosti
Základní ^{*)}	1,70	1,78	1,44
Střední bez maturity	1,58	1,52	1,40
Střední s maturitou	1,46	1,39	1,33
Vysokoškolské	1,37	1,41	1,15
Celkem	1,51	1,47	1,36

^{*)} včetně neukončené
Zdroj: VŠPS 2005

6.4. Shrnutí

Nejvyšší dosažené vzdělání bylo dle mnoha studií určujícím faktorem pro pochopení změn v úrovni plodnosti. Podobně je tomu i v případě pochopení změn ve formování a rozpadu domácností. Na jedné straně se zcela vymykaly ženy a muži s dosaženým základním vzděláním. Ženy s dosaženým základním vzděláním již ve velmi brzkém věku opouštěly rodičovskou domácnost. Medián věku, kdy 50% žen s dosaženým základním vzděláním opustilo rodičovskou domácnost, byl dokonce nižší než 22 let. Brzký odchod od rodičů, založení partnerství a narození dítěte však často vedlo i k následnému rozpadu rodiny. Ženy s nižším vzděláním proto v České republice charakterizoval i život v neúplné rodině. K tomu přispívala i vyšší preference nesezdaných soužití u žen s dosaženým základním vzděláním, která se vyznačují vyšší pravděpodobností rozpadu než tradiční manželství. I muže se základním vzděláním charakterizoval brzký odchod z rodičovské domácnosti, přesto ve věku nad 30 let stále významný počet mužů s dosaženým základním vzděláním zůstával v rodičovské domácnosti. Jestliže na začátku pracovní kariéry se zdály příjmy osob s nízkým vzděláním dostatečné, s přibývajícím počtem let snižovaly přetrvávající nízké příjmy možnost založení vlastní domácnosti.

Osoby s vyšším vzděláním se vyznačovaly tradičnějším rodinným chováním. Muži i ženy se středním vzděláním s maturitou a vysokoškolsky vzdělaní i s ohledem na vyšší počet let strávených na studiu zůstávali delší čas v rodičovské domácnosti, přesto v delším časovém horizontu založili převážně domácnost rodinného typu a jen nepatrný podíl mužů a žen zůstával v rodičovské domácnosti. Pouze ženy s dosaženým vysokoškolským vzděláním se odlišovaly významnější preferencí života v samostatné domácnosti i ve věku 30 let a více. Zde se mohl projevit nesoulad pracovního života se vstupem do partnerství a následným narozením dítěte.

V České republice lze po několik generací najít jednoznačnou souvislost mezi stupněm dosaženého vzdělání ženy a úrovní plodnosti, čím vyšší dosažené vzdělání, tím nižší úroveň plodnosti. I podle ukazatele průměrného počtu dětí v úplné rodinné domácnosti z pohledu manželky (družky) vyplývá jednoznačná závislost mezi stupněm dosaženého vzdělání a výslednými hodnotami tohoto ukazatele. Podobné závěry nelze uplatnit pro srovnání stupně dosaženého vzdělání manžela (druha) a počtu závislých dětí v domácnosti. V tomto případě nelze jednoznačně rozlišit partnery se středním vzděláním s maturitou a bez maturity a muže s vysokoškolským vzděláním. Pouze muži s dosaženým základním vzděláním se vyznačují vyššími hodnotami zmíněného ukazatele.

7. Vztah rodinného a pracovního života

Základní prioritou Výběrového šetření pracovních sil je samozřejmě získat co nejpodrobnější údaje o zaměstnanosti a nezaměstnanosti v České republice. Pro podchycení změn a rozdílů ve formování a rozpadu domácností na základě pracovního statusu jednotlivých osob v domácnosti se právě VŠPS jeví jako zásadní zdroj dat. SLDB se podrobně nezabývá "pracovními" ukazateli. A právě správné zakódování např. jednotlivých zaměstnání či určení, zda osoba je podle národní legislativy (registrace na úřadu práce), či dle mezinárodně uznávané definice (ILO) opravdu nezaměstnaná, handicapuje SLDB jako hlavní zdroj. V případě těchto otázek se projevil chybějící přímý kontakt mezi vyškoleným tazatelem a respondentem v tom smyslu, že byla přímo položena otázka a popřípadě podrobně vysvětlena. K tomu musíme připočítat i relativně vysokou míru nonresponse v SLDB právě u otázek na postavení osoby v zaměstnání či na vykonávané zaměstnání, které se mnoha respondentům mohly zdát příliš osobní. Dalšími výhodami je už zmiňovaná větší aktuálnost dat z VŠPS a pro účely této práce jednoznačněji definované bydliště (obvyklé bydliště).

7.1. Domácnosti podle ekonomické aktivity osob v čele domácnosti

Základní třídění na osoby zaměstnané, nezaměstnané a ekonomicky neaktivní zohledňuje základní přístup jak členit osoby podle jejich pracovního statusu. Jedná se sice o třídění na první pohled jednoduché, ale složité vzhledem k metodickému vyčlenění jednotlivých kategorií. Zaměstnaní jsou podle VŠPS všechny osoby 15 leté a starší, které během referenčního týdne příslušely mezi placené zaměstnané nebo zaměstnané ve vlastním podniku. Pro účely zjišťování je pojem práce interpretován jako práce alespoň po dobu celé 1 hodiny v referenčním týdnu. Nezaměstnaní jsou osoby 15 leté a starší, které ve sledovaném období nebyly zaměstnané, hledaly aktivně práci a byly připraveny k nástupu do práce nejpozději do 14 dnů. Ekonomicky neaktivní byly osoby, které nesplňovaly podmínky zaměstnané či nezaměstnané osoby. Jedná se tedy o zcela jiné pojetí než bylo uplatněno ve sčítání, které vycházelo z rozhodnutí samotného respondenta.

V případě formování domácností z pohledu četnosti jednotlivých typů domácností podle určitých znaků je nutné zmínit základní fakta vysvětlující dosažené výsledky. Ekonomická neaktivita bývá u žen ve věku 25-49 let způsobena především tradičním modelem rodinného chování, kdy žena zůstává na rodičovské dovolené či je osobou v domácnosti. Je třeba zdůraznit, že nárok na rodičovskou dovolenou mají jenom osoby, které byly před nástupem na mateřskou dovolenou v pozici zaměstnance. Z pohledu třídění dle

ekonomické aktivity to však bylo nepodstatné, neboť podobně jako ženy v domácnosti patřily ženy na rodičovské dovolené mezi ekonomicky neaktivní osoby. Ženy na mateřské dovolené jsou naopak řazeny do kategorie zaměstnané osoby, pokud byly před nástupem na mateřskou dovolenou zaměstnané. V daleko menší míře patří mezi ekonomicky neaktivní v tomto věku studentky či invalidní důchodkyně nebo ženy trvalé práce neschopné ze zdravotních důvodů.

Tab. 7.1: Cenové domácnosti podle ekonomické aktivity (délky úvazku) osoby v čele domácnosti či manželky, družky ve věku 25-49 let v ČR v roce 2005

v tis.

Ekonomická aktivita, délka úvazku	Typ cenové domácnosti				Celkem	Neúplná rodina/ úplná rodina	Domácnost jednotlivce/ úplná rodina
	Úplná rodina	Neúplná rodina	Domácnost jednotlivce	Nerodinná domácnost			
Žena v čele cenové domácnosti, partnerka							
Celkem	1382,3	248,5	74,9	3,1	1708,7	0,180	0,054
Zaměstnaní	1002,0	185,3	62,4	2,6	1252,2	0,185	0,062
z toho:							
plný úvazek	917,0	172,5	60,1	2,3	1152,0	0,188	0,066
částečný úvazek	85,0	12,8	2,3	0,3	100,3	0,150	0,027
Nezaměstnaní	92,1	28,6	6,3	0,1	127,1	0,311	0,069
Ekonomicky neaktivní	288,2	34,6	6,1	0,5	329,3	0,120	0,021
Muž v čele cenové domácnosti							
Celkem	1251,2	68,9	161,8	7,2	1489,1	0,055	0,129
Zaměstnaní	1174,8	65,8	137,8	6,5	1384,8	0,056	0,117
z toho:							
plný úvazek	1166,5	64,6	136,0	6,4	1373,5	0,055	0,117
částečný úvazek	8,2	1,2	1,7	0,1	11,2	0,146	0,209
Nezaměstnaní	44,7	1,9	14,3	0,7	61,6	0,042	0,321
Ekonomicky neaktivní	31,7	1,2	9,7	0,1	42,7	0,039	0,307

Zdroj: VŠPS 2005

Nezaměstnanost u žen výsledně vedla často k rozpadu partnerství, naopak ekonomická neaktivita k udržení rodiny. To dosvědčují hodnoty indexu neúplné rodiny versus úplné rodiny u zaměstnaných žen ve věku 25-49 let činila v roce 2005 0,185 u nezaměstnaných žen 0,311 a u žen ekonomicky neaktivních 0,120. Ekonomická neaktivita může způsobovat závislost na jiné osobě s příjmem zabezpečujícím oba dva i jejich děti. Nemusí se jednat pouze o případ partnerského soužití, ale i o koexistenci například dvou sourozenců, či rodiče a jeho dítěte v produktivním věku. Proto není ekonomická neaktivita u žen spojována se vznikem domácností jednotlivců, jejich podíl, respektive poměr k úplným rodinám, byl v roce 2005 u žen ve věku 25-49 let zdaleka nejnižší 0,021, u zaměstnaných žen 0,062. Výsledné hodnoty lze též interpretovat v souvislosti s novým trendem zakládání domácností jednotlivců mladými ženami v rámci participace žen na pracovním trhu (Manting 1994).

Při případném svěřeni dítěte otci hrálo svoji roli např. i ekonomické postavení osob u rozpadajících se rodin. Proto překvapivě z pohledu muže byla hodnota indexu srovnávající neúplné a úplné rodiny vyšší u zaměstnaných mužů, neboť pravděpodobnost svěřeni dítěte otci, který inklinuje ke ztrátě zaměstnání, byla významně nižší. Ekonomická neaktivita mužů byla ve věku 25-49 let méně častá, vezmeme-li v potaz, že srovnáváme osoby v čele domácnosti. Absolutní počet ekonomicky neaktivních žen v čele domácnosti (v případě úplných rodin - manželky či družky) ve věku 25-49 let činil v roce 2005 celkem 329,3 tis., v případě mužů pouze 42,7 tis. Příčina ekonomické neaktivity byla u mužů zcela jiná, jednalo se často o studenty, kteří si dosud nenašli zaměstnání, přesto měli prostředky na placení nájmu. To se promítlo ve výrazném zastoupení domácností jednotlivců, kde pouhé tři úplné rodiny připadaly na jednu domácnost jednotlivce, srovnáme-li ve věku 25-49 let muže ekonomicky neaktivní v čele domácnosti. Nepatrně vyšších hodnot dosahoval zmíněný index u nezaměstnaných mužů, kde se projevil již zmíněný efekt rozpadu rodiny na neúplnou rodinu v čele s ženou a na domácnost jednotlivce v čele s mužem. Z toho plyne, že nejnižší, a to významně, byl u zaměstnaných mužů (index v roce 2005 roven hodnotě 0,117).

7.2. Ekonomická aktivita osob v domácnosti

V analýze podle ekonomické aktivity respondenta se zřetelně ukazuje význam změn ve formování a rozpadu domácností v třídění podle pohlaví. Ačkoliv růst ekonomické nezávislosti žen v západní Evropě přispěl ke zvyšování míry zaměstnanosti u žen, zůstal stále významný rozdíl mezi mírou zaměstnanosti žen a mužů ve většině evropských zemí. Mezi země s vysokou mírou zaměstnanosti žen patří skandinávské země, naopak Itálie a Španělsko se vyznačují nízkou participací žen na pracovním trhu (Lesthaeghe, Willems 1999). V České republice začátek devadesátých let znamenal přelom při charakterizování změn ve formování a rozpadu domácností, ne však z pohledu, že by vyšší možnost realizace v zaměstnání zapříčinila vyšší míru zaměstnanosti žen v České republice, která byla již před rokem 1989 velmi vysoká. Vyšší míra zaměstnanosti mužů je zvláště u mladých osob dána rodičovskou dovolenou, která je v České republice stále v drtivé většině případů využívána především matkou, jen v malém počtu případů otcem dítěte.

Převažující důvod ekonomické neaktivity bude jiný u žen ve věku 25-34 let (rodičovská dovolená) a u mužů (např. ekonomická neaktivita z důvodu dalšího studia). Při zřejmé korelaci mezi vstupem do partnerství a narozením dítěte a při předpokladu, že ekonomická neaktivita u žen ve věku do 35 let je zapříčiněna nástupem na rodičovskou

dovolenou, lze interpretovat nízký relativní podíl žen ekonomicky neaktivních ve vztahu dítě k osobě v čele cenové domácnosti, jako předpokládaný. Spojitost mezi nezaměstnaností a stupněm dosaženého vzdělání má za následek, že zaměstnané ženy nejdéle odkládají odchod z rodičovské domácnosti. Ve věku 25-29 let zůstávalo u rodičů ještě 28,9 % zaměstnaných žen, ale pouze 18,6 % nezaměstnaných žen a 9,3 % žen ekonomicky neaktivních (průměr let 2002 až 2005).

Tab. 7.2: Postavení žen v cenové domácnosti (%) podle jejich ekonomické aktivity, délky úvazku za vybrané věkové skupiny v ČR (průměr let 2002-2005)

Ekonomická aktivita	Manželka, družka	Dítě	Jednotlivec	Matka v neúplné rodině	Žena v jiném postavení	Celkem
25-29 let						
Zaměstnaná	51,7	28,9	7,0	7,2	5,2	100,0
z toho:						
plný úvazek	50,6	30,0	7,2	7,1	5,0	100,0
částečný úvazek	65,8	14,6	3,6	8,5	7,5	100,0
Nezaměstnaná	51,3	18,6	4,0	19,5	6,5	100,0
Ekonomicky neaktivní	74,8	9,3	1,0	8,8	6,0	100,0
Celkem	59,9	21,2	4,6	8,7	5,6	100,0
30-34 let						
Zaměstnaná	75,0	5,7	3,6	13,7	2,0	100,0
z toho:						
plný úvazek	74,1	6,1	3,8	14,0	2,0	100,0
částečný úvazek	82,7	2,9	1,7	11,3	1,5	100,0
Nezaměstnaná	67,9	3,8	1,0	25,1	2,1	100,0
Ekonomicky neaktivní	85,9	2,5	0,6	9,3	1,8	100,0
Celkem	77,3	4,7	2,6	13,5	1,9	100,0

Zdroj: VŠPS 2002-2005

Růst individualismu a nezávislosti žen je dáván do souvislosti s participací žen na pracovním trhu. Tradiční model brzkého vstupu do manželství a narození dítěte nahrazuje rostoucí důraz na seberealizaci a především svobodu a nezávislost jedince (Hamplová 2002). Ekonomická nezávislost ženy a možnost hospodaření v samostatné domácnosti jsou úzce spojeny s finančními prostředky, které zmíněné umožňují. Trvalé zaměstnání se stává základním předpokladem pro zajištění financování samostatné domácnosti. Nízké relativní zastoupení nezaměstnaných žen (4,0 %) a žen ekonomicky neaktivních (1,0 %) žijících samostatně ve věku 25-29 let bylo v přímém kontrastu s výrazně vyšším relativním zastoupením samostatně žijících zaměstnaných žen (7,2 %).

Devadesátá léta minulého století byla charakteristická mimořádně rychlým poklesem podílu osob pracujících v nejmladším produktivním věku 15-24 let (Mejstřík, Holý 2006). Zvyšující se nároky na získání zaměstnání umožňující jedinci získat finanční prostředky na

zabezpečení rodiny či koupi bytu „nutily“ jedince pokračovat ve svém studiu na vysoké škole. Samozřejmě rozhodnutí studovat není motivováno jenom tímto stimulem, atraktivita vysokoškolského „svobodného“ života se může také podílet na rozhodnutí pokračovat po dosažení středoškolského vzdělání ve studiu na vysoké škole. Tíživější situace na pracovním trhu zvláště na konci devadesátých let minulého století a na začátku nového tisíciletí se vyznačovala i tím, že středoškolské pozice začaly zaujímat osoby s dosaženým vysokoškolským vzděláním. Výsledkem těchto trendů byla i zvyšující se úroveň nezaměstnanosti osob ve věku do 25 let.

Dalším rysem vývoje nezaměstnanosti byla i významná pozice osob dlouhodobě nenacházejících práci. Obecně dva z pěti uchazečů o zaměstnání čekali na novou práci více než rok. Ve společnosti stále vidící v muži živitele zabezpečujícího blahobyt rodiny to znevýhodňovalo muže na „partnerském trhu“. Nízký podíl mužů na rodičovské dovolené, nižší úroveň zaměstnanosti žen, vyšší úroveň nezaměstnanosti žen i stále značný rozdíl ve výdělcích (měřeno jak průměrnou mzdou, tak i přesnějším mediánem) dosvědčovaly významnější roli mužů při zajištění finanční nezávislosti rodiny. Pozice muže dle ekonomické aktivity se tedy poněkud liší od pozice ženy často již při prvotní změně, tedy při odchodu z rodičovské domácnosti. Jistota příjmu zabezpečujícího dostatečné finanční prostředky se projevila na vyšším podílu zaměstnaných mužů zakládajících novou domácnost. Tento jev patrný již ve věkové skupině 25-29 let, se pak nejvýrazněji projevil ve věkové skupině 30-34 let. Rozdíl v podílu osob opouštějících rodičovskou domácnost v závislosti na ekonomické aktivitě muže ve věku 30-34 let byl značný. Ve věku 30-34 let zůstávalo v rodičovské domácnosti 14,7 % zaměstnaných mužů, 27,4 % nezaměstnaných mužů a 48,3 % mužů ekonomicky neaktivních (průměr let 2002-2005). Potvrdilo se, že být nezaměstnaný není převážně důsledkem hledání si nové výhodnější práce, ale spíše vyjadřuje sociální status dotyčného, který se není schopen přizpůsobit novým ekonomickým a společenským poměrům.

Finanční zajištění z pracovní aktivity či aktivit přináší i volbu, zda nezvolit "svobodnější" variantu života v samostatné domácnosti. Podle výsledků za věk 25-29 let a 30-34 let nevyplývá, že by formování domácností jednotlivců bylo pravděpodobnější u zaměstnaných mužů. Nestabilita manželství v rodinách, kde muž není schopen zajistit základní finanční zabezpečení rodiny, přispívá k rozpadu rodiny a při svěřením dětí matce vzniká významný počet domácností jednotlivců mužů (z důvodu rozpadu partnerství). Ve věku 30-34 let žilo v samostatné domácnosti 7,3 % zaměstnaných mužů, ale 9,7 % nezaměstnaných mužů a 9,5 % mužů ekonomicky neaktivních (průměr let 2002-2005). Je též

nutné zmínit, že ve věku 25-34 let bylo ekonomicky neaktivních jen nevýznamné procento mužů, navíc důvody ekonomické neaktivity mohou být různé (studium, rodičovské dovolená, invalidní důchod). Nelze tuto skupinu tudíž jednoznačně definovat a tím pádem ani analyzovat.

Tab. 7.3: Postavení mužů v cenové domácnosti (%) podle jejich ekonomické aktivity a délky úvazku za vybrané věkové skupiny v ČR (průměr let 2002-2005)

Ekonomická aktivita	Manžel, druh	Dítě	Jednotlivec	Otec v neúplné rodině	Muž v jiném postavení	Celkem
25-29 let						
Zaměstnaný	42,7	40,9	7,3	3,0	6,2	100,0
z toho:						
Plný úvazek	42,8	40,9	7,2	3,0	6,2	100,0
částečný úvazek	35,4	37,7	19,3	3,5	4,1	100,0
Nezaměstnaný	26,3	53,3	10,6	0,4	9,5	100,0
Ekonomicky neaktivní	12,4	74,7	5,5	0,2	7,3	100,0
Celkem	40,0	43,6	7,4	2,6	6,4	100,0
30-34 let						
Zaměstnaný	68,6	14,7	7,3	2,9	6,5	100,0
z toho:						
Plný úvazek	68,6	14,7	7,2	3,0	6,5	100,0
částečný úvazek	66,6	14,7	10,2	2,4	6,0	100,0
Nezaměstnaný	53,3	27,4	9,7	0,7	8,9	100,0
Ekonomicky neaktivní	33,8	48,3	9,5	1,2	7,2	100,0
Celkem	67,0	16,1	7,4	2,8	6,6	100,0

Zdroj: VŠPS 2002-2005

Výběrové šetření pracovních sil samozřejmě umožňuje další podrobnější třídění jednotlivých kategorií ekonomické aktivity. Nízký počet ekonomicky neaktivních mužů ve věku zakládání nových domácností však snižuje vypovídací schopnost podrobnějšího třídění jednotlivých důvodů ekonomické neaktivity. Rodičovská dovolená jako převažující důvod ekonomické neaktivity u žen do věku 40 let již navíc dopředu předznamenává charakter těchto domácností. Sociální status nezaměstnaných mužů i žen je vcelku jednoznačný. Základní kritérium členící nezaměstnané podle doby, kdy si dotyčná osoba nenašla práci a rozlišení krátkodobé a dlouhodobé nezaměstnanosti není zcela výstižné. Dopředu nevíme zda osoba, která ztratila zaměstnání v nedávné době, si jej v brzké době najde. Navíc ve srovnání s počty zaměstnaných jde pořád o minoritní skupinu, v detailním třídění nezaměstnaných osob bychom se nevyvarovali problému statistické významnosti takto získaných dat.

7.3. Ekonomická aktivita osob v domácnosti podle délky úvazku

Délka úvazku vyjadřující míru intenzity práce u zaměstnaných osob doplňuje třídění osob podle ekonomické aktivity. Úvazek na zkrácenou dobu lze vidět jako mezistupeň mezi ekonomickou aktivitou a ekonomickou neaktivitou. Ve vyspělých státech Evropy se silným sociálním zabezpečením rodin se možnost volby částečného úvazku především pro ženy starající se alespoň o jedno dítě stává prioritou rodinné politiky konkrétního státu. Vysokým podílem částečných úvazků k celkovému počtu všech úvazků se vyznačují severské státy Evropy, ale i např. liberální Nizozemsko. Ve Velké Británii a Holandsku se stalo spojení péče o děti a práce na částečný úvazek (family friendly employment) součástí oficiální politiky státu, zvláště v případě pokud se o dítě stará samotná matka (Hakim 2003).

Ekonomická realita v ČR vyžaduje druhý příjem (Hamplová 2001). Česká republika se tedy naopak vyznačuje nízkým podílem osob pracujících na částečný úvazek. Důvody lze hledat jednak v nižších relativních mzdách ve srovnání se západní Evropou, kdy si žena nemůže dovolit pracovat pouze na částečný úvazek, aby nezapříčinila „zchudnutí“ rodiny, ale i v celkovém nedostatku prací na částečný úvazek v České republice. Podle metodiky VŠPS se práce na plnou (plný úvazek) a zkrácenou dobu (částečný úvazek) rozlišuje na základě spontánní odpovědi respondenta. Zásadním rozdílem u částečných úvazků oproti plné pracovní době je skutečnost, že zaměstnanci s kratší pracovní dobou náleží mzda odpovídající této kratší pracovní době.

Rozlišit zda jde o částečné úvazky z důvodu rodinných povinností či nemožnosti najít vhodné zaměstnání lze buď využitím dalších otázek ve VŠPS či nepřímo na základě postavení osoby v čele domácnosti. Dle převažujícího počtu žen ve vztahu manželka, družka k osobě v čele domácnosti u žen pracujících na částečný úvazek lze jednoznačně určit za příčinu částečného úvazku vlastní volbu ženy z důvodu péče o rodinu. Jen zcela nepatrný počet žen pracujících na částečných úvazek ve věku 30-34 let (průměr let 2002-2005) byl například ve vztahu k osobě v čele domácnosti dítě (2,9 % oproti 6,1 % u úplných úvazků). Ekonomická závislost na práci na plném úvazku dokumentuje i relativně nízký podíl žen žijících samostatně se závislým dítětem z celkového počtu žen pracujících na částečný úvazek (pouze 11,3 % oproti 14,0 % u úplných úvazků), přičemž v jejich situaci se jeví práce na částečný úvazek jako nejvhodnější. Nevýznamný počet mužů pracujících na částečný úvazek neumožňuje detailnější analýzy.

7.4. Vliv ekonomické aktivity matky či otce na počet závislých dětí v domácnosti

Narození dítěte vedlo v dřívějších dobách v rodině k přijetí role ženy jako osoby v domácnosti. Rozvoj sociálního státu a růst emancipace žen po druhé světové válce přinesl změny chápání tradiční rodiny. Na jedné straně sociální stát umožňoval v řadě států ženám zůstat v domácnosti, na druhé straně začaly ženy upřednostňovat rychlý návrat do práce, ať už čistě z finančních důvodů či kvůli pokračování profesní kariéry. Celkový růst participace žen na pracovním trhu celkově, byl tedy doprovázen i růstem zaměstnanosti žen s malými dětmi (Torr, Short 2004). K vyšší zaměstnanosti žen přispělo i zvyšování úrovně rozvodovosti, která přinesla nucenou orientaci matek s malými dětmi na placené zaměstnání (Šťastná 2006).

Tab. 7.4: Průměrný počet závislých dětí ve vybraných typech cenových domácností podle ekonomické aktivity a délky úvazku osoby v čele domácnosti (manželky, družky) ve věku 25-44 let v ČR v roce 2005

Ekonomická aktivita, délka úvazku	Typ cenové domácnosti		
	Úplná rodina		Neúplná rodina
	manželka (družka)	manžel (druh)	žena v čele domácnosti
Zaměstnaní	1,41	1,46	1,28
z toho:			
Plný úvazek	1,39	1,46	1,28
částečný úvazek	1,65	1,16	1,26
Nezaměstnaní	1,58	1,68	1,53
Ekonomicky neaktivní	1,77	1,56	1,56

Zdroj: VŠPS 2005

Přesto je zřejmé, že narození dítěte vede ke zvyšování pravděpodobnosti odchodu z práce u žen ve věku 25-44 let. Narození dítěte, zvláště dětí vyššího pořadí, vedlo ke snižování podílu zaměstnaných žen, a to ze dvou hlavních důvodů. Ženy s vyšším počtem dětí obtížněji hledají místo na pracovním trhu a stávají se nezaměstnanými či zcela upřednostní rodinný život nad pracovním. Naopak vyšší úroveň bezdětnosti je často spojena s kariérem uplatněním žen, kdy ženy odmítají skloubit rodinný a pracovní život (Pikálková 2003). To lze částečně doložit hodnotami průměrného počtu závislých dětí v úplných rodinných domácnostech podle ekonomické aktivity žen, když hodnoty zmíněného ukazatele byly v roce 2005 významně nižší u zaměstnaných žen ve věku 25-44 let (1,41) než u ekonomicky neaktivních žen (1,77). Zmíněná nižší pravděpodobnost získání zaměstnání u žen vychovávajících děti mohla vést k vyšší hodnotě zmíněného ukazatele u nezaměstnaných žen (1,58) ve věku 25-44 let. Nelze však pominout fakt nižší

pravděpodobnosti žen se základním vzděláním najít si zaměstnání a zároveň vyšší úroveň plodnosti žen se základním vzděláním. Tyto faktory spolu úzce souvisí a přispívají k odlišným výsledkům, ať už analyzujeme rodinné chování z pohledu ekonomické aktivity či nejvyššího ukončeného vzdělání.

Z pohledu manžela (druha) se tradiční pohled zaměstnaného živitele rodiny, který je schopen uživit rodinu s více dětmi, nepromítl do vyššího počtu závislých dětí v těchto rodinách. K podobnému závěru se přiklání i publikace „Vztah rodinného a pracovního života (podle výsledků ad hoc modulu 2005 výběrového šetření pracovních sil)“. Naopak v průměru výrazně vyšší počet závislých dětí žil u nezaměstnaných manželů či druhů, jak bylo zřejmé z hodnot průměrného počtu závislých dětí v úplných rodinných domácnostech v čele s mužem ve věku 25-44 let (1,46 zaměstnaní, 1,68 nezaměstnaní, 1,56 ekonomicky neaktivní).

I při nízké preferenci částečných úvazků se projevila silná závislost volby tohoto úvazku v závislosti na počtu dětí v rodině. Manželky (družky) pracující na částečný úvazek ve věku 25-44 let dosahovaly v roce 2005 vyšší hodnoty ukazatele průměrného počtu závislých dětí v domácnosti než manželky (družky) pracující na plný úvazek (1,65 versus 1,39).

7.5. Domácnosti s přihlédnutím k počtu závislých dětí podle vykonávaného zaměstnání osob v čele domácnosti

Relativní struktura jednotlivých sektorů národního hospodářství v ČR se i přes dramatické změny po roce 1989 přiblížila relativní struktuře vyspělých evropských států jen poklesem významu primárního sektoru. Snížení počtu zaměstnaných kvalifikovaných dělníků v zemědělství a lesnictví bylo výsledkem všeobecného poklesu zaměstnanosti v primárním sektoru (Holý, Mejstřík 2006). Podle podílu pracujících ve službách však byla Česká republika na úrovni stavu typického pro vyspělé země v sedmdesátých letech. Česká republika se i nadále ve srovnání s EU vymykala vysokým procentem osob zaměstnaných v průmyslu a stavebnictví (Machonin, Gatnar, Tuček 2000). Sektory národního hospodářství lze vymezit v rámci třídění dle odvětvové klasifikace ekonomických činností (OKEČ), přesto pro tuto práci je vhodnější třídění podle klasifikace zaměstnání (KZAM). V rámci této klasifikace lze jednoznačně definovat zaměstnání např. s nízkými nároky na kvalifikaci či profese kvalifikovaných dělníků v průmyslových podnicích či tzv. duševní práce. Pro potřeby vymezení skupin lišících se svým postojem k zakládání a rozpadu domácnosti se jeví tento přístup nejvhodnější.

V rámci této analýzy byly spojeny třídy 1 (zákonodárci, vedoucí a řídicí pracovníci) a 2 (vědečtí a odborní duševní pracovníci) ve spojenou třídu **vedoucí a odborní pracovníci**, dále 4 (nižší administrativní pracovníci (úředníci) a 5 (provozní pracovníci ve službách a obchodu) ve spojenou třídu **nižší administrativní pracovníci**, dále 6 (kvalifikovaní dělníci v zemědělství, lesnictví a v příbuzných oborech), 7 (řemeslníci a kvalifikovaní výrobci, zpracovatelé, opraváři), 8 (obsluha strojů a zařízení) ve spojenou třídu **dělnické a řemeslnické profese**. Samostatně zůstaly třídy 3 (**techničtí, zdravotničtí a pedagogičtí pracovníci**) a třída 9 (**pomocní a nekvalifikovaní pracovníci**). Sumarizování jednotlivých zaměstnání do základních tříd ctí základní rozlišovací přístup dle zaměření práce a nutnosti kvalifikace pro dané zaměstnání, ale i zda se jedná převážně o manuální či duševní zaměstnání.

Obecně platí, že příslušnost k určitému zaměstnání (v tomto případě do tříd zaměstnání) „předurčuje“ rodinné chování. Rozdíly nelze interpretovat tak jednoznačně, jako například u analýz podle nejvyššího ukončeného vzdělání, neboť celkové rozdíly např. v hodnotách indexu neúplných versus úplných rodin byly významně nižší. Celkově méně náchylné k rozpadu úplné rodiny byly ženy, které zastávaly převážně duševní práce či práce vyžadující vyšší kvalifikaci a dále ženy pracující ve zdravotnictví a školství. V těchto profesích byl podíl neúplných rodin k úplným rodinám z pohledu žen v čele domácnosti (manželky či družky) ve věku 25-49 let nejnižší (hodnota indexu dosahovala v roce 2005 0,175 shodně u tříd vedoucí a odborní pracovníci, techničtí, zdravotničtí a pedagogičtí pracovníci). Ženy v zaměstnáních nevyžadujících vysokou kvalifikaci se naopak vyznačovaly vysokým zastoupením v neúplných rodinách a relativně vyšším počtem závislých dětí v domácnosti. Do takto vymezené kategorie patřily ženy v třídách nižší administrativní pracovníci a pomocní a nekvalifikovaní pracovníci.

Partnerství mužů v zaměstnáních s nízkou kvalifikací (pomocní a nekvalifikovaní pracovníci), a tím pádem i s nízkým finančním ohodnocením, se podobně jako u žen nevyznačovala vysokou stabilitou. V roce 2005 ve věku 25-49 let muže v čele cenové domácnosti připadalo na tuto třídu přibližně pět domácností jednotlivců na jednu úplnou rodinu (0,190), u zaměstnaných v ČR to bylo pouze devět domácností jednotlivců na jednu úplnou rodinu (0,117) a i podíl neúplných rodin v čele s mužem byl ve zmíněné třídě vyšší. Zcela opačně podle relativního zastoupení úplných rodin se nejvýznamněji vyprofilovali muži v pozicích s vysokou kvalifikací či vysokým platovým ohodnocením (vedoucí a odborní pracovníci), kde připadalo přibližně 10 úplných rodin na jednu neúplnou rodinu (0,111).

Tab. 7.5: Censové domácnosti podle vykonávaného zaměstnání (KZAM) osoby v čele domácnosti či manželky, družky ve věku 25-49 let v ČR v roce 2005

v tis.

Zaměstnání (KZAM)	Typ censové domácnosti				Celkem	Neúplná rodina/ úplná rodina	Domácnost jednotlivce/ úplná rodina
	Úplná rodina	Neúplná rodina	Domácnost jednotlivce	Nerodinná domácnost			
Žena v čele censové domácnosti, partnerka							
Celkem	1002,0	185,3	62,4	2,6	1252,2	0,185	0,062
z toho:							
vedoucí a odborní pracovníci	169,0	29,5	16,8	0,6	217,1	0,175	0,099
techničtí, zdravotničtí a pedagog. pracov.	279,6	49,0	16,6	0,5	345,7	0,175	0,059
nižší administrativní pracovníci	304,2	60,5	18,4	0,7	383,8	0,199	0,060
dělnické a řemeslnické profese	155,0	28,1	6,2	0,6	189,9	0,182	0,040
pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	93,1	18,1	4,0	0,2	115,5	0,194	0,043
Muž v čele censové domácnosti							
Celkem	1174,8	65,8	137,8	6,5	1384,8	0,056	0,117
z toho:							
vedoucí a odborní pracovníci	225,1	7,9	24,9	1,4	267,5	0,035	0,111
techničtí, zdravotničtí a pedagog. pracov.	226,7	8,9	27,0	0,7	263,2	0,039	0,119
nižší administrativní pracovníci	113,9	7,7	18,3	0,8	140,7	0,068	0,160
dělnické a řemeslnické profese	562,2	36,4	59,6	3,4	661,6	0,065	0,106
pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	39,0	4,5	7,4	0,2	51,2	0,116	0,190

Zdroj: VŠPS 2005

Z pohledu počtu dětí v rodině se během let 2002 až 2005 vymezovaly ženy v třídě vedoucí a odborní pracovníci, neboť více upřednostňovaly pracovní život před rodinným životem. Tento fakt lze právě vyzorovat v průběhu posledních let, neboť například ještě v roce 2002 se ženy ve třídě vedoucí a odborní pracovníci významně nelišily od ostatních tříd klasifikace zaměstnání, porovnáme-li hodnoty ukazatele průměrného počtu závislých dětí na jednu domácnost. V roce 2002 činila hodnota tohoto ukazatele u manželek (družek) ve věku 25-44 let ve zmíněné sloučené třídě zaměstnání 1,48 (zaměstnaní v celé ČR 1,46), v roce 2005 pouze 1,33 (zaměstnaní v celé ČR 1,41).

Vzhledem k širšímu věkovému ohraničení (25-44 let) lze za příčinu tohoto poklesu částečně považovat i „mládnutí“ osob například ve vedoucích funkcích, ale ne do takové míry, aby to mohlo zpochybnit stále větší důraz na pracovní kariéru u žen zastávajících významné pracovní posty. To potvrzuje podrobnější věkové členění (průměr let 2002-2005), kdy i ženy ve věku 30-34 let se ve sloučené třídě vedoucí a odborní pracovníci vyznačovaly nižšími hodnotami ukazatele průměrného počtu závislých dětí na jednu domácnost (1,41 versus 1,58 za všechny zaměstnané ženy).

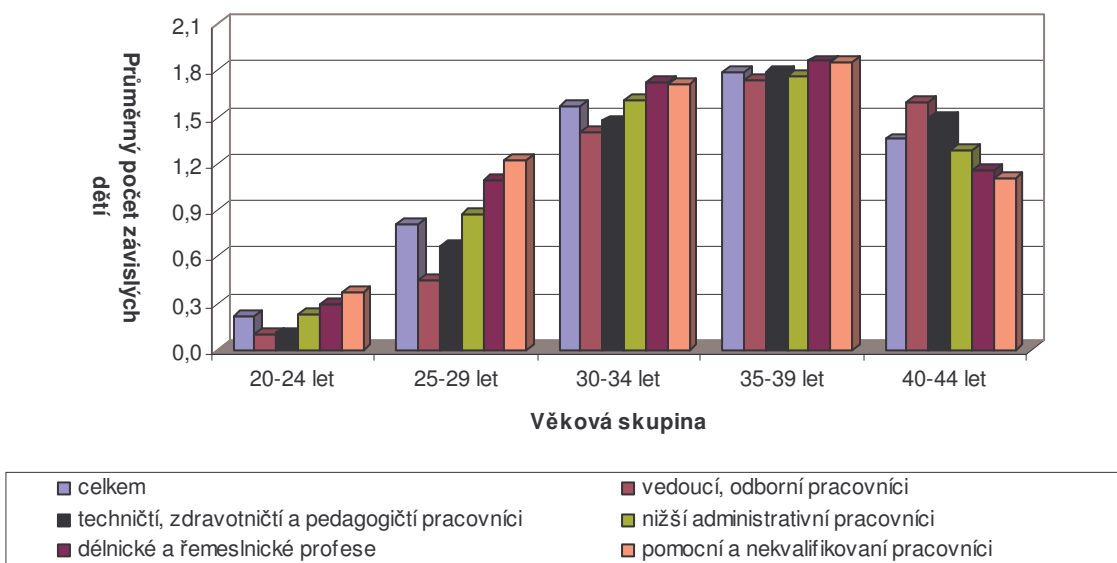
Tab. 7.6: Průměrný počet závislých dětí v úplných rodinách podle zaměstnání (KZAM) manželky či družky ve věku 25-44 let v ČR (2002-2005)

Zaměstnání (KZAM)	2002	2003	2004	2005	Index 2005/2002
Vedoucí a odborní pracovníci	1,48	1,42	1,35	1,33	0,898
Techničtí, zdravotničtí a pedagog. pracov.	1,45	1,41	1,42	1,41	0,978
Nižší administrativní pracovníci	1,41	1,43	1,42	1,41	1,000
Dělnické a řemeslnické profese	1,50	1,48	1,47	1,45	0,972
Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	1,52	1,46	1,46	1,50	0,985
Celkem zaměstnaní	1,46	1,43	1,42	1,41	0,970

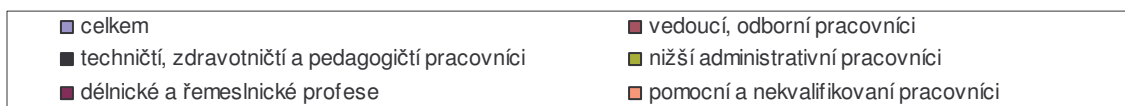
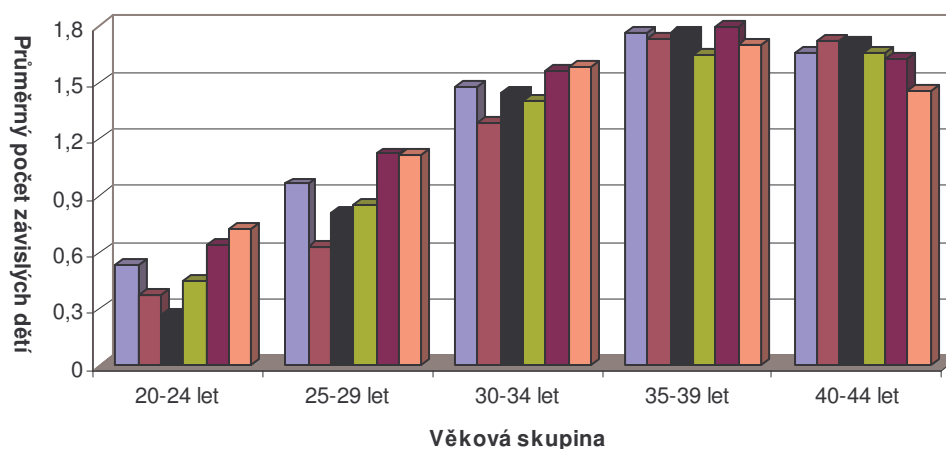
Zdroj: VŠPS 2002-2005

Ženy ve vedoucích a odborných funkcích lze charakterizovat i relativně vysokým podílem domácností jednotlivců, kdy ženy odkládaly partnerský život na pozdější dobu nebo vzhledem k výši svého výdělku nepreferovaly společné partnerské soužití. Hodnota indexu srovnávající domácnosti jednotlivců a úplné rodiny činila u zaměstnaných žen ve věku 25-49 let v roce 2005 0,062, u žen ve zmíněných zaměstnáních (třída vedoucí a odborní pracovníci) 0,099. Z výsledků těchto dat nelze souhlasit s hypotézou, že by z pohledu žen byly za klesající úrovní plodnosti převážně špatné podmínky bydlení, finanční zátěž vyplývající z výchovy dětí a nezaměstnanost (Čákiová 1999). Tyto závěry charakterizují ženy převážně na nižších pracovních pozicích, ne však ve třídě vedoucí a odborní zaměstnanci, kde se předpokládá významně vyšší finanční příjem než u ostatních tříd klasifikace zaměstnání.

Graf 7.1: Průměrný počet závislých dětí v úplných rodinných domácnostech podle vykonávaného zaměstnání a věku manželky, družky v České republice (VŠPS -průměr let 2002-2005)

Graf 7.2: Průměrný počet závislých dětí v úplných rodinných domácnostech podle vykonávaného zaměstnání a věku manžela, druha v České republice (VŠPS - průměr let 2002-2005)

7.6. Osoby podle postavení v domácnosti a vykonávaného zaměstnání

Detailní třídění zaměstnaných dle jejich zaměstnání zcela potvrzuje význam finančních prostředků pro odchod dětí od rodičů. Konkrétně se to projevuje na příkladu nekvalifikovaných pracovníků - mužů. Ačkoliv zaměstnanci pracující na pozicích nevyžadujících vysokou úroveň vzdělanosti získávali mzdu převážně již v mladém věku, nezapříčinilo to relativně brzký odchod z rodičovské domácnosti. Ve věkové skupině 25-29 let neinklinovali muži vykonávající nekvalifikovanou práci ve větší míře k založení vlastní domácnosti. Naopak nízké příjmy v zaměstnáních nevyžadujících vysokou kvalifikaci nedovolovaly velké části pracujících mužů odejít od rodičů a postavit se na vlastní nohy. I ve věku 30-34 let pětina mužů pracujících na nekvalifikované pozici nadále žila u svých rodičů. Pokud ovšem profese vyžadovala jistou kvalifikaci, nelze pak jednotlivým třídám KZAM přiřadit vzorec chování odlišných od ostatních tříd KZAM. Za předpokladu, že muži měli kvalifikovanou práci, za kterou byly v rámci podmínek v daném oboru a kraji odměněni, profesní specializace nehrála z pohledu muže již podstatnou roli ve formování a rozpadu domácností.

Samozřejmě k jiným závěrům se dostaneme, vyčleníme-li podobným způsobem ženy podle jejich zaměstnání. Navíc co se týče nekvalifikovaných pracovníků, ve srovnání s muži byla jejich strategie založení domácnosti zcela odlišná. Potvrzuje se, že finanční příjem žen není podstatný pro nalezení partnera a osamostatnění se od rodičů. Ženy pracující

v zaměstnáních nevyžadujících kvalifikaci odcházely v porovnání s ostatními zaměstnanými ženami od rodičů nejdříve a to i ve věku 30-34 let, kdy pominul efekt delší školní docházky u zaměstnaných žen, které strávily více let zvyšováním si své kvalifikace. V tomto věku zůstávalo v rodičovské domácnosti z celkového počtu žen ve třídě pomocní a nekvalifikovaní pracovníci jenom 4,1 % žen (průměr let 2002-2005), u všech zaměstnaných žen to bylo 5,7 %. Ženy pracující na nekvalifikovaných pracovních pozicích zpravidla netoužily po kariéře a samy se spíše viděly v budoucnu v rodičovské pozici a lze předpokládat, že v kontrastu rodinného a pracovního života si v budoucnu zvolí možnost co nejdéle zůstat na rodičovské dovolené.

Tab. 7.7: Postavení osob v cenové domácnosti (%) podle jejich vykonávaného zaměstnání (KZAM) ve věku 30-34 let v ČR (průměr let 2002 až 2005)

Zaměstnání (KZAM)	Partner, partnerka	Dítě	Jednotlivec	Matka (otec) v neúplné rodině	Osoba v jiném postavení	Celkem
Žena						
Celkem zaměstnaní	75,0	5,7	3,6	13,7	2,0	100,0
z toho:						
vedoucí a odborní pracovníci	74,0	7,9	7,3	8,9	1,9	100,0
techničtí, zdravot. a pedagog. prac.	76,3	5,3	4,3	13,3	0,8	100,0
Nižší administrativní pracovníci	74,1	6,1	2,8	15,0	1,9	100,0
dělnické, řemeslnické profese	75,4	4,5	1,6	15,3	3,1	100,0
pomocní a nekvalifikovaní prac.	75,9	4,1	2,1	14,8	3,1	100,0
Muž						
Celkem zaměstnaní	68,6	14,7	7,3	2,9	6,5	100,0
z toho:						
vedoucí a odborní pracovníci	69,2	12,8	8,6	2,6	6,8	100,0
techničtí, zdravot. a pedagog. prac.	72,2	11,6	8,2	1,9	6,1	100,0
Nižší administrativní pracovníci	68,1	14,6	7,8	2,6	6,7	100,0
dělnické, řemeslnické profese	67,9	16,1	6,4	3,2	6,5	100,0
pomocní a nekvalifikovaní prac.	56,7	20,7	7,5	7,4	7,7	100,0

Zdroj: VŠPS 2002-2005

Kariérní vzestup reflektují spojené první dvě třídy KZAM, které zahrnují ženy na vedoucích pozicích či v pozicích vyžadující vysokou kvalifikaci. Ženy na vysokých pozicích v mladším věku ve velké míře upřednostňují pracovní život před rodinným životem. Neochota opustit rodičovskou domácnost a založit domácnost novou tkví právě v nalezení vlastní seberealizace v kariérním vzestupu a ne v rodinném životě. Alternativou, zvláště pro ženy s dostatečným finančním příjmem, je život v samostatné domácnosti. Ženy ve vedoucích či odborných pozicích se vyznačují jednak setrváním i ve věku 30-34 let v rodičovské domácnosti a jednak životem v samostatné domácnosti. Ve věku 30-34 let stále 7,9 % žen (průměr let 2002-2005) ve spojené třídě 1,2 (vedoucí a odborní pracovníci) zůstávalo v

rodičovské domácnosti (zaměstnané ženy celkem 5,7 %) a 7,3 % žilo v samostatné domácnosti (zaměstnané ženy celkem 3,6 %). Přestože se ženy zastávající "důležité" pozice lišily svým přístupem k založení domácnosti, preferovaly ve věku 30-34 let život v rodinném či partnerském kruhu. Ve věku 30-34 let žilo již 74 % žen ze třídy vedoucích a odborných pracovníků v partnerském vztahu ve společné domácnosti.

7.7 Domácnosti s přihlédnutím k počtu závislých dětí podle pracovního postavení osob v čele domácnosti

Pro vývoj postavení v zaměstnání v devadesátých letech a v první polovině tohoto desetiletí je charakteristický vznik silného podnikatelského sektoru (Holý, Mejstřík 2006). Podle metodiky VŠPS lze členit osoby podle postavení v zaměstnání na zaměstnance a zaměstnavatele, dále se členící na podnikatele se zaměstnanci či bez zaměstnanců. **Zaměstnanci** podle VŠPS jsou všechny osoby s formální vazbou k zaměstnání bez ohledu na to, zda v referenčním týdnu skutečně pracovaly či nikoliv včetně členů produkčních družstev. **Zaměstnavatelé** (podnikatelé se zaměstnanci či podnikatelé bez zaměstnanců) jsou zaměstnaní ve vlastním podniku. Za zaměstnané ve vlastním podniku se považují i pomáhající rodinní příslušníci bez ohledu na počet odpracovaných hodin v referenčním týdnu.

Podnikání bylo v České republice od začátku devadesátých let minulého století doménou mužů. Počet podnikatelů mužů se zaměstnanci ve srovnání s podnikatelkami ženami se zaměstnanci byl přibližně čtyřikrát větší. Významně vyšší počet mužů byl i porovnávané-li podnikatele a podnikatelky bez zaměstnanců. Dokresluje to ráz společnosti v devadesátých letech. Relativně vysoký počet pracujících žen představuje určitý znak rovného postavení mužů a žen. Z pohledu postavení v zaměstnání, v tomto případě mnohem vyšší podíl mužů než žen žijících "na vlastní účet", však vypadá proces emancipace žen v České republice nedokončený. Je otázkou, do jaké míry samy ženy neusilují o přijetí zodpovědnosti za vedení vlastní firmy, nebo zda společnost skrytě diskriminuje ženy v ekonomickém prostoru. Pokud žena vidí svoji budoucnost v péči o rodinu a v tradičně vedené domácnosti, kdy muž finančně zajišťuje rodinu, nemusí spatřovat smysl svého života v kariérním vzestupu, v tomto případě stát se podnikatelkou.

Vytváříme-li jednotlivé typy censových domácností na základě vztahu k osobě v čele domácnosti, přetrvával i na začátku nového tisíciletí tradiční model, kdy se ženy v daleko menší míře stávají podnikatelkami zaměstnávající další osoby, navíc v případech domácností

úplných rodin s dětmi či bez dětí. Podobné to bylo i v případě, kde se sama matka starala o svoje děti. V roce 2005 bylo pouze 21,4 tis. manželek (družek) podnikatelek se zaměstnanci ve věku 25-49 let, podnikatelů mužů bylo v čele úplné rodinné domácnosti 80 tisíc. V rámci těchto tezí, kde ženy při vzniku rodiny volí buď ekonomickou neaktivitu či práci v pozici zaměstnance, se poněkud odlišují podnikatelky, které žijí v domácnostech jednotlivců. Poměr domácností jednotlivců k počtu úplných rodin (u žen ve věku 25-49 let) byl v roce 2005 významně nejvyšší právě u podnikatelek se zaměstnanci (0,093), nižší pak u podnikatelek bez zaměstnanců (0,070) a nejmenší u zaměstnankyň (0,061).

Tab. 7.8: Censové domácnosti podle postavení v zaměstnání osoby v čele domácnosti či manželky, družky ve věku 25-49 let v ČR v roce 2005

Postavení v zaměstnání	Typ censové domácnosti				Celkem	Neúplná rodina/ úplná rodina	Domácnost jednotlivce/ úplná rodina
	Úplná rodina	Neúplná rodina	Domácnost jednotlivce	Nerodinná domácnost			
Žena v čele censové domácnosti, partnerka							
Celkem	1002,0	185,3	62,4	2,6	1252,2	0,185	0,062
z toho:							
podnikatel se zaměstnanci	21,4	3,4	2,0	-	26,8	0,157	0,093
podnikatel bez zaměstnanců	89,6	13,4	6,3	0,2	109,5	0,150	0,070
zaměstnanec	891,0	168,5	54,1	2,4	1116,0	0,189	0,061
Muž v čele censové domácnosti							
Celkem	1174,8	65,8	137,8	6,5	1384,8	0,056	0,117
z toho:							
podnikatel se zaměstnanci	80,0	1,6	6,6	0,1	88,3	0,020	0,082
podnikatel bez zaměstnanců	197,1	9,2	23,3	0,7	230,3	0,047	0,118
zaměstnanec	897,6	55,0	107,9	5,7	1066,1	0,061	0,120

Zdroj: VŠPS 2005

Zcela průkazněji se jeví daný problém pokud srovnáme absolutní hodnoty počtu domácností jednotlivců, úplných rodin a neúplných rodin dle postavení v zaměstnání muže ve věku 25-49 let. Domácnosti v čele s podnikatelem mužem ve věku 25-49 let se vyznačují nejnižším poměrem jak neúplných rodinných domácností k úplným rodinným domácnostem, tak i poměrem domácností jednotlivců k úplným rodinným domácnostem. Například u více vypovídajícího ukazatele poměru domácností jednotlivců k úplným rodinám činila v roce 2005 hodnota tohoto ukazatele u podnikatelů se zaměstnanci 0,082, u podnikatelů bez zaměstnanců 0,118 a u zaměstnanců 0,120. Z těchto analýz vyplývá, že v kontextu s rodinným životem nelze členit pracující v první řadě na zaměstnavatele a zaměstnance, ale v České republice spíše na méně početnou skupinu podnikatelů se zaměstnanci, dále na skupinu podnikatelů bez zaměstnanců a zaměstnance. Podnikatelé se zaměstnanci se tedy

stávají „soudržnějším“ prvkem s ohledem na založení a udržení rodiny s předpokladem větší pravděpodobnosti finančního zajištění pro tuto rodinu.

Tab. 7.9: Průměrný počet závislých dětí v úplných rodinných domácnostech podle postavení v zaměstnání osoby v čele domácnosti (manželky, družky) ve věku 25-44 let v ČR v roce 2005

	Úplná rodina	
	manželka (družka)	manžel (druh)
Podnikatel se zaměstnanci	1,54	1,56
Podnikatel bez zaměstnanců	1,46	1,53
Zaměstnanec	1,40	1,44
Celkem zaměstnaní	1,41	1,46

Zdroj: VŠPS 2005

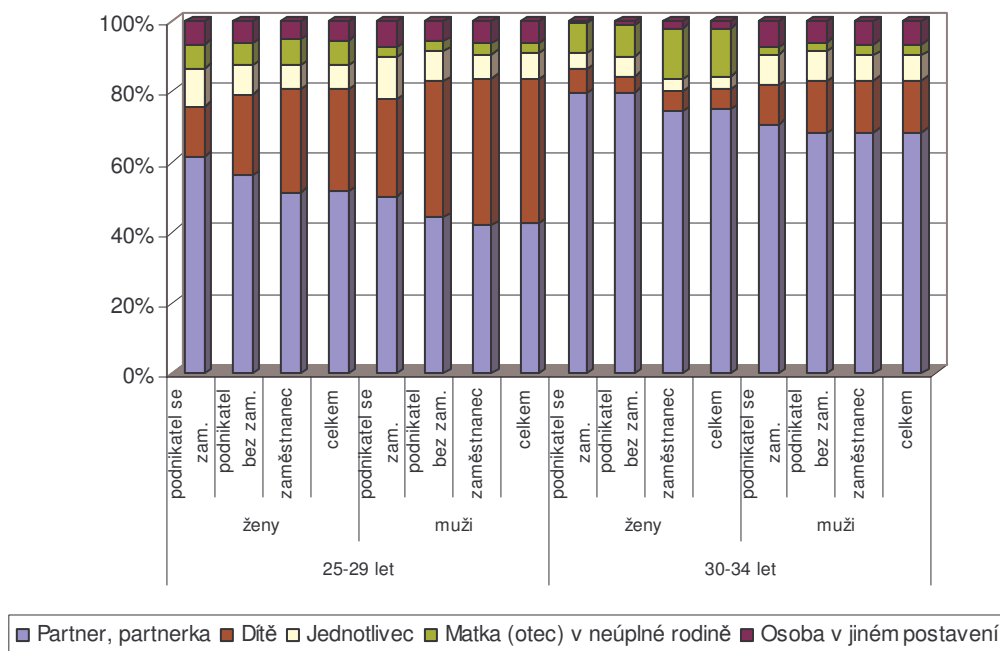
To potvrzuje i analýza úplných rodinných domácností podle postavení osob v zaměstnání dle průměrného počtu závislých dětí v těchto domácnostech, kde se podobně jako v předešlém případě liší domácnosti v čele s podnikatelem se zaměstnanci ve věku 25-44 let (v tomto případě i bez zaměstnanců) od domácností v čele s mužem zaměstnancem. Výsledné hodnoty průměrného počtu závislých dětí byly v roce 2005 1,56 (podnikatel se zaměstnanci), 1,53 (podnikatel bez zaměstnanců) a 1,44 (zaměstnanec).

7.8. Osoby podle postavení v domácnosti a jejich pracovního postavení

Metodika VŠPS rozlišuje tedy tři základní kategorie postavení v zaměstnání, přičemž postavení podnikatelů bez zaměstnanců se jeví velice sporné. V určitých případech se může i jednat o klasické zaměstnance, neboť v České republice lze být zaměstnán na živnostenský list. Záleží poté na posouzení respondenta, zda sám sebe považuje za zaměstnance či za podnikatele bez zaměstnanců. Jejich postavení je tedy problematické, neboť stěží lze dát této skupině přízvisko silného či slabého sociálního statusu. Při sledování trendů formování a rozpadu domácností se chování podnikatelů bez zaměstnanců přibližuje spíše zaměstnancům než podnikatelům se zaměstnanci.

Status podnikatele se zaměstnanci do určité míry předurčuje tuto kategorii k určitému postoji při zakládání domácností. Obecně se jedná o skupinu, která je schopná vzít na sebe zodpovědnost a zároveň finanční příjmy z podnikatelské činnosti umožňují snadnější založení vlastní domácnosti, a dá se předpokládat, že jejich postavení je konkurenční výhodou při hledání partnerky.

Graf 7.3: Postavení osob v cenové domácnosti (%) podle jejich postavení v zaměstnání za vybrané věkové skupiny v ČR (VŠPS - průměr let 2002 až 2005)

Podobně jako u jiných analýz zahrnujících faktor zaměstnanosti, je nutné vzít právě do úvahy odlišné postavení ženy a muže. Nízký počet podnikatelek se zaměstnanci ovšem neumožňuje podrobnější analýzu. Nepřekvapuje dřívější odchod mužů se silným sociálním statutem (podnikatelé se zaměstnanci) z rodičovské domácnosti, jednoznačně průkazný jak ve věkové skupině 25-29 let, tak i ve věkové skupině 30-34 let. Naopak zaměstnanci, ale i podnikatelé bez zaměstnanců zůstávají v průměru delší dobu v rodičovské domácnosti. Ve věku 25-29 let zůstávalo v rodičovské domácnosti pouze 27,6 % podnikatelů se zaměstnanci (průměr let 2002-2005), 38,6 % podnikatelů bez zaměstnanců a 41,6 % zaměstnanců. V prvotním založení domácnosti se právě ukázala výraznější "příbuznost" podnikatelů bez zaměstnanců a zaměstnanců. Komparativní výhoda v podobě předpokládaných vyšších finančních příjmů u podnikatelů se zaměstnanci souvisí i s výrazně vyšším relativním počtem mužů žijících s partnerkou již v mladém věku (50,3 % ve srovnání s 42,7 % za všechny zaměstnané muže ve věku 25-29 let).

7.9. Shrnutí

Soulad či nesoulad mezi pracovním a rodinným životem se stává jedním z základních témat této práce. Jeho význam je též umocněn výlučností Výběrového šetření pracovních sil,

kteře se primárně zaměřuje na ekonomické a pracovní postavení osob v České republice. V analýze dle ekonomické aktivity lze vyčlenit svým rodinným chováním nezaměstnané osoby. Ačkoliv důvody nezaměstnanosti mohou být různé, zcela prokazatelně má tento stav "negativní" vliv na formování a rozpad domácností. Nezaměstnaní muži se i ve věku 30-34 let vyznačují jednak častějším setrváváním v rodičovské domácnosti, ale na druhé straně nestabilitou v rodinném životě (rozpad partnerství). Tyto tendence se projevují pouze u mužů, kde je patrné, že nenaplnění základního předpokladu zajištění rodiny přispívá k nižší atraktivnosti nezaměstnaných mužů na partnerském (sňatkovém) trhu. Vyšší průměrný počet dětí v domácnosti charakterizuje spíše nezaměstnané ženy, ale poněkud překvapivě i nezaměstnané muže. Není to však dáno jenom neochotou zaměstnavatelů zaměstnávat ženy s dětmi, ale i silnou korelací mezi výší dosaženého vzdělání a mírou nezaměstnanosti. Osoby s nižším vzděláním (kvalifikací) mnohem hůře nacházejí pracovní uplatnění a zároveň mají více dětí.

Zkrácená délka pracovního úvazku přispívá ke sladění rodinného a pracovního života. Bohužel v České republice je možnost zkráceného pracovního úvazku využívána velmi zřídka. Potřeba dvou plných pracovních úvazků pro zajištění "blahobytu" rodiny, ale i malá nabídka těchto pracovních míst, znemožňuje často ženám věnovat více času péči o rodinu. Nejméně využívají možnosti částečného úvazku ženy žijící v neúplných rodinách, kde je právě sladění rodinného a pracovního života nejobtížnější.

Zaměstnaní muži pracující na pozicích vyžadujících nízkou kvalifikaci se podobně jako nezaměstnaní muži vyznačovali "neochotou" opustit rodičovskou domácnost, kdy nízké finanční příjmy nedovolovaly založení nové domácnosti, ať domácnosti jednotlivce či úplné rodinné domácnosti. U žen se předpokládaný nízký příjem na nekvalifikovaných pozicích neprojevil na odkládání odchodu od rodičů či odkládání narození dítěte, tato skupina žen naopak významně preferovala rodinný život před pracovním (brzký odchodu od rodičů a narození dítěte). Odlišně přistupovaly k založení nové domácnosti i ženy a muži na vedoucích či vysoce odborných pozicích. Pro ženy představovaly tyto pozice spíše "přítěž" při zakládání úplných rodinných domácností ve věku do třiceti let a naopak ve větší míře preferovaly život v samostatné domácnosti. Ženy na vedoucích či vysoce odborných pozicích ve věku do 30 let také častěji odkládaly narození dětí.

Významněji se vztah mezi finančním zajištěním a odchodem z rodičovského domova projevil u osob v postavení podnikatel se zaměstnanci. Což ale nemusí být primárně spojeno jen s finančním příjmem, ale i s odvahou postavit se "na vlastní nohy". Podnikatelé se zaměstnanci nezakládají v takové míře domácnosti jednotlivců, ačkoliv by jejich finanční

příjmy ve velké většině případů umožňovaly žít nezávisle ve vlastním bytě. "Atraktivnost" jejich postavení předurčuje tuto skupinou osob k rodinnému soužití v úplné rodině. Tradiční pojetí muže jako živitele rodiny se promítlo do nízkého podílu žen na pozici podnikatel se zaměstnanci a nemožnosti detailněji analyzovat tuto skupinu "vysoce emancipovaných" žen.

8. Sociální stratifikace domácností

8.1 Použitá metoda stratifikace domácností

V předešlých kapitolách byly analyzovány domácnosti v závislosti na jednotlivých charakteristikách osob (např. nejvyšší dosažené vzdělání, územní členění, ekonomická aktivita, postavení v zaměstnání) podle jejich postavení v cenové domácnosti nebo přímo podle osoby v čele cenové domácnosti (typy cenových domácností). Výhoda takto definovaných proměnných tkví v jejich jednoznačném třídění dle mezinárodně uznávaných klasifikací. Pro členění nejvyššího dosaženého vzdělání se používá mezinárodní klasifikace ISCED, pro proměnnou vykonávané zaměstnání klasifikace ISIC. Pro účely jednotlivých analýz může být sice odvozené třídění odlišné v souvislosti se stanoveným cílem analýz, přesto základní třídění, z kterého se vychází, bývá shodné.

Hodnocení formování domácností se odvíjí od určitých dispozic charakterizujících ekonomické, společenské a sociální postavení jednotlivých domácností. Základní funkcí domácnosti je primárně sociální bezpečnost a ekonomické zajištění (Brower 1988). Problémem je, jak vyjádřit, zda dochází, a pokud ano tak do jaké míry, k naplnění funkčnosti domácnosti. Prvotním řešením je vymezit tři základní druhy domácnosti, kdy se oproti stanovenému průměru budeme vymezovat na obě dvě strany. V takto pojaté definici můžeme rozlišovat domácnosti sociálně a ekonomicky slabé (dále jen domácnosti slabé), domácnosti střední a domácnosti silné. Charakterizovat tyto domácnosti lze různě v závislosti na dostupné datové základně. Data z VŠPS umožňují charakterizovat silné, střední a slabé domácnosti převážně na základě "pracovních" proměnných (ekonomická aktivita, klasifikace zaměstnání (KZAM) a postavení v zaměstnání). Dalším vstupujícím faktorem se stává typ cenové domácnosti, kdy je nutné rozlišovat postavení osob v cenové domácnosti úplné či v domácnosti neúplné nebo nerodinné domácnosti (nejsou v této kapitole dále již analyzovány).

Neúplné rodiny se členily na silné, slabé a střední. Mezi **slabé neúplné rodiny** patřily ty rodiny, kde byl dospělý respondent klasifikován jako

- nezaměstnaný, invalidní důchodce, částečný invalidní důchodce, trvale neschopný ze zdravotních důvodů, nebo osoba v domácnosti
- na mateřské dovolené (pokud byla žena před nástupem na MD nezaměstnaná, v domácnosti, invalidní důchodkyně, trvale práce neschopná ze zdravotních důvodů, či jiný případ ekonomické neaktivity)
- pracuje jako pomocná nebo nekvalifikovaná síla (hlavní třída 9 KZAM)

- na mateřské dovolené, jestli před ní pracovala v zaměstnání zařazeném do hlavní třídy 9 KZAM
- byl/a na rodičovské dovolené a v předchozím zaměstnání pracoval/a v hlavní třídě 9 KZAM

Do skupiny **silných neúplných rodin** byly zařazeny domácnosti, kdy respondent

- pracoval jako vedoucí nebo řídicí pracovník (hlavní třída 1 KZAM)
- otec nebo matka byli v postavení podnikatel se zaměstnanci

Do skupiny **středních neúplných rodin** byly zařazeny ostatní varianty.

Obdobně se postupovalo i v případě úplných rodin. **Slabá úplná rodina** byla vymezena jako rodina, kde oba dva dospělí respondenti v domácnosti byli starobní důchodci, invalidní i částeční invalidní důchodci, oba dva jsou zaměstnaní jako pomocní a nekvalifikovaní pracovníci (hlavní třída 9 KZAM), či kombinace uvedených kategorií. **Silná úplná rodina** byla vymezena tak, že alespoň jeden z dospělých respondentů je zaměstnán jako vedoucí a řídicí pracovník (hlavní třída 1 KZAM) nebo pracuje jako podnikatel se zaměstnanci. Do skupiny **středních úplných rodin** náležely všechny ostatní varianty.

Nevýhoda VŠPS spočívá v nezjišťování základního ukazatele vyjadřujícího sociální status domácnosti, a to celkový finanční měsíční příjem rodiny, který je však v mnoha směrech diskutabilní. Optimistický náhled rodiny nemusí být často dán současným finančním příjmem rodiny, který ať vysoký se může zdát v horizontu několika let zcela nejistý. Dosažené vysokoškolské vzdělání a započatá kariéra na významném místě se může jevit z hlediska sociálního postavení rodiny v delším horizontu významněji.

Na základě takto definovaných jednotlivých typů domácností lze nejenom absolutně srovnat počty silných, slabých a středních domácností, ale i pokusit se o hlubší demografické analýzy. Ukazatel průměrného počtu dětí podle sociální stratifikace domácností nebo srovnání počtu dospělých a počtu dětí např. v sociálně slabých domácnostech umožňuje zachytit, zda sociální status domácnosti ovlivňuje rozhodnutí mít více či méně dětí.

Snižování úrovně plodnosti v posledních desetiletích v Evropě bylo dáváno do souvislosti se změnou pohledu na děti. Gary S. Becker (1993) vidí hlavní příčinu, proč muži a ženy zakládají rodinu, nejenom v celkovém počtu dětí, ale v moderní společnosti i ve "kvalitě" poskytnuté péče. Kvalitu lze definovat investicemi do vzdělání, zdraví a jiných např. sportovních a kulturních aktivit. Důraz na kvalitu přináší snižování počtu dětí v rodině, proto není výjimkou, že ve vyspělých státech mají menší počet dětí "bohaté" rodiny. Naopak rodiny s nižším sociálním statutem může nevýhodná finanční a bytová situace odrazovat od záměru rozšiřovat rodinu o další děti (Kobrin 1976). Jak bytové a finanční problémy, tak nedostatek

času pro poskytnutí dostatečně kvalitní péče, mohou vést ke snižování počtu dětí v rodinách. Ukazatele vyjadřující počet dětí v rodině ilustrují odlišné přístupy k vytváření např. domácností bezdětných, ménědětných či vícedětných.

V důsledku větší statistické věrohodnosti výsledných dat z VŠPS (nižší výběrové chyby) nejsou výsledky vztažené k jednotlivým kalendářním rokům, ale výsledek je průměrem období let 2002 až 2005. Ze stejného důvodu jsou kumulovány i jednotky věku do dvou základních věkových intervalů a to do 25-34 let a 35-44 let či v konkrétních případech do pětiletých věkových skupin. Zjednodušená je v některých případech i definice dětí náležejících do domácnosti, kdy proměnná závislé dítě je nahrazena proměnnou dítě do věku 15 let. Ačkoliv se jedná o nevýznamnou změnu vzhledem ke zvoleným věkovým skupinám, je vhodné v určitých případech nezahrnovat děti počaté před rokem 1989, v době s jinými ekonomickými a sociálními podmínkami. Plná zaměstnanost, extenzivní sociální zajištění a příjmová nivelizace ve východním bloku totiž vedly k unifikaci reprodukčního i rodinného chování před rokem 1989 (Sobotka 2006). Navíc u dětí ve věku do 15 let je vcelku jednoznačně dán jejich status závislého dítěte.

8.2. Analýza domácností dle jejich ekonomického a sociálního statusu

Úplné rodiny jsou v České republice stále chápány jako základní uspořádání domácností po dosažení věku 25 až 30 let u mužů i žen. V rámci úplných rodinných domácností se ukazuje významná převaha rodin se středním sociálním statusem, přičemž s přibývajícím věkem se zvýšil i relativní počet silných rodin a nezáleží, zda z pohledu manžela, druha či manželky, družky. Ve věku 35-44 let partnera či partnerky náleželo přibližně 80 % domácností do kategorie středních domácností, 16 % do kategorie silných domácností a jen 4 % do kategorie slabých domácností.

Relativní zastoupení partnerů, partnerek ve věku 25-34 let v silných rodinách bylo významnější než relativní zastoupení jejich dětí do 15 let, logicky naopak tomu pak bylo u slabých domácností. Je zřejmé, že ve věku osob 25-34 let silné postavení osoby v zaměstnání, i v případě muže v čele silné domácnosti, vede k odkládání narození dětí. Ve věku 35-44 let se daný efekt ztrácí. Tento fakt může být důsledkem na začátku devadesátých let přetrvávajícího modelu nízké úrovně bezdětnosti a vysoké koncentrace na dvě děti (Rychtaříková 2003). Zde popsané rozdíly podle sociálního statusu domácnosti odpovídají modelu, kdy rodinnému životu u osob s významným postavením v zaměstnání zdatně konkuruje pracovní život. Lze ovšem předpokládat, že s přibývajícím věkem se bude

rozdíl v početnosti rodiny mezi slabými rodinami a silnými rodinami snižovat i u generací v současné době ve věku 25-34 let. Je otázkou do jaké míry, a zcela jistě bude záležet, zda ekonomicky silnější osobou je muž v čele censové domácnosti či jeho partnerka a zda v budoucnu bude muž ochoten zůstat v tomto případě na rodičovské dovolené z důvodu ekonomické výhodnosti pro tuto rodinu.

Tab. 8.1: Osoby podle věku, postavení v censové domácnosti a podle statusu domácnosti v ČR (průměr let 2002-2005)

Typ domácnosti, postavení v domácnosti, věk, status domácnosti	v tis.		v %	
	počet osob v čele domácnosti, partnerek	počet dětí do 15 let v domácnostech	počet osob v čele domácnosti, partnerek	počet dětí do 15 let v domácnostech
Úplná rodina				
Manželka, partnerka				
25-34 let				
Slabá domácnost	22,1	40,6	4,0	5,1
Střední domácnost	471,1	675,6	84,8	84,5
Silná domácnost	62,6	83,8	11,3	10,5
Úhrnem	555,8	800,0	100,0	100,0
35-44 let				
Slabá domácnost	23,7	38,0	4,4	4,4
Střední domácnost	422,0	681,8	78,7	78,2
Silná domácnost	90,5	152,0	16,9	17,4
Úhrnem	536,3	871,9	100,0	100,0
Manžel, partner				
25-34 let				
Slabá domácnost	17,2	29,5	3,9	5,2
Střední domácnost	387,7	488,3	86,9	86,5
Silná domácnost	41,5	46,9	9,3	8,3
Úhrnem	446,4	564,7	100,0	100,0
35-44 let				
Slabá domácnost	22,1	40,2	4,2	4,5
Střední domácnost	418,2	710,2	79,4	79,1
Silná domácnost	86,4	147,3	16,4	16,4
Úhrnem	526,6	897,8	100,0	100,0
Neúplná rodina				
Žena v čele domácnosti				
25-34 let				
Slabá domácnost	33,0	50,1	37,0	41,9
Střední domácnost	54,5	67,2	61,0	56,2
Silná domácnost	1,8	2,2	2,0	1,8
Úhrnem	89,2	119,5	100,0	100,0
35-44 let				
Slabá domácnost	26,5	39,0	25,8	27,7
Střední domácnost	71,2	95,1	69,3	67,6
Silná domácnost	5,1	6,5	5,0	4,6
Úhrnem	102,8	140,6	100,0	100,0

Zdroj: VŠPS 2002-2005

Už život v neúplné rodině představuje svým způsobem znak sociálně slabé rodiny. Easterlin (1980) viděl v růstu počtu neúplných rodin nenaplnění relativních příjmů rodiny, kdy nízký sociální status (příjem) manžela nezajišťoval ekonomickou prosperitu rodiny. V důsledku nenaplnění relativních příjmů se pak zvyšovala pravděpodobnost rozpadu této rodiny. Nízký sociální status neúplných rodinných domácností není dán jenom absencí další ekonomicky aktivní osoby, ale i průměrně nižším vzděláním a potažmo nižším příjmem osob v čele neúplných rodin (Vobecká 2006).

Výsledky VŠPS tyto hypotézy víceméně potvrzují. Podíl slabých úplných rodin byl víceméně nevýznamný, naopak podíl slabých neúplných rodin na celkovém počtu neúplných rodin se pohyboval mezi 30-40 %. Naopak v tomto případě byl zcela okrajový význam silných neúplných rodin. V kontextu neúplných rodin hraje významnou roli věk matky v čele neúplné rodiny. Neúplné domácnosti v čele s otcem nejsou vzhledem k jejich nízkému počtu do této analýzy zahrnuty. Věková diferenciacie je dána převážně důvodem vzniku neúplné rodiny. Ve věku 25-34 let lze předpokládat častější vznik neúplné domácnosti bez předchozího rozpadu úplné rodinné domácnosti na dva odlišné typy domácností, naopak ve věku 35-44 let dochází stále častěji ke vzniku neúplné rodiny právě z důvodu rozpadu úplné rodiny. Neschopnost soužití v "harmonické" domácnosti charakterizuje především ženy s nízkým vzděláním či ženy s nízkým příjmem v zaměstnáních vyžadujících nízkou kvalifikaci. Ve věku 25-34 let matky v čele neúplné rodinné domácnosti mělo 37 % domácností status slabé domácnosti, ve věku 35-44 let matky to bylo již jen 25,8 %. Slabé neúplné rodiny dále charakterizuje vysoký podíl dětské složky (počet dětí do 15 let). V mnohem větší míře zde platí, že ženy se slabým sociálním statusem vychovávají více dětí, neboť podíl dětí do 15 let, vychovaných v slabých domácnostech, činil ve věku 25-34 let matky 41,9 %.

Ukazatel průměrného počtu závislých dětí v rodinách podle jejich sociálního statusu potvrzuje již zde zmíněné závěry. V detailnějším třídění dle pětiletých věkových skupin se ve významnější míře projevuje odkládání narození dětí v silných úplných rodinách. Zcela prokazatelně se ukazuje, že nízké finanční příjmy při dokázané významné variaci mezd v závislosti na vykonávaném zaměstnání (Holý, Mejstřík 2006) neodrazují od narození prvního či dalšího dítěte. Naopak participace žen na pracovním trhu je samozřejmě doprovázena i růstem zaměstnanosti žen s malými dětmi (Torr, Short 2004). To vede k odkládání, často i trvalému, narození druhého dítěte z důvodu nesouladu pracovního a rodinného života. Podle Joshi (2002) mají vysoce vzdělané ženy nejnižší peněžní ztrátu z mateřství (brzy po nástupu mají stejný plat jako bezdětné), přesto paradoxně nejdéle

odkládají narození dítěte nebo se narození dítěte vyvarují. Podobně tomu je i v České republice, když průměrný počet závislých dětí v úplné rodině ve věku 25-29 let partnerky činil v slabých domácnostech 1,68, ve středních domácnostech 1,15 a v silných domácnostech 0,98. S postupujícím věkem se začal tento významný rozdíl snižovat i v důsledku toho, že starší ročníky měly děti v době vyznačující se vysokou unifikací rodinného chování. Lze předpokládat, že rozdíly v počtu dětí v rodinách podle sociálního statusu domácnosti se s přibývajícím věkem u osob v současné době ve věku 25-29 let sníží, přesto lze oprávněně tvrdit, že pracovní život v České republice (například v důsledku nízkého podílu částečných úvazků u zaměstnaných žen) bude nadále významně konkurovat rodinnému životu. Ve věku 40-44 let partnerky (partnera) byly výsledné hodnoty ukazatele průměrného počtu závislých dětí v rodinách ovlivněny již odchodem dětí z rodičovské domácnosti.

Tab. 8.2: Průměrný počet závislých dětí v rodinách podle věku a postavení osoby v cenové domácnosti v ČR (průměr let 2002-2005)

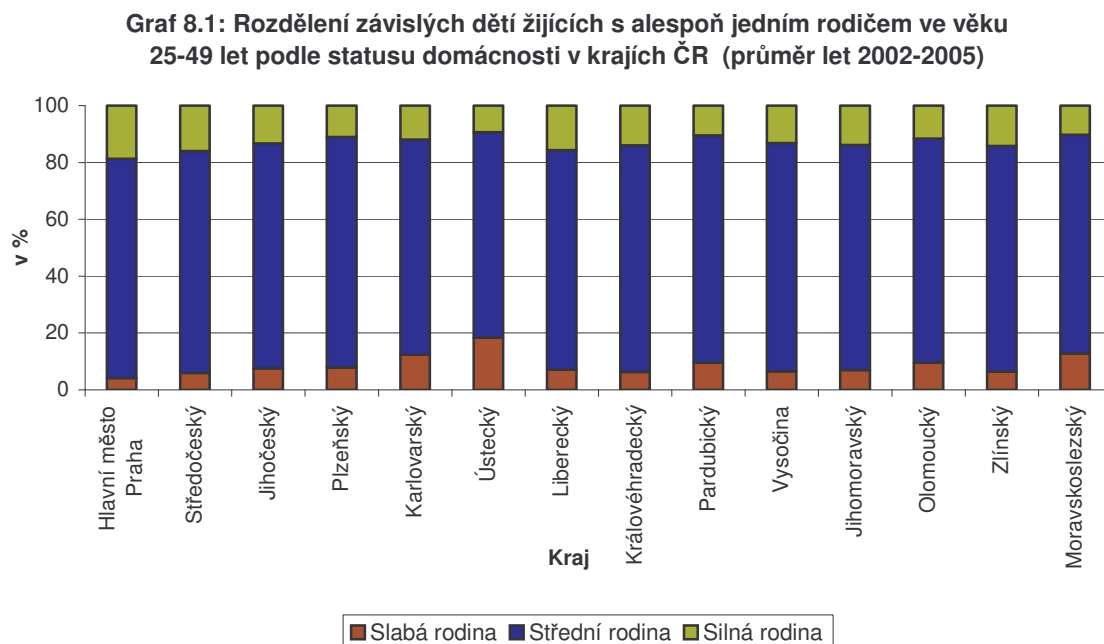
Typ cenové domácnosti, postavení v domácnosti, věk	Status domácnosti			Celkem
	Slabá domácnost	Střední domácnost	Silná domácnost	
Úplná rodina				
Manžel, druh				
25-29 let	1,61	0,95	0,75	0,98
30-34 let	1,80	1,48	1,32	1,49
35-39 let	1,90	1,76	1,73	1,77
40-44 let	1,74	1,64	1,68	1,65
Úplná rodina				
Manželka, družka				
25-29 let	1,68	1,15	0,98	1,18
30-34 let	1,98	1,70	1,57	1,71
35-39 let	2,05	1,85	1,85	1,87

Zdroj: VŠPS 2002-2005

8.3. Sociální stratifikace domácností v regionálním pohledu

Specifické postavení krajů Hlavní město Praha a Ústeckého kraje se ukazuje i v sociální stratifikaci domácností. Výjimečnost těchto krajů je jednoznačně vidět i v grafickém provedení porovnávající relativní velikost jednotlivých typů domácností dle jejich sociálního statusu v krajském členění. Pro zjednodušení je věková proměnná vyjádřená ukazatelem, kdy alespoň jeden rodič dosahuje věku 25-49 let, přičemž cenové domácnosti se dále nečlení v závislosti na rodinném uspořádání domácnosti (úplná versus neúplná domácnost). Zcela zřejmě má vliv vysoká koncentrace zaměstnavatelů i pracovníků zaměstnaných na vedoucích pozicích v kraji Hlavní město Praha na zcela výjimečném

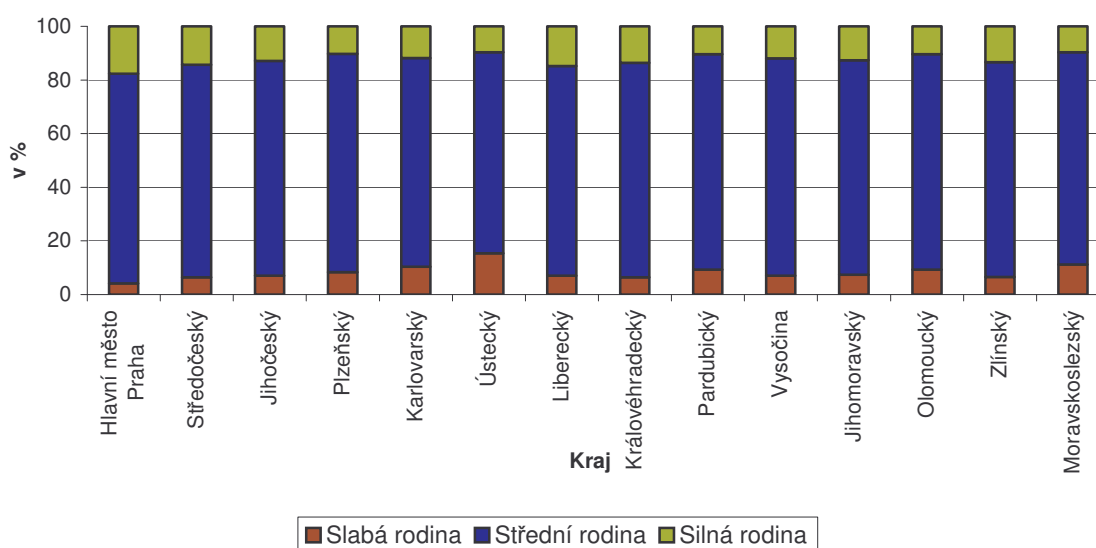
postavení silných rodin, jejichž podíl k celkovému počtu domácností se dle věkového vymezení blíží 20 %. Středočeský a Liberecký kraj se též vyznačují vysokým relativním zastoupením silných domácností a podobně jako i kraj Hlavní město Praha - nízkým podílem domácností i dětí žijících v sociálně slabých domácnostech.

Zdroj: VŠPS 2002-2005

Na druhé straně se Ústecký kraj vyznačuje extrémně vysokým podílem slabých rodin přesahujícím hranici 15 %, ale i nejnižším podílem silných rodin. Specifikem Ústeckého kraje byl i nepoměr mezi počtem dětí do 15 let žijících v slabých rodinách, kdy alespoň jeden jejich rodič dosáhl věku 25-49 let (18,36 %) a mezi počtem takto definovaných domácností. Pro Ústecký kraj se stal charakteristický stav vysokého podílu rodin se slabým sociálním statusem, ale i vysokým počtem dětí žijících v těchto slabých rodinách.

Graf 8.2: Skladba domácností podle jejich statusu, kde alespoň jedna osoba je ve věku 25-49 let v krajích ČR (průměr let 2002-2005)

Zdroj: VŠPS 2002-2005

8.4. Shrnutí

Sociální stratifikace domácností na základě vymezení určitých typů domácností dle jejich sociálního a ekonomického statusu umožňuje souhrnně, nebo taky lze říci zjednodušeně, vystihnout nejpodstatnější společenské, sociální a ekonomické jevy charakterizující současné rodinné chování. Prvotně při členění rodin na slabé, střední a silné se ukazují diference v jejich relativním zastoupení, kdy v rámci tohoto členění jednoznačně převládaly rodiny se středním sociálním statusem. Významné postavení slabých rodin je spojeno s rodinným uspořádáním v neúplné rodině, a to v důsledku pouze jednoho příjmu, ale i vyšší pravděpodobnosti zastoupení žen s nízkým sociálním statusem (převážně nezaměstnané ženy či ženy pracující na nekvalifikovaných pozicích) žít v neúplné rodině. Z hlediska regionálních rozdílů významné postavení silných rodin není ani tak dáno typem rodinného uspořádání, ale výlučností kraje Hlavní město Praha jako finančního a administrativního centra České republiky. Nepříznivé sociální a ekonomické podmínky nepřispívají k nízkému počtu dětí v rodině. Naopak v mladém věku partnerů (25-34 let) se spíše rodiny se silným sociálním statusem vyznačují nižším průměrným počtem závislých dětí (či dětí do 15 let). S přibývajícím věkem se tato diference snižuje i z důvodu vysoce unifikovaného reprodukčního chování osob v osmdesátých a na začátku devadesátých let minulého století.

9. Modelová projekce domácností v České republice do roku 2020

9.1. Typy modelů projekce domácností

Projekce vývoje počtu domácností (rodin) a relativního rozdělení jednotlivých typů domácností bývá považována podobně jako projekce budoucího vývoje obyvatelstva za "vrcholnou" část demografické analýzy. Projekce domácností je nadstavbou projekce obyvatelstva, neboť projekce obyvatelstva je pouze prvním krokem před kvalifikovaným odhadem budoucího vývoje počtu domácností (rodin). Z pohledu dosud uveřejněných metod projekce domácností lze vygenerovat dva základní přístupy, jak modelovat budoucí vývoj.

Mikrosimulační modely sledují životní události a drží se detailních (individuálních) záznamů přechodu z jednoho stavu v rámci postavení v domácnosti do jiného (Zeng Yi 2003). Výhodou této metody je možnost získání pravděpodobností distribuce jevů. Nevýhodou je nedostupnost dat, není možné získat tato data například ze sčítání či výběrového šetření pracovních sil. Tato metoda vyžaduje detailní rozbor několika let před začátkem projektování (sledování jedinců v čase). Každá osoba má záznam obsahující určité vlastnosti (pohlaví, věk, postavení osoby v domácnosti atd.). Tyto vlastnosti jsou aktualizovány (projektovány) podle odhadovaného chování osoby (Keilman, Keyfitz 1988).

Makrosimulační modely rozčleňují populaci dle zvolených charakteristik, popřípadě vycházejí z pravděpodobností přechodu z jednoho stavu do druhého během určitého časového období. Vstupní data jsou získána sjednocením individuálních záznamů na základě určitých vlastností platných k určitému okamžiku. Přechod z jednoho časového okamžiku do druhého je dán jednoduchými odhady přechodu z jednoho stavu do druhého. Tyto modely jsou tedy založené na početnosti jednotlivých typů domácností (z pohledu domácnosti) nebo podle statusu jednotlivých členů domácnosti (z pohledu jednotlivce) využívající ve většině případů věkovou a pohlavní specifikaci.

Nejnámější makrosimulační metodou je metoda koeficientů hlav domácnosti (headship-rate method), která vychází z definování osoby v čele domácnosti a následné extrapolaci počtu osob v čele domácnosti podle pohlaví a věku. Výhoda této metody spočívá v potřebě pouze základních dat zjistitelných například ze sčítání lidu, domů a bytů a v užití malého počtu odhadů.

9.2. Projekce (prognózy) domácností mimo území České republiky

Důležitost projektování domácností jako nástroje pro budoucí vývoj např. v oblasti bytové výstavby či plánovaného budoucího rozmístění domácností a počtu osob v nich, zapříčinila v mnoha zemích zájem o prognózy (projekce) vývoje počtu domácností. Nizozemský úřad pro strategický marketingový průzkum (Bureau for Strategic Marketing Research) v roce 1982 prognózoval průměrnou velikost domácnosti na základě počtu osob v čele domácnosti a počtu osob v těchto domácnostech (Heide, Scholten 1988). Prognóza vycházela dále z regionálních diferencí v Nizozemí, kdy autoři například upozorňovali na specifické postavení domácností jednotlivců. Formování domácností jednotlivců dle Heideho a Scholtena bylo výsledkem rozpadu větší domácnosti a tento proces je daleko častější ve větších městech než v menších městech či malých obcích. V roce 1985 nizozemské Ministerstvo pro bydlení, plánování a životního prostředí v rámci projektu PRIMOS zaštitilo projekci domácností podle věku, pohlaví a podle postavení jednotlivých členů domácnosti (Ruggles, Brower 2003). Osoby žijící v domácnosti byly členěny podle jejich postavení v domácnosti do čtyř základních kategorií :

- dítě žijící doma
- osoba žijící sama (v tomto kontextu i sama s dítětem)
- žijící společně (zahrnuje sezdané domácnosti)
- žijící společně v nerodinné domácnosti

Výsledkem této prognózy byl například růst počtu osob v čele domácnosti v důsledku růstu počtu domácností jednotlivců či pokles počtu starších osob žijících se svými příbuznými. V rámci projektu ProFamy prognosis v Německu vznikla v roce 1999 projekce počtu domácností do roku 2040. V roce 2002 pak proběhlo srovnání s realitou a vznikl upravený model Scenario S2002 (Hullen 2003). Základem této projekce bylo definovat tzv. uspořádání domácností (Living Arrangements), které byly definovány čtyřmi základními znaky:

- vztahem k domácnosti
- generační kompozice domácnosti
- rodinný stav
- počet dětí

Součástí projektu ProFamy byla například i dlouhodobá projekce počtu domácností v USA a v Číně (Zeng Yi 2003).

9.3 Projekce domácností na území České republiky

V České republice se pro účely prognózování tradičně používá metoda koeficientů hlav domácností (headship-rate method). V návaznosti na prognózy počtu a složení obyvatelstva se již od sedmdesátých let minulého století v České republice vypočítávaly projekce očekávaných počtů censových domácností. Tyto uveřejněné projekce založené na třídění podle typu censové domácnosti a někdy také velikostního složení censové domácnosti (počet členů) vycházely výhradně z dat sčítání lidu, domů a bytů.

Na základě dat posledního sčítání z roku 2001 vznikla projekce Dagmar Bartoňové a Milana Kučery, která vycházela z členění domácností na 5 základních typů (úplné rodinné domácnosti se závislými dětmi, úplné rodinné domácnosti bez závislých dětí, neúplné rodinné domácnosti se závislými dětmi, vícečlenné nerodinné domácnosti, domácnosti jednotlivců). Podle takto definovaného členění domácností se autoři domnívali, že nejvyšší úbytky se budou týkat úplných rodinných domácností s dětmi a naopak budou přibývat úplné rodinné domácnosti bez dětí. Předpokládal se i trvalý vzestup počtu i relativního zastoupení domácností jednotlivců. V návaznosti na projekci obyvatelstva do roku 2050 vytvořil Český statistický úřad na základě dat ze sčítání projekci censových domácností na období let 2005-2030. Jednalo se též o projekci založenou na metodě koeficientů přednostů domácností (headship-rate method) a jejím výsledkem byly tři základní varianty vývoje - základní, rodinná, nerodinná. Zcela zřejmou nevýhodou takto pojatých projekcí je dlouhé časové období mezi censy a například vycházet z porovnání censů z let 1991 a 2001 pro stanovení budoucích trendů je dosti ošidné. Chybějící údaje v rámci této desetileté pauzy by zcela jistě upravily některé výchozí předpoklady.

9.4. Metodika modelované projekce domácností

Roční periodicitu výběrového šetření pracovních sil a jeho aktuálnost předurčuje tento typ šetření jako vhodný zdroj pro projektování budoucího počtu censových domácností. Naopak pouhá výběrovost tohoto souboru a krátké časové období, po které je možné kvantifikovat počty censových domácností, neumožňuje důkladné analytické možnosti pro stanovení budoucích trendů. Pouhá čtyři pozorování (použijeme-li roční průměry jednotlivých čtvrtletí v rámci kalendářního roku) neumožňují definování základních pravděpodobnostních jevů pro modelování budoucího vývoje. Z důvodu nízkého počtu pozorování je zde projektována pouze střední varianta (není zahrnuta nižší a vyšší varianta)

jako ukázka metodického přístupu k projektování počtu censových domácností. Zde navržená projekce je založená na metodě headship-rate podle metodiky uveřejněné W. Linkem (1988).

Projekce vychází z extrapolování počtu osob v čele censové domácnosti a počtu jednotlivých typů censových domácností na základě dat z let 2002 až 2005. Data z VŠPS umožňují standardní výstupy za pětileté věkové skupiny (na úrovni pětiletých věkových skupin se také výběrová data váží na zjištěný počet osob v České republice podle dostupné demografické statistiky). Pro výpočet headship-rate v letech 2002 a 2005 za jednotlivé pětileté věkové skupiny podle pohlaví osoby v čele censové domácnosti použijeme běžně užívaný vzorec :

$$K_{x,t} = \frac{H_{x,t}}{P_{x,t}} \quad (12.1)$$

kde $H_{x,t}$ je počet osob v čele censové domácnosti ve věku x v roce t
a $P_{x,t}$ je střední stav obyvatelstva zvoleného roku ve věku x v roce t

Dále si definujeme šest základních kategorií censových domácností:

- úplné rodinné domácnosti s alespoň jedním závislým dítětem
- úplné rodinné domácnosti bez závislého dítěte
- neúplné rodinné domácnosti se závislým dítětem
- neúplné domácnosti bez závislého dítěte
- domácnosti jednotlivců
- vícečlenné nerodinné domácnosti

Podle věku osoby v čele censové domácnosti dále spočteme relativní podíly těchto jednotlivých typů censových domácností v letech 2002 a 2005. Pro prognózované koeficienty je však nutné vycházet ze základního předpokladu celkové rovnosti počtu úplných rodin s alespoň jedním závislým dítětem a úplných rodin bez závislého dítěte v třídění podle pohlaví osoby v čele censové domácnosti. Následně extrapolujeme změny mezi lety 2002 až 2005 v ukazateli headship-rate a ve změnách v relativním zastoupení jednotlivých typů censových domácností pro roky 2008, 2011, 2014, 2017 a 2020 podle vzorce:

$$v_{x,t} = v_{x,2002} * \left(\frac{v_{x,2005}}{v_{x,2002}} \right)^n \quad (12.2)$$

respektive

$$h_{x,t} = h_{x,2002} * \left(\frac{h_{x,2005}}{h_{x,2002}} \right)^n \quad (12.3)$$

$$\text{když } n = 3 - \frac{4}{\frac{t-2002}{2}^3}$$

kde $v_{x,t}$ je prognózovaná headship-rate ve věku x v roce t

a $h_{x,t}$ jsou prognózované koeficienty relativní velikosti jednotlivých typů censových domácností ve věku x v roce t

Extrapoláční metoda vychází z předpokladu zplošťování současných trendů, kdy v prvních třech letech pokračují změny vyjádřené hodnotami zde zmíněných ukazatelů ve stejné míře jako mezi lety 2002 až 2005, ale během pokračující doby tyto trendy ztrácejí na síle a jejich vliv postupně mizí. Zmíněné zplošťování je vyjádřeno právě mocninou n , kdy každé další tříleté období je charakteristické dvojnásobně nižší intenzitou jevu. Období mezi lety 2002 až 2005 se vyznačovalo:

- Zvyšoval se celkový počet censových domácností především v důsledku snižování průměrné velikosti censové domácnosti.
- Výrazně se snížil podíl úplných rodin s alespoň jedním závislým dítětem.
- Pokles podílu úplných rodin se závislými dětmi byl způsoben nízkou úrovní plodnosti ve věku 25-29 let muže či ženy, kdy v porovnání s rokem 2002 vznikaly v roce 2005 ve větší míře úplné rodiny, ale dosud bez narozeného potomka.
- Přibližně ve stejné míře se zvyšoval podíl domácností jednotlivců mužů i žen.
- Vyšší absolutní i relativní počet domácností jednotlivců byl dán jednak zlepšujícími se úmrtnostními podmínkami a jednak růstem individualizace ve společnosti, kdy mladí lidé zakládali samostatné domácnosti.
- Snižoval se podíl domácností, které nebyly založeny na rodinných vazbách (pravděpodobně se tím snižoval i počet tzv. vynucených soužití).
- Nezvyšoval se již tak vysoký podíl neúplných rodin v čele s matkou.

Předpokládáme, že změny rodinného chování v České republice kopírují změny v ekonomickém a sociálním uspořádání, které probíhaly v západoevropských zemích od sedmdesátých let minulého století. Mezi tyto zásadní změny lze zařadit snižování motivace

vstupu do partnerství a odkládání narození dítěte na pozdější dobu. Snižování úrovně plodnosti a zakládání domácností jednotlivců ať z důvodu růstu individualismu ve společnosti či z důvodu rozpadu partnerství, vede ke snižování průměrné velikosti domácnosti (Willekens, Schmid 1988). Nedílnou součástí těchto změn je již zmiňovaný proces deinstitutionalizace společnosti (růst ekonomické nezávislosti žen, růst počtu alternativních svazků nezaručujících slabšímu partnerovi dostatečné zabezpečení v případě rozpadu partnerství). Z dat VŠPS pro rok 2002 až 2005 byl stále patrný výrazný posun od jednoho modelu (brzký vstup do partnerství, brzké narození dítěte, nízký počet alternativních svazků či domácností jednotlivců) k druhému (pozdější odchod od rodičů, odkládání narození dítěte i po vzniku úplné rodiny, zakládání domácností jednotlivců). Lze ovšem předpokládat, že v dalších desítkách let dojde ke snižování tempa přechodu mezi těmito dvěma modely, proto se bude tempo růstu zmíněných trendů zplošťovat.

Poté, co získáme koeficienty (headship-rate, relativní zastoupení jednotlivých typů censových domácností dle pohlaví a věku osoby v čele domácnosti) pro jednotlivé projektované roky, je nutné projektovat (prognózovat) i celkový počet obyvatel v České republice. Vzhledem k tomu, že v České republice se pravidelně publikují prognózy počtu obyvatel, není nutné sestavovat vlastní prognózu. Zdrojem pro projekci domácností do roku 2020 se stala prognóza „Detailní výsledky vývoje obyvatelstva v ČR na období 2003-2065“ publikovaná Tomášem Kučerou a Borisem Burcinem. Detailní výsledky podle jednotek věku a jednotlivých roků ve střední, nižší a vyšší variantě umožňují brát tento zdroj jako vhodný pro projekci počtu domácností. Vzhledem k tomu, že předkládaná projekce domácností je ukázková (modelová), postačí vzít v potaz pouze střední variantu. Nízký počet pozorování neumožňuje sofistikovaně vypracovat více variant vývoje budoucího počtu domácností. Na základě získaných dat o prognózovaném počtu obyvatel vypočteme počet osob v čele censové domácnosti pro roky 2008, 2011, 2014, 2017, 2020 podle pohlaví a pětiletých věkových skupin podle vzorce:

$$H_{x,t}^p = v_{x,t} * P_{x,t}^p \quad (12.4)$$

kde $H_{x,t}^p$ je prognózovaný počet osob v čele censové domácnosti ve věku x v roce t ,

$v_{x,t}$ je prognózovaná míra headship-rate ve věku x v roce t ,

a $P_{x,t}^p$ je prognózovaný počet obyvatel ve věku x v roce t

Poté již stačí jen celkový počet osob v čele censové domácnosti zaměnit za celkový počet censových domácností a rozčlenit tyto celkové počty censových domácností dle věku osoby v čele censové domácnosti a pohlaví v závislosti na projektované relativní velikosti jednotlivých typů censových domácností podle vzorce:

$$H_{x,t}^{p,j} = h_{x,t} * H_{x,t}^p \quad (12.5)$$

kde $H_{x,t}^{p,j}$ je prognózovaný počet osob v čele censové domácnosti podle typu domácnosti ve věku x v roce t ,

$h_{x,t}$ je prognózovaný relativní podíl jednotlivých typů domácností ve věku x v čase t

a $H_{x,t}^p$ je prognózovaný počet osob v čele censové domácnosti ve věku x v roce t

a sečtením pětiletých věkových skupin získáme projektované počty jednotlivých typů censových domácností v roce t podle vzorce:

$$H_{x,t}^p = \sum_{i=1}^n H_{x,t}^{p,j} \quad (12.6)$$

9.5. Výsledky modelové projekce

Během prognózovaného období se plynule zvyšoval celkový počet censových domácností. Tento fakt odpovídal nejenom prognózovanému růstu počtu obyvatel během období 2005-2020, ale i změnám ve struktuře domácností, jak zde byly popsány. Až ke konci prognózovaného období se absolutní přírůstky censových domácností začínají významně snižovat v důsledku zplošťování procesů zapříčiňujících početný nárůst domácností. V důsledku snížení prognózované průměrné velikosti censové domácnosti (počet osob na jednu domácnost) z 2,44 v roce 2005 na 2,23 v roce 2020 a vzestupu počtu obyvatel z 10 226,4 tis. obyvatel v roce 2002 na 10 404,3 v roce 2020, se zvýšil celkový počet censových domácností z 4186,7 tis. na 4672,5 tis.. V relativním vyjádření to byl nárůst v počtu censových domácností mezi lety 2005 až 2020 o 11,6 %. Snižování průměrné velikosti censové domácnosti je v první řadě způsobeno nejenom změnami ve struktuře formování a rozpadu domácností, ale i stárnutím populace, neboť staří lidé žijí většinou sami nebo s partnerem bez dětí (Schwarz 1988). Ke snižování průměrné velikosti censové domácnosti v České republice přispívá i nízký podíl dětské složky (děti do 15 let) na celkovém počtu obyvatel.

Tab. 9.1: Projektovaný počet censových domácností a obyvatel v ČR do roku 2020

Rok	Počet censových domácností	Počet obyvatel	Počet osob na jednu domácnost
2002	4052,6	10202,4	2,52
2005	4186,7	10226,7	2,44
2008	4342,6	10281,0	2,37
2011	4462,8	10316,2	2,31
2014	4555,1	10348,5	2,27
2017	4621,6	10378,8	2,25
2020	4672,5	10404,3	2,23

Zdroj: VŠPS 2002-2005

Posouvání jednotlivých věkových skupin během projektovaného období, změny v úrovni plodnosti, úmrtnosti a migračních toků a trendů ve formování a rozpadu domácností vytvořily zcela nesymetrický růst či úbytek jednotlivých typů censových domácností. I přes stárnutí populace bude přechod početně slabších ročníků do věku zakládání úplných rodin a změny ve struktuře formování domácností během druhé dekády 21. století způsobovat pozvolný pokles relativního počtu úplných rodin bez závislých dětí, srovnáme-li muže v čele censové domácnosti. Pokud v roce 2005 byl jejich relativní podíl ze všech domácností 45,4 % (srovnáme-li domácnosti v čele s mužem), v roce 2020 již pouze 43,2 %. Z pohledu žen bylo tempo růstu či poklesu neznatelné a podobně jako v roce 2005 by měl činit i v roce 2020 relativní podíl těchto domácností 38,6 %. Pozvolné stárnutí populace a zároveň odkládání narození dětí na pozdější dobu, ale i předpokládaný růst úrovně bezdětnosti bude stát za významným poklesem relativního počtu úplných rodin se závislými dětmi, a to z 32,7 % (rok 2005) na 29,2 % (rok 2020), pokud je osobou v čele censové domácnosti žena, a z 38,3 % (2005) na 32,7 % (rok 2020), pokud je osobou v čele censové domácnosti muž.

V pojetí změn v západní Evropě od sedmdesátých let minulého století ve formování a rozpadu domácností lze za elementární považovat zvyšující se úroveň rozvodovosti. Tento jev jako součást procesu deinstitutionalizace umožňuje chápat rozvod jako vcelku běžný, bez odsuzujícího pohledu společnosti. Zvyšování úrovně rozvodovosti se díky tomu stává v západní společnosti jedním z fenoménů při změnách ve formování a rozpadu domácností (Heide, Scholten 1988, Kuijtsen, 1988). V České republice byl vývoj odlišný v tom, že růst úrovně rozvodovosti nešel časově s ostatními fenomény charakterizující přechod z jednoho modelu tvorby a rozpadu domácností k druhému. I přes vysokou úroveň rozvodovosti a s tím spojeným relativním růstem počtu neúplných rodin v osmdesátých letech a začátku

devadesátých let dvacátého století (Bartoňová 2005), nedocházelo k masivnímu rozšíření například počtu nesezdaných soužití či radikálnímu růstu počtu domácností jednotlivců.

Tab. 9.2: Projektované počty jednotlivých typů censových domácností podle ženy (manželky, družky) v čele domácnosti v ČR do roku 2020

Rok	Úplná rodina bez závislého dítěte	Úplná rodina se závislým dítětem	Neúplná rodina bez závislého dítěte	Neúplná rodina se závislým dítětem	Domácnost jednotlivce	Nerodinná domácnost	Celkem
v tis.							
2002	1391,0	1228,9	112,0	234,9	602,3	40,4	3609,6
2005	1417,5	1199,5	115,4	250,3	656,8	29,1	3668,6
2008	1417,1	1185,7	114,2	261,7	699,3	22,1	3700,1
2011	1428,6	1171,0	115,7	273,5	744,1	20,2	3753,0
2014	1440,7	1157,3	116,3	279,0	780,2	19,8	3793,2
2017	1457,9	1142,8	118,1	276,2	807,4	19,9	3822,2
2020	1483,8	1123,7	120,8	264,9	828,6	20,0	3841,8
v %							
2002	38,5	34,0	3,1	6,5	16,7	1,1	100,0
2005	38,6	32,7	3,1	6,8	17,9	0,8	100,0
2008	38,3	32,0	3,1	7,1	18,9	0,6	100,0
2011	38,1	31,2	3,1	7,3	19,8	0,5	100,0
2014	38,0	30,5	3,1	7,4	20,6	0,5	100,0
2017	38,1	29,9	3,1	7,2	21,1	0,5	100,0
2020	38,6	29,2	3,1	6,9	21,6	0,5	100,0

Zdroj: VŠPS 2002-2005

Ve sledovaném období mezi lety 2002 až 2005 se významně nenavýšil již tak vysoký počet neúplných rodin, proto lze předpokládat, že relativní růst počtu neúplných domácností nevyeliminuje pokles počtu úplných rodinných domácností. Navíc předpokládaná přetrvávající nízká úroveň plodnosti ve velké míře neumožňuje ani vznik neúplných rodinných domácností. Předpokládaný relativní vzestup počtu neúplných rodin s dětmi v čele s ženou z celkového počtu domácností v čele s ženou byl proto nulový a jak v roce 2005, tak i v roce 2020 činil relativní podíl takto nadefinovaných domácností 10 %.

Vzestup počtu domácností jednotlivců se stane jednoznačně nejvýznamnějším fenoménem v následujících letech. K tomu bude přispívat řada skutečností. Pokračující růst individualizace, ale i předpokládaný hospodářský růst umožní mladým lidem zakládat domácnosti často před vstupem do partnerství. Dosud neobvyklý typ soužití Living Apart Together (LAT) se může stát běžným například v „bohaté“ Praze. Stárnutí obyvatelstva způsobené nízkou úrovní plodnosti, snižující se úrovní úmrtnosti a přechodem početnějších generací do důchodového věku bude v dohledné době přispívat k růstu relativního významu

domácností jednotlivců starších osob. V roce 2020 bude z celkového počtu censových domácností již 21,6 % domácností jednotlivců, srovnáme-li ženy v čele domácnosti a 18,9 % v členění podle muže v čele censové domácnosti. V roce 2002 to bylo pouze 16,7 % (žena v čele censové domácnosti), respektive 10,6 % (muž v čele domácnosti). V časovém období 2005-2020 se nepředpokládá významná změna v relativním počtu nerodinných domácností.

Tab. 9.3: Projektované počty jednotlivých typů censových domácnosti podle muže v čele domácnosti v ČR do roku 2020

Rok	Úplná rodina bez závislého dítěte	Úplná rodina se závislým dítětem	Neúplná rodina bez závislého dítěte	Neúplná rodina se závislým dítětem	Domácnost jednotlivce	Nerodinná domácnost	Celkem
v tis.							
2002	1391,0	1228,9	83,8	16,7	325,5	17,0	3063,0
2005	1417,5	1199,5	83,6	23,9	392,3	18,3	3135,1
2008	1417,1	1185,7	89,8	36,2	494,4	22,1	3245,3
2011	1428,6	1171,0	90,5	45,5	548,9	24,8	3309,3
2014	1440,7	1157,3	92,6	52,7	589,9	26,6	3359,9
2017	1457,9	1142,8	94,8	57,1	620,2	27,3	3400,0
2020	1483,8	1123,7	95,7	58,3	648,1	28,5	3438,2
v %							
2002	45,4	40,1	2,7	0,5	10,6	0,6	100,0
2005	45,2	38,3	2,7	0,8	12,5	0,6	100,0
2008	43,7	36,5	2,8	1,1	15,2	0,7	100,0
2011	43,2	35,4	2,7	1,4	16,6	0,7	100,0
2014	42,9	34,4	2,8	1,6	17,6	0,8	100,0
2017	42,9	33,6	2,8	1,7	18,2	0,8	100,0
2020	43,2	32,7	2,8	1,7	18,9	0,8	100,0

Zdroj: VŠPS 2002-2005

9.6. Shrnutí

Zde navržená projekce domácností vychází z metody koeficientů hlav domácností (headship-rate method). Projekce ukazuje změny v početnosti a struktuře censových domácností do roku 2020. Prvotním zdrojem této projekce se stala prognóza „Detailní výsledky vývoje obyvatelstva v ČR na období 2003-2065“ publikovaná Tomášem Kučerou a Borisem Burcinem. Odhadovaná struktura jednotlivých typů censových domácností byla vypočtena na základě trendů ve formování a rozpadu domácností mezi lety 2002 až 2005, přičemž projekce vychází ze základního předpokladu celkové rovnosti počtu úplných rodin s alespoň jedním závislým dítětem a úplných rodin bez závislého dítěte podle pohlaví osoby v čele censové domácnosti. Extrapolační metoda vychází z předpokladu zplošťování

současných trendů, kdy v prvních třech letech pokračují změny vyjádřené hodnotami zde zmíněných ukazatelů ve stejné míře jako mezi lety 2002 až 2005, ale během pokračující doby tyto trendy ztrácejí na síle a jejich vliv postupně mizí.

Projekce do roku 2020 předpokládá snižování průměrné velikosti cenové domácnosti v důsledku relativního snižování dětské složky (děti do 15 let) a především stárnutí obyvatelstva, kdy senioři žijí převážně v partnerské vztahu bez dětí či v samostatné domácnosti. Pozvolné stárnutí obyvatelstva a odkládání narození dětí povede k významnému relativnímu úbytku úplných rodinných domácností se závislými dětmi. Naopak pokles úrovně plodnosti by měl vést k tomu, že se nebude nadále zvyšovat již tak vysoký relativní podíl neúplných rodin se závislými dětmi. Na úkor úplných rodin se bude zvyšovat především relativní zastoupení domácností jednotlivců. Předpokládaný ekonomický růst umožní stále většímu okruhu lidí žít v samostatné domácnosti. Městský styl života by mohl vést např. v „bohaté“ Praze i k rozšíření typu soužití Living Apart Together (LAT). K zvyšujícímu se podílu domácností jednotlivců bude přispívat i stárnutí obyvatelstva, neboť staří lidé v mnohem větší míře převážně z důvodu ovdovění, žijí v samostatné domácnosti.

10. Skladba domácností podle země narození partnerů a jejich dětí v ČR

Promítnutí geografického i kulturní faktoru lze v rámci formování a rozpadu rodin vidět ve sledování jednotlivých migračních vln na území České republiky. V rámci sčítání 2001 se zjišťovaly čtyři charakteristiky zohledňující zahraniční migraci do České republiky (ČR). Nejznámější je samozřejmě otázka na státní občanství, tedy charakteristika zjistitelná i z jiných zdrojů než sčítání. Ačkoliv její výhoda tkví v celkové srovnatelnosti v čase, její vypovídací schopnost není významná vzhledem k výrazné závislosti na legislativě daného státu a zcela se nehodí na posuzování migračních vln v minulém století. Další je otázka na národnost, která je ze své podstaty deklaratorní, neboť se může stanovisko osoby v čase měnit, v menší míře je tomu tak i u otázky na mateřský jazyk. Pro statistické účely se tedy zdá nejvýhodnější otázka na bydliště matky v době narození příslušné osoby (tzv. rodáci), neboť jednoznačně determinuje migrační toky mezi jednotlivými zeměmi.

V poslední době se k základním datům o cizincích, respektive osobách narozených mimo území daného státu, připojují analýzy vztahující se k zjištění rodinných vazeb mezi jednotlivými členy rodiny, což umožňuje zkoumat nejenom první, ale i druhé generace cizinců. V ČR lze využít pro tyto účely sčítání lidu, domů a bytů 2001, které i přes celkové nedopočty cizinců (to významně ovlivňuje i celkový počet občanů narozených mimo území ČR) představuje nejdůležitější zdroj. Z porovnání počtu evidovaných a sečtených cizinců je zřejmé, že sečteny byly především osoby s trvalým pobytem, orientačně něco přes 80 % cizinců; osob s vízem nad 90 dnů bylo sečteno radikálně méně, necelá polovina (Život cizinců v ČR 2005).

10.1. Historie migračních toků

Společné soužití Čechů a Slováků ve společném státě zapříčinilo intenzivní migraci po celou dobu historie Československa. Tento trend pokračoval i po vzniku dvou samostatných států, ať z důvodu legislativních zvýhodnění pro občany Slovenské republiky (SR), tak i z důvodu praktické neexistence jazykové bariéry. Mezi lety 1918-1939 neexistovala statistika vnitřní migrace, jediným zdrojem byla data ze sčítání. Ze sčítání 1930 tudíž překvapuje nízký počet 74 tisíc rodáků ze Slovenska, při zjištěných 44 tisících osob slovenské národnosti (Kučera 1994). K zintenzivnění migrace, převážně tedy ze Slovenska do Českých zemí, přispělo jak vysídlení pohraničí po druhé světové válce, tak budování těžkého průmyslu na Ostravsku (Cizinci a trh práce v ČR 1995). Proto v padesátých letech získaly České země touto migrací 92 tisíc obyvatel, v dalších desetiletích 68 respektive

35 tisíc obyvatel (Kučera 1994). Rozdělení státu nepřineslo významné legislativní zábrany v migraci mezi již dvěma samostatnými státními celky. Dne 31.12. 1993 byl Ministerstvem práce, sociálních věcí a rodiny Slovenské republiky podepsán protokol o prodloužení platnosti a změně Správního ujednání mezi oběma ministerstvy. Díky tomu již po rozdělení státu existovaly právní předpoklady s možností pokračování vzájemného zaměstnávání občanů právě vzniklých států (Cizinci a trh práce v ČR 1995), což umožňovalo občanům Slovenska vykonávat práci na území České republiky bez ohledu na situaci na trhu práce a ani nebylo nutné povolení k zaměstnání.

Pád komunistického režimu přinesl mimo jiné i změnu v přístupu k cizincům. Změnil se především legislativní rámec. Zaměstnávání cizinců bylo v období socialismu striktně regulováno mezivládními dohodami, které byly uzavírány se zeměmi RVHP a rozvojovými zeměmi. Počátek transformačního režimu ukončil tyto dohody a od roku 1991 začaly ve velké míře převažovat individuální pracovní smlouvy (Horáková, Drbohlav 1998). Prvotní pokles počtu cizinců se přeměnil v trvalý nárůst počtu cizinců v devadesátých letech, který byl přerušen až na základě zákona č. 236/1999 Sb., který podstatně zpřísnil vstupní a pobytový režim cizincům v České republice. Celkový počet osob s jiným státním občanstvím než ČR byl ve sčítání mimo jiné ovlivněn tímto zákonem a i z tohoto důvodu se ukazují průkaznější analýzy podle místa narození sčítané osoby než podle státního občanství. Pokles počtu cizinců byl totiž kompenzován až na konci roku 2002 po zmírnění zákona z roku 1999.

10.2. Základní charakteristiky osob narozených v zahraničí

V rámci SLDB v roce 2001 bylo sečteno v ČR 93,62 % obyvatel s místem narození v ČR, celkový počet byl však o něco vyšší vzhledem k 1,95 % nezjištěných případů. Na Slovensku se narodilo 285 372 obyvatel, na Ukrajině 33 303 obyvatel, v Polsku 24 707 obyvatel a ve Vietnamu 14 639 obyvatel. Osoby z těchto zemí se v posledních desetiletích minulého století tedy nejvíce stěhovali do České republiky. Ve srovnání s daty o státní příslušnosti byla zaznamenána nejvyšší diference právě u občanů Slovenské republiky, kdy k 1.3. 2001 bylo sečteno v České republice pouze 24 261 obyvatel se státním občanstvím Slovenské republiky, v ostatních případech se hodnoty těchto ukazatelů nelišily v takové míře. Právě podrobnější analýza stěhování občanů ze Slovenské republiky do České republiky není možná bez využití ukazatele Bydliště matky v době Vašeho narození. Národnostní hledisko prokázalo silné národnostní cítění Poláků, 51 968 obyvatel se přihlásilo k polské národnosti, ale pouze 24 707 obyvatel se v Polské republice narodilo, podobně je tomu

i u občanů německé národnosti, neboť k německé národnosti se přihlásilo 39 106 obyvatel, ačkoliv v Spolkové republice Německo se narodilo pouze 9 647 osob.

Tab. 10.1: Obyvatelstvo podle země narození, státního občanství a národnosti za vybrané země v ČR k 1.3.2001

Země	Absolutně			v %		
	Země narození	Státní občanství	Národnost	Země narození	Státní občanství	Národnost
Česká republika	9577084	10102848	9651761	93,62	98,76	94,35
Slovenská republika	285372	24261	193267	2,79	0,24	1,89
Ukrajina	33303	20628	22112	0,33	0,20	0,22
Polská republika	24707	13350	51968	0,24	0,13	0,51
Vietnamská socialistická republika	14639	18210	17462	0,14	0,18	0,17
ostatní	95439	48219	120663	0,93	0,47	1,18
nezjištěno	199516	2544	172827	1,95	0,02	1,69
Celkem	10230060	10230060	10230060	100,00	100,00	100,00

Zdroj: SLDB 2001

Věk osob narozených mimo území ČR může zčásti ukázat, v jaké době migranti přicházeli do České republiky. V rámci zde vybraných zemí se ukazují značné rozdíly. Občané narození ve Vietnamu začali přicházet do České republiky v posledních dvaceti letech a to buď jako studenti či pracující v osmdesátých letech ještě za existence komunistického režimu, tak i v devadesátých letech za účelem podnikání, proto byl jejich průměrný věk jak u mužů, tak u žen nižší než u osob narozených v České republice (34,3 let oproti 36,6 letům – muži, 32,4 let oproti 39,6 letům – ženy). Naopak mezi populace s výrazně starou věkovou strukturou patří populace osob narozených v Polsku, kdy dokonce průměrný věk u žen byl jen nepatrně nižší než 60 let (58,6 let).

Atraktivnost pracovního trhu České republiky pro občany Ukrajiny v devadesátých letech odlišila věkově tuto populaci v ČR od populace Polska a jen výrazně nízký podíl osob ve věku 0-14 let přispěl k vyšším hodnotám průměrného věku zvláště u žen ve srovnání s osobami narozenými v České republice. Průměrný věk pro ženy narozené na Ukrajině byl 50,8 let, u žen narozených v ČR 39,6 let. Čilý migrační tok mezi ČR a Slovenskem v posledních šedesáti letech přispěl k relativně pravidelnému věkovému rozložení osob narozených na Slovensku, kdy průměrný věk u mužů byl 50 let a u žen 53,1 let.

Tab. 10.2: Muži podle věku a země narození v ČR k 1.3. 2001

Věk	Česká republika	Slovenská republika	Polská republika	Ukrajinská republika	Vietnam	Celkem
0-14 let	827355	3389	78	959	499	849004
15-24 let	755712	7604	255	1302	685	780059
25-34 let	744401	15192	831	2700	3248	793119
35-44 let	635782	23603	1115	1832	3963	692464
45-54 let	740535	26404	1289	1269	744	795233
55-64 let	474100	28444	1579	2168	47	527096
65-74 let	317779	20819	1251	2183	24	354866
75-84 let	142856	6348	680	1267	3	157984
85+ let	27223	458	133	167	-	30264
nezjištěno	846	22	2	26	26	1982
Úhrnem	4666589	132283	7213	13873	9239	4982071
Průměrný věk	36,6	50,0	53,8	47,0	34,3	37,1

Tab. 10.3: Ženy podle věku a země narození v ČR k 1.3. 2001

Věk	Česká republika	Slovenská republika	Polská republika	Ukrajinská republika	Vietnam	Celkem
0-14 let	784949	3270	89	920	428	805858
15-24 let	722452	8269	268	1721	587	747068
25-34 let	719280	14564	667	3474	2197	759618
35-44 let	626665	23624	1649	2256	1669	672724
45-54 let	754160	28655	5602	1637	398	807841
55-64 let	531580	29694	2797	2833	67	585922
65-74 let	433891	28711	2938	3211	35	485815
75-84 let	264257	14238	2915	2906	4	299125
85+ let	72525	2036	563	461	-	82517
nezjištěno	736	28	6	11	15	1501
Úhrnem	4910495	153089	17494	19430	5400	5247989
Průměrný věk	39,6	53,1	58,6	50,8	32,4	40,3

Zdroj: SLDB 2001

Specifičností migrace mezi Českou republikou a Slovenskem byla trvalá migrace Rómů ze Slovenska do ČR, která napomohla zvyšování počtu Rómů v České republice, což mohlo zapříčinit i relativně vysoký podíl osob se základním (včetně nedokončeného) vzděláním (muži – 28,6 %, ženy 48,6 %) u osob narozených v SR, a to i ve srovnání s ostatními zeměmi. Ačkoliv se všechny země vyznačovaly vyšším podílem osob s nejnižším vzděláním, na druhé straně často selektivní migrace zapříčinila relativně vysoký podíl osob s vysokoškolským vzděláním, z vybraných zemí relativně nejvyšší u osob narozených na Ukrajině (muži – 16,3 %, ženy - 11,5 %). Stupeň dosaženého nejvyššího vzdělání například u občanů narozených na Ukrajině neodpovídal kvalifikací jejich skutečnému

zaměstnání v ČR, respektive tyto osoby vykonávaly vysoce podhodnocené zaměstnání vzhledem ke stupni svého dosaženého vzdělání (Život cizinců v ČR 2005).

Ačkoliv v poslední době většina migrantů přichází za účelem získání práce, zvláště z východní Evropy, celkový podíl ekonomicky aktivních je u osob narozených mimo ČR významně nižší než v České republice. Výjimečné postavení mají občané narození ve Vietnamu, kdy celkový podíl ekonomicky aktivních mužů byl 96,7 %, ale relativně vysoký byl i podíl ekonomicky aktivních žen - 80,2 %. Obecná propojenost mezi mírou nezaměstnanosti a stupněm dosaženého nejvyššího vzdělání byla patrná ve vyšším podílu nezaměstnaných se Slovenskem jako zemí narození, a to u mužů 10,3 %, žen 7,6 %, částečně daná právě stěhováním Rómů ze Slovenska do České republiky. Relativně nejnižší nezaměstnanost byla u osob narozených ve Vietnamu, a to z důvodu nízkého podílu zaměstnanců v této skupině, kdy 92,6 % mužů bylo zaměstnavateli či samostatně výdělečnými osobami ze všech ekonomicky aktivních osob nad 15 let .

Tab. 10.4: Vybrané charakteristiky mužů nad 15 let podle země narození v ČR k 1.3.2001

Základní charakteristiky	Země narození				
	ČR	Slovensko	Polsko	Ukrajina	Vietnam
Podíl osob se základním (včetně nedokončeného) vzděláním (v %)	16,2	28,6	22,3	19,0	30,6
Podíl osob s vysokoškolským vzděláním (v %)	10,8	11,7	9,6	16,3	7,8
Podíl osob ekonomicky aktivních (v %)	70,9	60,9	57,7	60,8	96,7
Podíl osob nezaměstnaných (v %)	6,1	10,3	4,7	3,9	1,8
Podíl zaměstnavatelů, samostatně činných z ekonomicky aktivních (v %)	19,3	16,1	14,9	31,7	92,6
Počet zaměstnanců z ekonomicky aktivních (v %)	80,2	83,5	84,7	67,9	6,3

Zdroj: SLDB 2001

Nízký podíl ekonomicky aktivních osob nad 15 let hlásících se k skupině zaměstnavatelů či samostatně činných byl u osob narozených v Polsku (muži – 14,9 %) a i na Slovensku (muži - 16,1 %). To souvisí do určité míry s atraktivností ostravského regionu s nabídkou zaměstnání v odvětvích těžkého průmyslu a v činnostech spojené s důlní těžbou. Celkově byl ale podíl občanů narozených mimo území České republiky hlásících se ke skupině zaměstnavatelů, samostatně činných relativně vysoký, a to z toho důvodu, že zaměstnanci najímání na pracovní smlouvu jsou stále častěji nahrazováni podnikateli zaměstnávajícími sebe sama na základě živnostenského oprávnění (Horáková 2001).

Tab. 10.5: Vybrané charakteristiky žen nad 15 let podle země narození v ČR k 1.3. 2001

Základní charakteristiky	Země narození				
	ČR	Slovensko	Polsko	Ukrajina	Vietnam
Podíl osob se základním (včetně nedokončeného) vzděláním (v %)	28,4	48,6	51,1	32,7	37,1
Podíl osob s vysokoškolským vzděláním (v %)	7,2	6,8	3,0	11,5	5,6
Podíl osob ekonomicky aktivních (v %)	54,9	43,1	43,1	43,4	80,2
Podíl osob nezaměstnaných (v %)	5,2	7,6	4,8	3,7	1,6
Podíl zaměstnavatelů, samostatně činných z ekonomicky aktivních (v %)	9,9	9,1	7,3	19,1	87,7
Počet zaměstnanců z ekonomicky aktivních (v %)	89,2	90,0	91,7	80,0	8,3

Zdroj: SLDB 2001

10.3 Partnerství osob narozených v cizině

Prvotní pro samotnou analýzu základních rodinných vazeb je vytvoření rodinných domácností na základě vazeb uvedených na bytovém sčítacím listu. Z těchto vazeb lze vytvořit tzv. censové domácnosti, které lze dále třídit podle příbuzenských vztahů v domácnosti na úplné rodiny (manželský pár (resp. druh, družka) bez dětí nebo s dětmi), neúplné rodiny (jeden rodič alespoň s jedním dítětem), vícečlenné nerodinné domácnosti (dvě nebo více osob příbuzných i nepříbuzných společně hospodařících) a domácnosti jednotlivců. Pro účely tohoto článku jsou jednak důležité úplné rodiny při analyzování vztahů mezi partnery, ale i neúplné rodiny při analyzování vztahu mezi rodiči a dětmi podle země narození jednotlivých členů domácnosti.

Prvotně lze získat základní obraz o utváření rodin migrantů z pohledu na manželský pár (resp. druh, družka), zda-li jsou oba partneři z původní migrující země, či zda druhý partner je z České republiky nebo dokonce z jiné země než původní či z České republiky. Podobně jako v předchozích případech byly podrobně analyzovány 4 země ze kterých do České republiky migroval nejvyšší počet osob.

Samozřejmě nejnázornějším příkladem byl migrační tok ze Slovenské republiky. Přes 68 tisíc mužů narozených v Slovenské republice mělo za partnerku ženu narozenou v České republice, opačně to bylo pouze necelých 63 tisíc, kdy žena narozená v SR si vzala rodilého Čecha. Celkově převažují smíšená manželství, kdy je zřejmé, že do České republiky nepřicházely partnerské páry nebo rodiny, ale většinou nezadaní lidé, kteří si následně našli partnerku v České republice, ať přišli za účelem studia či hledání vhodného zaměstnání. Celkový počet manželství či nesezdaných soužití, kdy se oba partneři narodili v SR činil 19 005 párů, tedy něco přes 20 % ze všech možných kombinací manželství (nesezdaných

soužití) podle země narození. Věk osoby zčásti ovlivnil celkové podíly např. smíšených manželství a nesezdaných soužití. Jde o jednoznačný trend, kdy mladší osoby narozené v SR žily častěji s partnerkou narozenou v České republice, na druhé straně se nejedná o takové rozdíly, které by popřely základní trend patrný z celkových hodnot (převaha smíšených manželství). I ve věku, kdy věk partnera či partnerky narozeného v SR byl nad 70 let, si v převážné většině případů vybraly partnerku či partnera narozeného v České republice (68,4 % - partner narozený na Slovensku a partnerka v ČR, 69,8 % - partnerka narozená na Slovensku a partner v ČR).

Zcela unikátním příkladem preferování partnera z České republiky je migrace žen narozených v Polsku. V první řadě činí celkový rozdíl mezi počtem mužů a žen narozených v Polsku a žijící s partnerem narozeným v České republice, kdy počet žen více než dvojnásobně převyšuje počet mužů (4 444 mužů oproti 9 604 ženám). To kontrastuje s jenom 453 případy, kdy oba partneři pocházejí z Polské republiky a utváří jednoznačný obraz migračních toků z Polska do České republiky, kdy pouze ve výjimečných případech do České republiky přicházely celé rodiny.

Opačným extrémem je vietnamská komunita, kde jen ve výjimečných případech dochází ke smíšeným partnerstvím, zvláště jedná-li se o kombinaci partnerky narozené ve Vietnamu a partnera v České republice. Ve sčítání z roku 2001 bylo zaznamenáno pouze 94 případů, což bylo pouze 3,4 % ze všech možných. Více bylo zaznamenáno případů (18,3 %), kdy si partner narozený ve Vietnamu vzal partnerku narozenou v České republice.

Nejvýznamněji se věková diference projevila u osob narozených na Ukrajině, kdy oproti ostatním skupinám neklesl s věkem mužů narozených na Ukrajině počet smíšených partnerství, naopak významně se počet těchto partnerství snížil. Ve věku partnera 60-69 let činil podíl smíšených manželství (muž narozen na Ukrajině, žena v ČR) 75,7 % ze všech případů, ve věku 40-49 let pouze 25,9 % případů. To může napovídat o současných trendech migrace, kdy mladí Ukrajinci (ti co se na Ukrajině narodili) odcházející za prací do České republiky, a pokud je jim umožněno zůstat v České republice, využijí svého postavení a přivedou si svoji partnerku z rodné Ukrajiny. Významný byl vliv reemigrace Čechů z Volyně po druhé světové válce. Předpokládá se, že v roce 1947 se jich do České republiky vrátilo přibližně 200 tisíc (Hofman 1995). Návrat Čechů z Volyně, ale narozených na Ukrajině, zapříčinil vysoký počet smíšených manželství u mužů i žen nad 50 let.

Tab. 10.6: Partneri podle věku a země narození v ČR k 1.3.2001

Jeden za partnerů narozený v SR												
Věk osoby narozené v SR	Manžel, druh narozen v SR						Manželka, družka narozena v SR					
	Partnerka narozena v			v %			Partner narozen v			v %		
	ČR	SR	ostatní	ČR	SR	ostatní	ČR	SR	ostatní	ČR	SR	ostatní
15-24 let	588	119	7	82,4	16,7	1,0	1246	238	23	82,7	15,8	1,5
25-29 let	2736	484	19	84,5	14,9	0,6	3240	780	52	79,6	19,2	1,3
30-34 let	5118	990	47	83,2	16,1	0,8	4549	1270	80	77,1	21,5	1,4
35-39 let	6203	1586	71	78,9	20,2	0,9	5875	1781	80	75,9	23,0	1,0
40-44 let	6928	2146	131	75,3	23,3	1,4	7597	2146	94	77,2	21,8	1,0
45-49 let	7663	2133	229	76,4	21,3	2,3	8586	2176	112	79,0	20,0	1,0
50-54 let	7636	2046	205	77,2	20,7	2,1	7422	2217	238	75,1	22,4	2,4
55-59 let	8702	2125	358	77,8	19,0	3,2	7245	2256	376	73,4	22,8	3,8
60-64 let	8576	2331	464	75,4	20,5	4,1	6377	2315	421	70,0	25,4	4,6
65-69 let	6476	2003	413	72,8	22,5	4,6	4867	1720	287	70,8	25,0	4,2
70+ let	7873	3040	590	68,4	26,4	5,1	5671	2102	348	69,8	25,9	4,3
nezjištěno	5	2	1	62,5	25,0	12,5	12	4	-	75,0	25,0	0,0
Celkem	68504	19005	2535	76,1	21,1	2,8	62687	19005	2111	74,8	22,7	2,5

Jeden z partnerů narozený v Polsku												
Věk osoby narozené v Polsku	Manžel, druh narozen v Polsku						Manželka, družka narozena v Polsku					
	Partnerka narozena v			v %			Partner narozen v			v %		
	ČR	Polsko	ostatní	ČR	Polsko	ostatní	ČR	Polsko	ostatní	ČR	Polsko	ostatní
15-29 let	134	9	2	92,4	6,2	1,4	252	12	12	91,3	4,3	4,3
30-39 let	393	25	34	86,9	5,5	7,5	713	32	74	87,1	3,9	9,0
40-49 let	636	66	53	84,2	8,7	7,0	2920	64	268	89,8	2,0	8,2
50-59 let	866	54	79	86,7	5,4	7,9	2252	86	278	86,1	3,3	10,6
60-69 let	924	102	127	80,1	8,8	11,0	1119	106	181	79,6	7,5	12,9
70+ let	610	197	133	64,9	21,0	14,1	919	153	162	74,5	12,4	13,1
nezjištěno	-	-	-	0,0	0,0	0,0	1	-	-	100,0	0,0	0,0
Celkem	3563	453	428	80,2	10,2	9,6	8176	453	975	85,1	4,7	10,2

Jeden z partnerů narozený na Ukrajině												
Věk osoby narozené na Ukrajině	Manžel, druh narozen na Ukrajině						Manželka, družka narozena na Ukrajině					
	Partnerka narozena v			v %			Partner narozen v			v %		
	ČR	Ukrajina	ostatní	ČR	Ukrajina	ostatní	ČR	Ukrajina	ostatní	ČR	Ukrajina	ostatní
15-29 let	329	334	43	46,6	47,3	6,1	1152	542	92	64,5	30,3	5,2
30-39 let	266	713	92	24,8	66,6	8,6	850	606	147	53,0	37,8	9,2
40-49 let	179	425	86	25,9	61,6	12,5	680	389	117	57,3	32,8	9,9
50-59 let	764	215	68	73,0	20,5	6,5	922	245	161	69,4	18,4	12,1
60-69 let	1497	270	210	75,7	13,7	10,6	1317	296	191	73,0	16,4	10,6
70+ let	1148	414	171	66,2	23,9	9,9	844	293	132	66,5	23,1	10,4
nezjištěno	2	1	-	66,7	33,3	0,0	3	1	-	75,0	25,0	0,0
Celkem	4185	2372	670	57,9	32,8	9,3	5768	2372	840	64,2	26,4	9,4

Jeden z partnerů narozený ve Vietnamu												
Věk osoby narozené ve Vietnamu	Manžel, druh narozen ve Vietnamu						Manželka, družka narozena ve Vietnamu					
	Partnerka narozena v			v %			Partner narozen v			v %		
	ČR	Vietnam	ostatní	ČR	Vietnam	ostatní	ČR	Vietnam	ostatní	ČR	Vietnam	ostatní
15-29 let	62	225	4	21,3	77,3	1,4	16	751	3	2,1	97,5	0,4
30-39 let	375	1455	29	20,2	78,3	1,6	37	1395	2	2,6	97,3	0,1
40-49 let	167	866	20	15,9	82,2	1,9	31	468	6	6,1	92,7	1,2
50 + let	7	129	3	5,0	92,8	2,2	10	64	-	13,5	86,5	0,0
nezjištěno	1	6	-	14,3	85,7	0,0	-	3	-	0,0	100,0	0,0
Celkem	612	2681	56	18,3	80,1	1,7	94	2681	11	3,4	96,2	0,4

Zdroj: SLDB 2001

Naopak mladé Ukrajinky narozené na Ukrajině často zakládají či žijí v nesezdaném soužití s partnerem narozeným v České republice a i ve věku 30-39 let u žen narozených na Ukrajině převažoval počet smíšených partnerství (partnerka narozena na Ukrajině, partner narozen v České republice) nad počtem partnerství mezi dvěma osobami narozenými na Ukrajině, a to 850 případy ku 606 případům.

10.4. Rodiny osob narozených v zahraničí

Z pohledu vazeb mezi rodiči a dětmi v rámci censových domácností podle země narození lze nahlížet na jednotlivé generace migrantů, respektive lze analyzovat tzv. první generaci cizinců (otec, matka) a druhou generaci cizinců (jejich děti) - tedy zda do České republiky migrují celé rodiny, či zde migranti rodiny zakládají ať už se svojí partnerkou ze stejné země či s partnerkou z České republiky.

Početně nejsilnější menšinou z pohledu země narození byla slovenská, početnost této skupiny byla až desetinásobně vyšší ve srovnání s ostatními zde uvedenými zeměmi, proto zásadní v obecném pohledu na chování migrantů v České republice. Podobně tomu bylo i v početnosti případů, kdy děti sečtené v České republice měly otce či matku narozenou v Slovenské republice. Počet případů, kdy děti měly otce narozeného v SR, činil 96 310 a 111 421 v případě matek narozených ve Slovenské republice. V této analýze byly zahrnuty, jak už bylo řečeno, jak úplné rodiny (oba rodiče) tak neúplné rodiny (pouze jeden rodič a děti). A v kontextu svěření v drtivé většině dětí právě matkám, nepřekvapí u všech menšin, podobně jako v rámci celé České republiky, vyšší počet neúplných rodin v čele s matkou, což následně ovlivní i celkové hodnoty ukazatelů zde uvedených.

V předchozí kapitole načrtnutý obraz převahy smíšených manželství se promítl i do nízké početnosti případů, kdy otec či matka narození v SR měli děti narozené též v SR a v době sčítání měli trvalý či vízum nad 90 dnů. Jejich celkový podíl činil pouhá 7,5 % u otců narozených v SR a 12,4 % u matek narozených v SR. Rozdílnost těchto dvou hodnot spočívá v přiřknutí dětí právě matkám, tedy v případech, kdy ženy vstupovaly např. do dalšího manželství s dítětem či dětmi narozenými v prvním manželství v SR. Převažoval tedy model, kdy otec či matka byli narozeni v SR, ale děti se již narodily v České republice. Celkově tyto údaje korespondují s trendem, kdy osoby narozené v Slovenské republice měly za partnera osobu narozenou v České republice. Vyšší věk rodičů zvyšoval pravděpodobnost počtu případů, kdy celá rodina migrovala ze Slovenské republiky, přesto tento podíl nepřesáhl 20 %, nejvyšší byl v případě osob, které měly matky starší 70 let (17,1 %).

Tab. 10.7: Počet potomků osobám narozených v SR, Ukrajině, Polsku a Vietnamu podle země narození potomků a věku rodiče v ČR k 1.3.2001

Jeden z rodičů narozený v SR												
Věk rodiče	Otec narozen v SR, děti v			v %			Matka narozena v SR, děti v			v %		
	ČR	SR	ostatní	ČR	SR	ostatní	ČR	SR	ostatní	ČR	SR	ostatní
15-24 let	805	25	3	96,6	3,0	0,4	2107	135	7	93,7	6,0	0,3
25-29 let	4490	214	15	95,1	4,5	0,3	6937	664	17	91,1	8,7	0,2
30-34 let	10680	741	24	93,3	6,5	0,2	12310	1684	33	87,8	12,0	0,2
35-39 let	15459	1363	32	91,7	8,1	0,2	17208	2810	28	85,8	14,0	0,1
40-44 let	17458	1633	51	91,2	8,5	0,3	19604	2955	31	86,8	13,1	0,1
45-49 let	15347	1288	26	92,1	7,7	0,2	15749	2230	23	87,5	12,4	0,1
50-54 let	9844	826	26	92,0	7,7	0,2	9318	1244	20	88,1	11,8	0,2
55-59 let	6739	464	15	93,4	6,4	0,2	5640	629	10	89,8	10,0	0,2
60-64 let	4084	314	12	92,6	7,1	0,3	3253	432	2	88,2	11,7	0,1
65-69 let	2143	193	14	91,2	8,2	0,6	2049	401	8	83,4	16,3	0,3
70+ let	1761	203	13	89,1	10,3	0,7	3182	662	22	82,3	17,1	0,6
nezjištěno	2	3	-	40,0	60,0	0,0	16	1	-	94,1	5,9	0,0
Celkem	88812	7267	231	92,2	7,5	0,2	97373	13847	201	87,4	12,4	0,2

Jeden z rodičů narozený v Polsku												
Věk rodiče	Otec narozen v Polsku, děti v			v %			Matka narozena v Polsku, děti v			v %		
	ČR	Polsko	ostatní	ČR	Polsko	ostatní	ČR	Polsko	ostatní	ČR	Polsko	ostatní
15-29 let	164	5	-	97,0	3,0	0,0	558	28	13	93,2	4,7	2,2
30-39 let	689	11	7	97,5	1,6	1,0	2141	125	92	90,8	5,3	3,9
40-49 let	1166	39	18	95,3	3,2	1,5	7463	233	299	93,3	2,9	3,7
50-59 let	731	14	9	96,9	1,9	1,2	4115	130	287	90,8	2,9	6,3
60+ let	494	6	9	97,1	1,2	1,8	2371	273	346	79,3	9,1	11,6
nezjištěno	-	-	-	0,0	33,3	66,7	1	2	-	33,3	66,7	0,0
Celkem	3244	75	43	96,4	2,3	1,3	16649	791	1037	90,1	4,3	5,6

Jeden z rodičů narozený na Ukrajině												
Věk rodiče	Otec narozen na Ukrajině, děti v			v %			Matka narozena na Ukrajině, děti v			v %		
	ČR	Ukrajina	ostatní	ČR	Ukrajina	ostatní	ČR	Ukrajina	ostatní	ČR	Ukrajina	ostatní
15-29 let	398	119	7	76,0	22,7	1,3	1035	445	24	68,8	29,6	1,6
30-39 let	632	595	64	49,0	46,1	5,0	1024	1152	78	45,4	51,1	3,5
40-49 let	364	515	65	38,6	54,6	6,9	741	828	75	45,1	50,4	4,6
50-59 let	541	160	21	74,9	22,2	2,9	639	146	24	79,0	18,0	3,0
60+ let	767	34	15	94,0	4,2	1,8	823	114	20	86,0	11,9	2,1
nezjištěno	-	-	-	0,0	0,0	0,0	3	-	-	100,0	0,0	0,0
Celkem	2702	1423	172	62,9	33,1	4,0	4265	2685	221	59,5	37,4	3,1

Jeden z rodičů narozený ve Vietnamu												
Věk rodiče	Otec narozen ve Vietnamu, děti v			v %			Matka narozena ve Vietnamu, děti v			v %		
	ČR	Vietnam	ostatní	ČR	Vietnam	ostatní	ČR	Vietnam	ostatní	ČR	Vietnam	ostatní
15-29 let	189	33	2	84,4	14,7	0,9	606	125	6	82,2	17,0	0,8
30-39 let	1855	402	37	80,9	17,5	1,6	1326	575	40	68,3	29,6	2,1
40-49 let	858	536	17	60,8	38,0	1,2	254	390	2	39,3	60,4	0,3
50 + let	35	116	1	23,0	76,3	0,7	12	74	1	13,8	85,1	1,1
nezjištěno	4	3	-	57,1	42,9	0,0	2	-	-	100,0	0,0	0,0
Celkem	2941	1090	57	71,9	26,7	1,4	2200	1164	49	64,5	34,1	1,4

Zdroj: SLDB 2001

Uzavřenost vietnamské komunity se na jedné straně projevila na nízkém podílu smíšených manželství, ale i na relativně vysokém počtu rodin přicházejících již z Vietnamu, ale s velkou disproporcí podle věku otce nebo matky. Osoby ve věku 15-39 let narozené ve Vietnamu zakládají rodiny již většinou v ČR, což může svědčit o malém počtu celých rodin přicházejících z Vietnamu do České republiky v devadesátých letech, neboť pouze v 17,5 % případů u otců ve věku 30-39 let se otec tak děti narodili ve Vietnamu, ve věku 40-49 let to bylo již 38 % případů.

Zcela výjimečně naopak docházelo k migraci celých rodin z Polské republiky, kdy pouze v 75 případech se dítě tak i jeho otec narodily v Polsku oproti 3 244 případům, kdy se dítě narodilo již v České republice, ale otec v Polsku. Migrace polských žen do pohraničí a jejich často následné usazení v České republice přispělo k nevyrovnané bilanci ohledně počtu matek a otců narozených v Polsku a žijících na území České republiky. K 1.3. 2001 bylo v České republice 18 477 dětí, jejichž matka se narodila v Polsku, ale pouze 3 244 dětí, jejichž otec se narodil v Polsku.

Migrace z Ukrajiny do České republiky probíhala ve dvacátém století ve dvou vlnách. První byla, jak již bylo zmíněno, tzv. migrace Čechů z Volyně a druhá pracovní migrace Ukrajinců do Čech v devadesátých letech. Osoby, kterým bylo v době sčítání 50 a více let odcházeli do České republiky nezadaní a partnera či partnerku si převážně našli až v České republice a i jejich děti se již narodily v České republice. Naopak mladí lidé přicházejí (zvláště muži) do České republiky se svým partnerem, ale i často se svými dětmi. Pokud otcí bylo v době sčítání 40-49 let a zemi narození uvedl Ukrajinu, tak 54,6 % jejich dětí se narodilo na Ukrajině.

10.5. Shrnutí

Dotaz na bydliště matky v době Vašeho narození není ovlivněn v takové míře legislativními změnami (státní občanství), ani nepodléhá momentálním náladám ohledně přihlášení se k určité etnické skupině (národnost). Společný stát Čechů a Slováků mezi lety 1918 až 1993 (s výjimkou let 1939-1945) přinesl specifičnost migračních toků mezi Českou a Slovenskou republikou ve srovnání s ostatními případy. Počet osob narozených na Slovensku byl ve srovnání například s osobami narozenými v Polsku, Ukrajině či Vietnamu až 10 x vyšší a představoval hlavní zdroj přírůstku počtu obyvatel v českých zemích, zvláště po roce 1945, neboť intenzita migrace z České do Slovenské republiky byla výrazně nižší. Osoby narozené na Slovensku převážně migrovaly do České republiky

nezadaní a partnera či partnerku si našly až v České republice se kterými pak založily rodinu. Podobně, ale v daleko větší míře byl podobný postoj žen narozený v Polsku, které odcházely do českého pohraničí za prací, ale i najít si partnera a založit rodinu. Uzavřenost vietnamské komunity naopak nepřála smíšeným manželstvím mezi osobami narozenými ve Vietnamu a České republice. Ačkoli oba partneři pocházeli z Vietnamu, jejich děti se již rodí v České republice a je pravděpodobné, že tyto děti se vyčlení z uzavřené komunity a stanou se i součástí elit České republiky. Podoba migrace z Ukrajiny do České republiky byla odlišná podle věku partnera či partnera. Muži do 50 let narození na Ukrajině, méně již ženy, si vybrali partnerku v rodné vlasti a i rodinu ve velké míře založili na Ukrajině, u osob nad 50 let tomu bylo přesně opačně.

11. Závěr

11.1. Shrnutí základních zjištění

Proces formování a rozpadu domácností na začátku nového tisíciletí reaguje samozřejmě na změny ve společnosti. Vymezení této práce je úzce provázáno se sociálním a ekonomickým vývojem společnosti. Změny v preferenci typu určitého rodinného či nerodinného soužití lze právě vyvodit z vývoje společnosti v posledních letech.

Základní demografické procesy (plodnost, sňatečnost, rozvodovost) ovlivňují vznik a časování založení nové domácnosti, či rozpad domácnosti. Přesto takto jednoduše spojit demografické procesy se změnami například rodinného chování nelze. Deinstitutionalizace probíhající v západní Evropě od šedesátých let minulého století přidala další rozměr. Oslabení manželství jako jediného možného typu společného soužití partnerů omezilo hledání odpovědí týkajících se zakládání domácností ve změnách v úrovni sňatečnosti. Růst individualismu a ekonomické nezávislosti žen, jako předpokladu pro zakládání domácností jednotlivců či neúplných rodin s dětmi, ukázal další možnosti analyzování vývojových změn.

V osmdesátých letech minulého století byla stále Česká republika charakteristická časným vstupem do manželství spojeným převážně s brzkým odchodem z rodičovské domácnosti, bezprostředním narozením prvního dítěte, dominancí dvoudětného modelu rodiny a nízkým podílem dětí narozených mimo manželství. Ke změnám ve formování domácností charakteristickým např. pro státy západní Evropy docházelo v České republice ve významnější míře až od devadesátých let minulého století.

Absence silného morálního či náboženského stimulu přispívala v tomto smyslu k oslabení tradiční role rodiny jako instituce pro výchovu dětí (z důvodu rozšíření neúplných rodin po rozpadu partnerství). Tyto tendence silné již před rokem 1989, zůstávaly nadále platné i po pádu komunistického režimu. Přilnutí k západoevropskému stylu v devadesátých letech minulého století a na začátku současného tisíciletí spočívalo v České republice tedy spíše ve změnách ve formování než rozpadu domácností.

Proces zakládání domácností bývá spojen s ekonomickými, sociálními, společenskými, kulturními, ale i bytovými podmínkami. Pro založení domácnosti je nutné splnění určitých kritérií. Nedostatek levných nájemných bytů, ale i růst cen nemovitostí může přispívat k omezení zakládání nové partnerské domácnosti. Nasycenost pracovního trhu, ale i růst kvalifikačních požadavků (prodlužování doby studia) na získání vhodného zaměstnání též znemožňuje brzké založení rodinné domácnosti. Materiální podpora rodičů, kombinovaná s osobní svobodou v soužití s rodiči, navíc naopak nenutí mladé lidi opouštět rodičovskou

domácnost. V souvislosti s těmito změnami ve společnosti odkládali mladí lidé v České republice i na začátku nového tisíciletí odchod z rodného domu. Platilo, že muži v průměru o 2,5 roku později než ženy zakládali novou domácnost. Rozhodnutí žít v samostatné domácnosti významně změnilo proces formování domácností v mladém věku. Volba žít sám však představovala spíše mezistupeň mezi odchodem z rodičovské domácnosti a životem v partnerské domácnosti než celoživotní volbu.

Stupeň dosaženého vzdělání představoval významný faktor určující formu zakládání, ale i rozpadu domácností. Ženy i muži s nízkým vzděláním odcházeli ve věku kolem 20 let z rodičovské domácnosti a po založení domácnosti následovalo i brzké narození prvního dítěte. Pro tyto domácnosti byla charakteristická i vysoká pravděpodobnost rozpadu, respektive pravděpodobnost vzniku neúplné rodiny se závislým dítětem či závislými dětmi v čele s matkou. Přestože muži se základním vzděláním odcházeli v brzkém věku z rodičovské domácnosti, ve věku 30 let žil významný počet osob v rodičovské domácnosti. Muži i ženy s vyšším stupněm dosaženého vzdělání (vysokoškolské, střední s maturitou) se vyznačovali pozdějším odchodem z rodičovské domácnosti, přesto se jednalo o nejkonzervativnější složku populace s preferencí života v partnerské domácnosti. Jen ženy s dosaženým vysokoškolským vzděláním se odlišovaly i ve věku nad 30 let častější preferencí života v samostatné domácnosti. Jednoznačná souvislost mezi výší dosaženého vzdělání a úrovní plodnosti se promítla samozřejmě i do průměrného počtu závislých dětí dle vzdělání partnera či partnerky v úplné rodinné domácnosti. Čím vyšší vzdělání, tím byly hodnoty zmíněného ukazatele nižší.

Městský styl života přál i v České republice alternativním formám soužití, v případě České republiky významnému zastoupení domácností jednotlivců. Slabé ekonomické zázemí (malá nabídka volných pracovních míst) a nízká sociální a vzdělanostní skladba obyvatelstva se promítly do vysokého počtu neúplných rodin v Ústeckém kraji. Kraj Hlavní město Praha se zase odlišoval relativně vysokým podílem osob žijících v samostatné domácnosti. Příkladem "rodinného" kraje byl kraj Vysočina s nízkým podílem osob žijících jak v neúplných rodinách, tak v domácnostech jednotlivců.

Dlouhodobá nezaměstnanost, ale i nízký stupeň dosaženého vzdělání ve spojení s vyhlídkou získání nekvalifikované a málo placené pracovní pozice vedly k nenaplnění rodinných ambicí a znevýhodnění těchto mužů na partnerském trhu. Pokud nedošlo k brzkému opuštění rodičovské domácnosti, zvyšovala se i pravděpodobnost dalšího odkládání odchodu z rodičovské domácnosti. Naopak muži v postavení podnikatel se zaměstnanci se vyznačovali vysokou preferencí života v partnerské domácnosti. Postavení

ženy bylo poněkud odlišné. Odmítnutí pracovní kariéry vedlo k rozhodnutí najít svoji vlastní seberealizaci v rodinném životě, respektive ve výchově dětí. Ženy s nižším vzděláním, či na nižších pozicích s nízkým finančním ohodnocením měly jednodušší rozhodování při posuzování mezi výhodami pracovního a rodinného života. Atraktivnost žen na partnerském trhu přitom, narozdíl od mužů, není již vzhledem k biologickým zákonitostem, daná schopností zabezpečit rodinu.

Vymezení domácností se statusem slabých, středních či silných umožnilo podrobněji vymežit sociální, ekonomické a společenské jevy charakterizující rodinné chování. Nepříznivé sociální a ekonomické podmínky nepřispívají k nízkému počtu dětí v rodině a naopak v mladém věku partnerů (25-34 let) se vyznačují nižším průměrným počtem dětí do 15 let žijících v domácnosti spíše rodiny se silným sociálním statusem. Z hlediska regionálních rozdílů se ukázala výlučnost kraje Hlavní město Praha s výrazně vyšším zastoupením rodin se silným sociálním statusem.

Na základě vývojových změn z dat let 2002 až 2005 lze předpokládat pozvolný absolutní i relativní nárůst domácností jednotlivců především na úkor úplných rodinných domácností se závislými dětmi. Pokračující stárnutí populace z důvodu stále nízké úrovně plodnosti, ale i rostoucí naděje dožití se vyššího věku seniorů, povede především k růstu počtu domácností jednotlivců a ke stagnaci počtu úplných rodinných domácností bez závislého dítěte. K růstu počtu domácností jednotlivců bude i nadále přispívat růst individualismu ve společnosti, ale i předpokládané lepší se finanční možnosti u většiny obyvatel umožňující život v samostatné domácnosti. Předpokládané odkládání odchodu z rodičovské domácnosti povede k poklesu relativního významu úplných rodinných domácností.

Společné soužití Čechů a Slováků v jednom státě přispělo ke specifičnosti migračních toků mezi Českou a Slovenskou republikou. Osoby narozené na Slovensku tudíž představovaly hlavní zdroj přírůstku počtu obyvatel v českých zemích, zvláště po roce 1945. Osoby narozené na Slovensku si často našly partnera či partnerku až na území České republiky a tím se odlišovaly od osob narozených mimo bývalé Československo. Na druhé straně opačným případem jsou osoby narozené ve Vietnamu. V těchto případech dochází ke smíšeným partnerstvím zcela výjimečně.

11.2. Závěrečné zhodnocení změn ve formování a rozpadu domácností

Podle možností, které skýtá datová základna v České republice, lze sledovat změny ve formování a rozpadu domácností v posledních desetiletích v České republice v rámci změn probíhajících v západní Evropě od konce druhé světové války a především od šedesátých let minulého století. Proces deinstitutionalizace v západní Evropě (Willekens 1989) byl spojen především s růstem ekonomické nezávislosti žen a individualismu a se ztrátou dominance manželství jako jediného možného typu soužití. Pokud bychom v České republice rozdělili dvě různá období politickým mezníkem roku 1989, lze již charakterizovat režim před rokem 1989 relativně vysokým zastoupením pracujících žen i relativně vysokým počtem neúplných rodin v čele s matkou. Je otázkou, však do jaké míry je možné v nedemokratickém státě mluvit o nezávislosti a růstu individualismu žen.

K diferenciaci při formování domácností však začíná docházet až v devadesátých letech. Model brzkého vstupu do manželství je nahrazován odkládáním odchodu z rodičovské domácnosti a vzestupem počtu mladých osob, který volí jako mezistupeň mezi odchodem od rodičů a vstupem do partnerství život v samostatné domácnosti, méně již dochází k soužití ve vícečlenných nerodinných domácnostech. S rostoucím věkem se život v partnerské domácnosti stává dominantním znakem populace a i dle výsledků sčítání a VŠPS lze souhlasit, že život v samostatné domácnosti, ale i v kohabitaci, se stává předehrou před vstupem do manželství (Černá 2005).

Co vcelku jednoznačně v současné době charakterizuje demografické postavení celé střední Evropy, je nízká úroveň plodnosti. Pokles úrovně plodnosti se promítl i do poklesu průměrného počtu závislých dětí v rodině. Na základě analyzování počtu dětí v domácnostech podle ekonomického a sociálního statusu domácnosti se neprokázalo, že za důležité příčiny poklesu plodnosti lze považovat špatné bytové podmínky, finanční zátěž a nezaměstnanost (Čáková 1999). V rámci sociální stratifikace domácností bylo zjištěno, že spíše rodiny se silným sociálním statusem mají nižší počet dětí do 15 let věku, zvláště ve věku partnerů 25-34 let.

Je možné souhlasit, že zvyšující se nároky na kvalitu výchovy dítěte jsou v kontrastu s nepochybně rostoucím individualismem a nezávislostí jedince (Hamplová 2002). Pokud při zvyšujících se pracovních povinnostech v rámci udržení či vylepšení profesní pozice nezbývá prostor pro rodinný život, dochází k odkládání vstupu do partnerství i narození dítěte. Nepříznivé pracovní podmínky znamenají spíše nemožnost žen pracovat na zkrácený úvazek, ať už z důvodu nedostatku pracovních míst na zkrácený úvazek či potřeby dvou

plnohodnotných platů pro finanční zajištění rodiny. Proto nepřekvapuje, že vysokoškolačky vzhledem k náročnější profesi obtížněji kombinují péči o děti a pracovní kariéru (Rychtaříková 2003, 2004), což se odrazilo nejenom v odkládání narození prvního dítěte, ale i v odkládání či absenci vstupu do partnerské domácnosti. Částečně to lze u žen s dosaženým vysokoškolským vzděláním spojovat s délkou studia, nepotvrdilo se však, že by v okamžiku, kdy dokončí školu, rozdíl mezi vzdělanostními skupinami mizely (Hamplová 2003). Na datech lze jednoznačně dokumentovat vyšší preferenci žen s vysokoškolským vzděláním zůstat v domácnostech jednotlivců i po dosažení věku třiceti let a nadále odkládat vstup do partnerské domácnosti s perspektivou narození prvního dítěte. Kariérní vzestup se tedy jeví z pohledu ženy překážkou pro rodinný život, naopak z pozice muže se jedná o výhodu, kdy finanční zajištění muže zvláště ve věku 30 let a více umožňuje snadnější vstup do partnerství a založení rodiny.

Seznam použité literatury

- Alders, Maarten a Manting, Dorien. 2003. Households Scenarios for the European Union, 1995-2025. Living Arrangements and Households – Methods and Results of Demographic Projections. Materialien zur Bevölkerungswissenschaft, Heft 109: 71-95.
- Bartlema, J. a Vossen, A. 1989. Reflections on households modelling. Modelling Household Formation and Dissolution: 243-253.
- Bartoňová, Dagmar. 2005. Cenzové domácnosti jednotlivců v České republice v poslední třetině 20. století. Demografie 47(2): 77-86.
- Bartoňová, Dagmar. 2005. Vývoj censových domácností v České republice v poslední třetině 20. století. 2005. Demografie 47(1): 1-12.
- Bartoňová, Dagmar a Kučera, Milan. 2005. Prognóza censových domácností v České republice na období do roku 2030. Demografie 47(4): 229-244.
- Becker, Gary S. 1993. A Treasure on the Family. Harvard University Press, London.
- Billari, Francesco C. a Kohler, Hans-Peter. 2004. Patterns of low and lowest-low fertility in Europe, Population Studies 58(2): 161-176.
- Bongaarts, John. 2002. The End of the Fertility Transition. Population and Development Review 28(3): 419-443.
- Brouwer, J. 1989. Application of household models in housing policy. Modelling Household Formation and Dissolution: 225-239.
- Burch, Thomas K. 1980. The Index of overall headship: a simple measure of household complexity standardized for age and sex. Demography (17)1: 25-36.
- Cizinci a trh práce v České republice. 1995. MPSV, Praha.
- Cizinci v České republice 2004. 2005. ČSÚ. 2005.
- Courgeau, D a Lelièvre, E. 1989. Estimation of transition rates in dynamic household models. Modelling Household Formation and Dissolution: 160-176.
- Čákiová, Eva. 1999. Šetření rodiny a reprodukce, Demografie 41(2): 85-94.
- Černá, Kateřina. 2005. Pohled na kohabitaci a rodinu v České republice a Velké Británii z hlediska evropské studie hodnot. Demografie 47(2): 87-95.
- Červenka, Jan. 2006. Rodina a životní úroveň v ČR. Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy: 267-279.
- Easterlin, Richard A. 1980. Birth and Fortune. The Impact of numbers on personal welfare. The University of Chicago Press, Chicago.

- Ermisch, J. 1989. An economic perspective on household modelling. *Modelling Household Formation and Dissolution*: 23-40.
- Galler, H. 1989. Microsimulation of household formation and dissolution. *Modelling Household Formation and Dissolution*: 139-159.
- Hajnal, John. 1982. Two Kinds of Preindustrial Household Formation System, *Population and Development Review* 8(3): 449-494.
- Hakim, Catherine. 2003. A new Approach to Explaining Fertility Patterns: Preference Theory. *Population and Development Review* 29(3): 349-374.
- Hamplová, Dana. 2002. Názory na manželství a rodinu mladých svobodných lidí v roce 1997. *Demografie* 42(2): 85-98.
- Hamplová, Dana. 2003. Preferované partnerské uspořádání: Sociodemografické a hodnotové rozdíly. *Demografie* 45(3): 166-175.
- Hamplová, Dana. 2003. Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním, Sociologický ústav AV České republiky, Praha.
- Hamplová, Dana a Rychtaříková, Jitka a Pikálková, Simona. 2003. České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina. Sociologický ústav AV ČR, Praha.
- Heide, ter H. a Scholten, H. 1989. Application of household models in regional planning. *Modelling Household Formation and Dissolution*: 209-224.
- Heuveline, Patrick a Timberlake, Jeffrey M a Furstenberg, Frank F. 2003. Shifting Childrearing to Single Mothers: Result from 17 Western Countries. *Population and Development Review* 29(1): 47-71.
- Hiršl, Miroslav. 2004. Příspěvky českého státu rodinám na náklady spojené s výchovou dětí. *Demografie* 46(3): 166-176.
- Hofman, Jiří. 1995. Češi na Volyni. Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, Praha.
- Holý, Dalibor a Mejstřík, Bohuslav. 2006. Analýza trhu práce 1993 až 2005. ČSÚ, Praha.
- Horáková, Milada. 2001. Současný vývoj pracovních migrací v České republice a jejich dopad na trh práce. *Demografie* 43(3): 209-220.
- Horáková, Milada a Drbohlav, Dušan. 1998. Mezinárodní migrace pracovních sil a Česká republika se zvláštním zaměřením na pracovní migraci Ukrajinců. *Demografie* 40(1): 27-38.
- Hullen, Gert. 2003. Projection of Living Arrangements, Household and Family Structures. *Living Arrangements and Households – Methods and Results of Demographic Projections. Materialien zur Bevölkerungswissenschaft. Heft 109*: 7-43.

- Joshi, Heater. 2002. Production, Reproduction and Education: Women, Children, and Work in British Perspective, *Population and Development Review* 28(3): 445-474.
- Keilman, N a Keyfitz, N. 1989. Recurrent issues in dynamic household modelling. *Modelling Household Formation and Dissolution*: 254-285.
- Klijzing, F. 1989. Household data from surveys containing information for individuals. *Modelling Household Formation and Dissolution*: 43-55.
- Kocourková, Jiřina. 2004. Přídavky na děti v České republice: preference a realita. *Demografie* 46(1): 22-32.
- Kohler, Hans-Peter a Billari, Francesco C. a Ortega, Jose Antonio. 2002. The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review* 28(4): 641-680.
- Kobrin, F. E. 1976. The fall in household size and the rise of the primary individual in the United States. *Demography* 13 (1): 127-138.
- Kučera, Milan. 1994. Domácnosti a rodiny. *Demografie* 36(1): 14-17.
- Kučera, Milan. 1994. *Populace České republiky 1918-1991*. Sociologický ústav AV ČR, Praha.
- Kučera, Milan. 2005. Rodinné domácnosti ve výsledcích sčítání 2001. *Demografie* 47(1): 13-20.
- Kučera, Tomáš a Burcin, Boris. 2004. *Detailní výsledky vývoje obyvatelstva v ČR na období 2003-2065*. Přírodovědecká fakulta UK, Praha.
- Kuijtsen, A. 1989. Applications of household models in studying the family life cycle. *Modelling Household Formation and Dissolution*: 179-207.
- Lesthaeghe, Ron. 1983. A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe: An exploration of Underlying Dimension, *Population and Development Review* 9(3): 411-435.
- Lesthaeghe, Ron a Willems, Paul. 1999. Low Fertility in the European Union. *Population and Development Review* 25(2): 211-228.
- Linke, W. 1989. The headship rate approach in modelling households: The case of the Federal Republic of Germany. *Modelling Household Formation and Dissolution*: 108-122.
- Machonin, Pavel a Gatnar, Lubomír a Tuček, Milan. 2000. *Vývoj sociální struktury v České společnosti 1988-1999*. Sociologický ústav AV ČR, Praha.
- Manser, Marilyn a Brown, Murray. 1980. Marriage and household decision-making a bargaining analysis. *International Economic Review* 21(1): 31-44.

- Manting, Dorien. 1994. Dynamics in Marriage and Cohabitation. An inter-temporal, life course analysis of first union formation and dissolution, Thesis Publishers, Amsterdam.
- Manting, Dorien. 1991. The Timing of marriage of cohabiting women in the Netherlands. University of Amsterdam. PDOD-PAPER NO. 7, AMSTERDAM.
- Maříková, Hana. 2006. Genderový aspekt rodičovství. Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy: 141-159.
- Murphy, M. a Sullivan, O. a Brown A. 1989. Sources of data for modelling household change with special reference to the OPCS 1% Longitudinal Study. Modelling Household Formation and Dissolution: 56-66.
- Pikálková, Simona. 2003. Reprodukční chování a postoje orientace žen v závislosti na vzdělání. Demografie 45(1): 11-21.
- Pollnerová, Štěpánka. 2001. Easterlinova teorie a vývoj plodnosti v západoevropských zemích, České republice, Maďarsku a Polsku. Demografie 43(4): 285-295.
- Rabušic, Ladislav. 1996. O současném vývoji manželského a rodinného chování v České republice. Demografie 38(3): 173-180.
- Rabušic, Ladislav a Burjanek, Aleš. 2003. Česká veřejnost a imigranti aneb vláda mění, veřejnost však mění?. Demografie 45(2): 88-97.
- Roubíček, Vladimír. 2002. Plodnost a potratovost obyvatelstva České republiky v závislosti na velikostních skupinách obcí. Demografie 44(3): 171-176.
- Ruggles, Steven a Brower, Susan. 2003. Household and Family Composition in the United States. Measurement of Household and Family Composition in the United States, 1850-2000. Population and Development Review 29(1): 73-101.
- Rychtaříková, Jitka. 2004. Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. Demografie 46(2): 77-90.
- Rychtaříková, Jitka a Pikálková, Simona a Hamplová, Dana. 2001. Diference reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích. Sociologický ústav AV České republiky, Praha.
- Sedláčková, Markéta. 2006. Rodina, důvěra a demokratická společnost. Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy: 22-37.
- Schmid, J. 1989. Principles emerging from sociology for definitions and typologies of household structures. Modelling Household Formation and Dissolution: 13-22.
- Schwarz, K. 1989. Household trends in Europe after World War II. Modelling Household Formation and Dissolution: 67-83.

- Sobotka, Tomáš. 2006. Bezdětnost v České republice. Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy: 60-78.
- Sobotka, Tomáš. 2003. Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v České republice v 90. letech. Demografie 45(2): 77-87.
- Srb, Vladimír. 2004. 1000 let obyvatelstva českých zemí. Karolinum, Praha.
- Statistické metody v epidemiologii. 2004.
- Vladimír Bencko a kol. internetová publikace, EuroMISE.
- Sunega, Petr. 2003. Objektivní a subjektivní hodnocení finanční dostupnosti bydlení v ČR v průběhu 90. let. Sociologický ústav AV České republiky, Praha.
- Šalmounová, Petra a Nývlt, Ondřej. 2004. Podíly bezdětných žen podle dosaženého vzdělání. Gender, rovné příležitosti, výzkum 2-3: 16-18.
- Šalamounová, Petra a Nývlt, Ondřej. 2006. Mimomanželská plodnost - současné trendy v Evropě a v České republice. Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy: 118-140.
- Šťastná, Anna. 2006. Rozvody a děti: vliv rozvodu rodičů na životní dráhu dětí. Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy: 175-190.
- Torr, Berna Miller a Short, Susan E. 2004. Second Births and the Second Shift: A Research Note on Gender Equity and Fertility. Population and Development Review 30(1): 109-130.
- Vašková, Renáta. 2006. Rozhodovací procesy -náciletých těhotných dívek vedoucí k volbě časného rodičovství. Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy: 79-117.
- Večerník, J. (ed.). 1998. Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Academia, Praha.
- Vobecká, Jana. 2006. Neúplné rodiny v České republice. Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy: 191-203.
- Willekens, F. 1989. A life course perspective on household dynamics. Modelling Household Formation and Dissolution: 87-107.
- Zeng Yi a Vaupel, James W. a Zhenglian Wang. 2003. Household Projection Using Conventional Demographic Data. Living Arrangements and Households – Methods and Results of Demographic Projections. Materialien zur Bevölkerungswissenschaft. Heft 109: 45-69.
- Život cizinců v ČR v letech 2000-2004. 2005. ČSÚ, Praha.

DATOVÉ ZDROJE

Individuální anonymizované databáze ze SLDB 1991, 2001 a VŠPS 2002-2005

PUBLIKAČNÍ ČINNOST AUTORA VZTAHUJÍCÍ SE K TÉTO PRÁCI

Mejstřík, Bohuslav a Nývlt, Ondřej. 2006. Vztah rodinného a pracovního života. ČSÚ, Praha.

Nývlt, Ondřej. 2005. Struktura domácností v rámci regionálních celků České republiky, internetový článek. <http://demografie.info/>.

Nývlt, Ondřej. 2006. Zahraniční migrace v České republice podle země narození se zřetelem k migraci mezi Českou a Slovenskou republikou. Slovenská štatistika a demografia 2/2006: 89-100.

Nývlt, Ondřej a Šalamounová, Petra. 2005. Bezdětné ženy v České republice podle výsledků sčítání 1991 a 2001. Slovenská štatistika a demografia 15(2): 56-67.

Nývlt, Ondřej a Šalamounová, Petra. 2001. Mimomanželská plodnost v České republice. SDA-INFO 1-2: 1-5.

Vybrané charakteristiky bydlení obyvatelstva za rok 2001. 2005. ČSÚ, Praha.